

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

BEOGRAD 2021 / BROJ 2 / GODINA XII

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

u saradnji sa

Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

Izdavački savet / Scientific council

Strani članovi / Foreign members:

prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)

prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)

prof. dr Jacqueline Azzopardi, Valeta (Malta)

prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)

prof. dr Michael Bock, Majnc (Nemačka)

prof. dr Eduard Filipović Pobegajlo, Moskva (Rusija)

prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)

prof. dr Jean Pradel, Poatje (Francuska)

prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)

prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)

prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)

Domaći članovi / Members from Serbia:

prof. dr Danilo Basta

prof. dr Miroslav Đorđević

prof. dr Radenko Vuković

dr Ivana Stevanović

prof. dr Dragan Simeunović

prof. dr Snežana Soković

Redakcija / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

prof. dr Zoran Stojanović

Urednik / Associate editor

prof. dr Đorđe Ignjatović

Zamenik urednika / Vice editor

prof. dr Igor Vuković

Članovi Redakcije / Editorial board members

dr Jovan Ćirić

prof. dr Goran Ilić

Mladen Nenadić

prof. dr Nataša Delić

prof. dr Zoran Ilić

dr Slobodan Vuković

prof. dr Đorđe Đorđević

prof. dr Dragana Kolarić

prof. dr Milan Škulić

Saradnici / Colaborators

doc. dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije

doc. dr Vanja Bajović, lektor

Jovana Banović, Ivana Radisavljević i dr Ivana Miljuš (tehnička priprema priloga)

Uz tekst autori dostavljaju izjavu da rad nije objavljen niti predat nekom drugom časopisu u tom cilju.

Sve članke predate na objavljivanje u Časopisu recenziraju najmanje dva anonimna recenzenta

All articles submitted to the CRIMEN are peer reviewed by two anonymous peer reviewers

Časopis izlazi tri puta godišnje (april, septembar i decembar) / CRIMEN is published three times a year

(April, September and December)

Časopis CRIMEN je indeksiran i uključen u sledeće međunarodne baze / CRIMEN Journal is indexed by and included in international bases:

HienOnline, EBSCO, CEEOL, Electronic Journals Library (EZB).

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. kralja Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/default.htm> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove. / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts.

Priprema: Dosije studio, Beograd

Štampa: Birograf, Zemun

GODIŠNJA PRETPLATA: 750 RSD; pojedinačan broj 300 RSD / Annual subscription: 30 €

SADRŽAJ

ČLANCI

- Nigel South, Zelena kriminologija– ponovno o refleksijama, povezanostima i horizontima. 113
- Božidar Banović, Žarko Braković, Uticaj kriminalne karijere na način izvršenja uličnog razbojništva 132

PREGLEDNI ČLANCI

- Nikola Vuković, Odluke javnog tužioca o nepreduzimanju krivičnog gonjenja i o odustanku od krivičnog gonjenja – uvođenje rešenja o odustanku od krivičnog gonjenja. 148
- Aleksandar Stevanović, Krivično delo povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja: problemi u praksi i potreba za noveliranjem 167
- Olivera Ševo, Načelo zakonitosti i suđenje za zločin protiv čovečnosti u Bosni i Hercegovini 182
- Krsto Pejović, Nina Paović, Pravo na obrazloženu naredbu o određivanju posebnih dokaznih radnji i (kritički) osvrt na praksu Evropskog suda za ljudska prava 198

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Одлука опште седнице Касационога суда,
Саучесништво нечињењем 216

PRIKAZI

- Slobodan Stojanović, Blasfemija genocida – sa posebnim osvrtom na presude o genocidu u Srebrenici (N. Jovančević) 219

IN MEMORIAM

- Thomas Mathiesen. 222

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd
343

**CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . –
Beograd : Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet,
2010– (Zemun : Birograf). – 24 cm**

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)

COBISS.SR-ID 174945036

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Nigel South*

Univerzitet u Eseksu

Orcid 0000-0001-5742-7257

ZELENA KRIMINOLOGIJA – PONOVO O REFLEKSIJAMA, POVEZANOSTIMA I HORIZONTIMA

Apstrakt: Ovaj rad prati aspekte razvoja zelene kriminologije. Počinje sa ličnom refleksijom i zatim opisuje nastajanje eksplicitnih stavova zelene kriminološke perspektive. Inicijalno ove izjave su nezavisno spomenute u različitim delovima sveta, ali su reflektovale zajedničke brige. Ovi radovi su se ujedinili kao 'zelena', 'eko – globalna' ili 'očuvalačka' kriminologija. Rad prikazuje dostupne klasifikacije kada se govori ne samo o u pravu definisanim zločinima nego i o legalno načinjenoj šteti, kao i o tipologiji takvih šteta i zločina. Onda se bavi integracijom 'zelenog' i 'tradicionalnog' kriminološkog razmišljanja pre nego što kratko izučava četiri dimenzije briga za danas i za budućnost.

Ključne reči: Zelena kriminologija, teorija i tipologija, zločini i šteta, žrtve, međugeneracijska ekološka pravda.

PREDGOVOR

Ovo je uvod u rad koji omogućava 'pregled' Zelene kriminologije. Iako već objavljen pre nekoliko godina, nadam se da ostaje koristan uvod u neke od načina u kojima je zelena kriminologija nastala i u kojim se razvija. Sada postoje razni drugi tekstovi i članci koji rezimiraju prošle i skorije radove, budući da su uglavnom na engleskom jeziku, lako ih je pronaći istraživanjem literature (na primer Brisman and South, 2020, Beirne et al, 2018).

Poenta ove uvodne tačke je da opet naglasi načine na koje se zelena kriminologija i dalje razvija i ostvaruje veze sa drugim akademskim disciplinama i vladinim i nevladinim organizacijama. Na primer, budući pravci će verovatno raspravljati o izučavanju veza između okoline i kulture, okoline i konflikta kao i eksploatacija prirode i veze sa ljudskim pravima na Globalnom Jugu. I ovo se povezuje sa novim

---

* Profesor, n.south@essex.ac.uk.

poljem Kriminologije Juga (Rodriguez Goyes and South, 2017; Rodriguez Goyes et al, 2017). Neki od mojih radova su fokusirani na domorodačke narode Južne Amerike koji žive na načine koji su duboko povezani sa prirodom (Goyes et al, 2021), i uništavanjem ili eksploatacijom okoline u kojoj žive i to otvara mnoga pitanja – na primer ko ima prava?; zašto naše potrošačke potrebe moraju da unište život i domove drugih?; kakav uticaj će to imati na klimatske promene dok nastavljamo da sečemo drevne šume i divlja mesta?; te šta bi trebalo da uradimo da bismo sprečili izumiranje drugih ljudi kao i ugroženih vrsta.

Kriminologija i sociologija moraju da održavaju svest o novim pravcima kao na primer bionauka i nanotehnologija, kao i da obraćaju pažnju na nasleđe tehnologije kao što su izazovi odbacivanja toksičnog đubreta. I naravno potreba za međudisciplinarnim razmišljanjem ne može biti više očigledna u trenutku kada smo usred Covid pandemije. Ovo je zdravstveni problem ali kao što nam je izazov sa zaustavljanjem infekcije pokazao, ovo je isto tako problem društvenog poretka i društvene kontrole. Ovo je nesumnjivo kriminološki i sociološki problem!

Poreklo ovog virusa je koliko za sada znamo povezano sa pretrpanim uslovima na pijaci životinja ili nekim drugim okolnostima u kojima je virus ‘skočio’ sa drugih ne – ljudskih vrsta na ljude (Bernie, 2021). Ovo se zove zoonotički prenos¹; dešavalo se i pre – na primer sa ebolom i SARS – om i sa uništavanjem šuma na planeti; i desiće se opet jer mi (ljudi) guramo sve dublje na teritoriju i uznemiravamo lokalne ekosisteme, uključujući viruse koji se reprodukuju u blagim oblicima od drugih životinja u zabačenim životnim sredinama; no oni mutiraju kada dođu u kontakt sa ljudima. Ovo je polje gde bi u budućnosti bilo korisno angažovanje zelenih kriminologa i specijalista za javno zdravlje.

Kada se sve uzme u obzir, mislim da je izraz ‘zelena kriminologija’ koristan. Sigurno je podstakao enorman broj istraživanja, mada neka od njih mogu da se označe kao zaštitna kriminologija ili eko – kriminologija i tako dalje. Za mene, ime i nije toliko važno, to je samo opis perspektive na neke vitalno bitne brige. Ono što je stvarno bitno je da kriminologija nastavlja da se bavi ovim temama.

UVOD

Ovaj rad prati evoluciju zelene kriminologije delom sa ličnog stanovišta, opisujući (da kažemo u isto vreme) izlive zajedničkih briga iz 1990 – tih, teoretskih predloga i istraživačkih nalaza od strane istomišljenika kriminologa i društveno – pravnih naučnika. Ovi radovi su našli zajednički stav i identitet kao ‘zelena’, ‘ekoglobalna’ i ‘sačuvalačka’ kriminologija i sve više su zastupljeni u knjigama, časopisima, na konferencijama i na seminarima. Ovaj rad je pripremljen za prvi u redu od nekoliko seminara i kao takav ima zadatak da ‘predstavi’ neku od ovih istorija. Neizbežno, on je polovičan i nekompletan, ali drugi tekstovi iz serije će dati značajne dodatke ovoj priči.

1 e. *zoonotic transmision*

1. LIČNO GLEDIŠTE

Za seriju predavanja na osnovim studijama iz 1996. godine ciljao sam da omogućim uvid u nekoliko 'novih horizonata' u kriminologiji kao što su 'feminizam' 'postmodernizam' i komparativna kriminologija i to na bazi kombinacije interesovanja za javno zdravlje, probleme sa životnom sredinom i kriminalitet korporacija; dodao sam ideju o potrebi bavljenja problematikom zelene kriminologije. Predavanje je moglo da se nadoveže na novo –objavljen rad i materijal koji mi je poslao Piers Bernie (Bernie 1995) sa kojim sam uspostavio kontakt i ovo je dovelo do zajedničkog priređivanja specijalnog izdanja *Teoretske Kriminologije* (Beirne i South 1998).

Ovo predavanje je preraslo u članak pod nazivom *Zelena polje za kriminologiju?* (South 1998a; videti takođe South 1998b), u kojem su autori zagovarali „priliku za unapređivanje svesti o okolini u kriminologiji i razvoj zelene perspektive.” Ciljevi su bili 'i skromni i ambiciozni'. Bili su 'skromni' jer nisu tvrdili da postavljaju 'teoriju' o zelenoj kriminologiji nego jednostavno su ciljali da naglase važnost 'zelenog razmišljanja' kao senzibilizirajuće perspektive. Sa druge strane, bili su ambiciozni u veri da će takva perspektiva sada naći prominentno mesto na kriminološkoj agendi, otvarajući širok spektar mogućnosti za interdisciplinarni rad i u društvenim naukama i sa prirodnim naukama koje bi mogli videti kriminologe koji saraduju sa ekonomistima, geografima, biologima, medicinskim specijalistima, boricima za ljudska prava, advokatima i drugim specijalistima (South 1998a:226). Da bih izneo ovaj predlog postavio sam četiri pitanja koja se nameću iz naslova: prvo, zašto zelena kriminologija?; Drugo, na kakvu vrstu postojećeg rada ovo može da se nadoveže?; Treće, kakvi teoretski problemi se otvaraju?; I konačno, u kojim pravcima može da ide zelena kriminologija? Ova četiri pitanja zaslužuju da im se kratko ponovno posvetimo.

1.1. Zašto zelena kriminologija?

O stanju kriminologije u to vreme, konstatovao sam kao što su Ericson i Carriere (1994:89) smatrali, činilo se kao fragmentarno polje istraživanja i ovo je moglo da se vidi kao refleksija nesigurnosti i slutnje 'rizičnog društva' (Beck 1992). U kontekstu gde su ortodoksnost i predvidljivost bili izazvani unutar kriminologije i sociologije prava i devijacije (Hunt 1993; Smart 1990; Sumner 1994), kao i u eksternalnim socijalnim, političkim i globalnim narativima posebno u vezi sa referencama prirodne sredine rizičnog društva (Giddens 1991) čini se prikladnim da se sugeriše uvod u zelenu perspektivu u kriminologiji. Ukratko, zalagao sam se da je odavno bilo vreme za unošenje agende prirodne sredine u kriminologiju, imajući u vidu razmere u kojima se problemi zelene energije izučavaju u mnogim drugim disciplinama u okviru društvenih, humanističkih i prirodnih nauka.

1.2. Na koje radove bi ovo moglo da se nadoveže?

Vrlo bitno, zelena kriminologija se nije 'odjednom pojavila', naravno. Postoje stvari koje su se desile pre (South and White 2014). Apsolutno mora da se naglasi da su:

postojale mnoge studije koje su delile ove brige i istraživale razmere promena prirodne sredine, kriminaliteta i viktimizacije. Dok dosta ovoga može

da se smatra čistom kriminologijom, druge prelaze granice discipline. (South 1998a:214).

Indikativno, takve studije uključuju radove o: zagađenju i njihovoj regulaciji; korporativnom zločinu i njegovom uticaju na okolinu, zaposlene i potrošače; organizovani kriminalitet i korupciju na tržištu odstranjivanja toksičnog gasa; bezbednosni i vojni uticaj na okolinu i populacije; povredi kopnenog i vodenog životinjskog sveta i oštećenju njihovih prirodnih staništa; i povezano, sprečavanje takvih prekršaja. Dodatno, bile su brojne studije u sociologiji devijacije koje bogato opisuju aktivnosti koje mogu biti normalna i svakodnevna ponašanja u životima nekih, a socijalno devijantna u pogledu drugih, u trećim slučajevima radi se o protivzakonitim delima, koja su društveno odobrena ili ignorisana. Primeri takvih aktivnosti i njihovog statusa variraju po jurisdikciji i kulturološkom pogledu, ali mogu da uključuju lov van sezone, lovokradice, pecanje bez dozvole i podstrekavanje na takmičenje životinja i borbe (Eliason 2003). Poenta je da se ilustruje da se „zelena problematika” uklapa u kriminološke preokupacije i da već izaziva pažnju. Sledeći korak je da ohrabri razvijanje više rigorozne prirodom orijentisane agende i postavi metode i teorije.

1.3. Koji teoretski putevi se otvaraju?

Zalažem se za ideju zelene *perspektive* pre nego za teorije – na isti način na koji je Plummer (1979:90) odgovorio na kritike za teorije etiketiranja, sa argumentom da, u stvari, takve konceptualne kategorije ‘... ne treba da se izjednačavaju sa teorijom ili pretpostavkom, nego da se na njih gleda kao na perspektivu ... koja [može da] sadrži nekoliko različitih teoretskih pozicija’. Ovo treba da se primeni na ideju upotrebe koncepta kategorije ‘zeleno’ u kriminologiji. Kao ‘perspektiva’ može da se udruži sa mnoštvom teoretskih pozicija i škola i ja sam u nastavku teksta proučio neke od mogućih izvora teoretskog uticaja na zelenu kriminologiju.

1.4. U kojim pravcima zelena kriminologija može da nastupa?

Moja poenta u to vreme je bila – i dalje je – da ‘svest o težini zločina protiv prirode’ nije dobila punu pažnju kao polje studija u kriminologiji’ uprkos tome što je od svetskog značaja. Moguća saradnja sa međunarodnim telima za primenu zakona koji se tiču zločina protiv prirodne okoline predložena je kao jedan od pravaca u kom treba da se ide, uz saradnju sa artikulisanjem prava na prirodnu okolinu i ljudskih prava kao i sa radom nevladinih organizacija (NVO). Mnoge NVO daju važne primere zalaganja za životnu sredinu koja su važna za kriminologiju i sličnije oblasti interesovanja – na primer, *Environmental Investigation Agency*; *Human Rights Watch* (2010); *International Fund for Animal Welfare* – IFAW (2012). Takođe sam predložio da kriminologija treba da se interesuje za vezu između političkih protesta da se sačuvaju ljudska prava danas i akcija koje su potrebne da se sačuvaju prava okoline za buduće generacija (Brisman and South 2013a; Clark 2009; South and Brisman 2012).

2. UTICAJI I POKLAPANJA

Ustvari, po hronologiji publikacija, ove misli su se našle pre par godina u bitnom eseju Lynch – a (1990) na temu ‘Pozelenjivanje Kriminologije’. Lynch je postavio svrhu i ciljeve zelene kriminologije na način na koji i dalje stoji kao ‘manifest’. Ipak, njegova publikacija nije stigla do široke publike u to vreme (iako, kasnije, kada je jednom otkriveno, postalo je vrlo uticajno). Pečar (1981) je još ranije proučavao uticaje novih formi kriminalnog uništavanja okoline u Sloveniji i ulogu kriminologa i naučnika povezano sa ovim (Eman, Mesko I Fields 2009: 584), ali bez engleskog prevoda Pečarov članak nije imao međunarodni uticaj.

Potter (2013) je prikazao argumente koji bi mogli biti korišćeni da bi ‘opravdali’ zelenu kriminologiju i ovo je korisno iskustvo. Ali u biti, zelena kriminologija je opravdavana time što je neizbežna i neophodna. Ona odražava zanimanje naučnika i trenutne političke promene, dalje nošena zamahom kritičke nekonformističke kriminologije, i ponuđena je kao tačka kontakta i spajanja. Znači, ni Lynch (1990) ni Pečar (1981) ni Beirne (1995) ni South (1998a) nisu bili neophodni kao ‘prvi’ ili ‘unikatni’ katalizatori razvoja zelene ili ekokriminologije, jer se to već bilo začelo na mnogim mestima, zbog sličnih razloga, sa profesorima, istraživačima i autorima koji su izražavali paralelne brige i predlagali slične projekte u kriminologiji (na primer, Clifford 1998; Edwards et al. 1996; Halsey and White 1998; Koser Wilson 1999; Lynch and Stretesky 2001, 2003; Pecar 1981; Sollund 2008; Walters 2004, 2006; White 1998).

Zbog pojavljivanja ovog krucijalnog pravca u kriminologiji u ovom momentu, može biti vredno spekulirati malo o mogućim teoretskim uticajima na one čiji radovi počinju da se podudaraju u razmišljanju, i privlačeći pažnju na, ‘zelene probleme’, prava životinja, pokrete protesta, eko – feminizma, i prava i pravde za okolinu.

Nove teorije devijacije koje se tiču označavanja i stigmatizacije naglasile su potrebu za razvijanje osećaja za nevolje bespomoćnih, marginalizovanih i onih čiji se glas ne čuje (Downes and Rock 2011); lako je utvrditi kako su principi i naglašavanja ovog talasa inovacije u sociologiji i kriminologiji uticali na stavove u vezi tretiranja domorodaca i nepravde prema okolini. Uticaj Marksista ili kritičke kriminologije (Mooney 2013; Taylor et al. 1973), u raznim permutacijama, naglašava zločine moćnih i jačanje predrasuda u dominantnim okvirima zakona. Kritička pitanja u vezi prirode prava privatne svojine nasuprot ideje životne sredine kao zajedničkog nasleđa će se neizbežno javiti. Feministička kriminologija je imala veliki uticaj na naglašavanje zločina muškaraca i viktimizaciju žena. Studije o marginalizaciji žena kao aktera (bilo da su kriminalci, žrtve, demonstranti) i uloga muškaraca kao odgovornih za prestupe žena i ugrožavanje civilizovanog života se brzo povezalo sa brigama u vezi ugrožavanja okoline i drugih vrsta (Collard with Contrucci 1998; Gaarder 2013; Lane 1998; Sollund 2013). Mirotvorna kriminologija (Pepinsky and Quinney 1991) bila je krucijalna za pozivanje kriminologije da shvati moć poštovanja, medijacije konflikata, prerasta u filozofiju koja naglašava da treba da poštujemo i tretiramo planetu drugačije (Wozniack 2011).

Ovo je period koji je video sklapanje uticaja i izazova u kriminologiji (perspektive koje su kritičke, koje su se zalagale i nisu se bojale) i van (širenje svesti o zločinima koje čovečanstvo čini protiv planete i drugih vrsta sa kojima je delimo). Rezultat je stvaranje 'na prirodu' osetljive kriminologije: vremenski, tematski i reflektujući 'duh vremena'. Povezala se sa pozivima za akciju raznih naučnika iz društvenih i prirodnih nauka koji su sve više bili zabrinuti zbog dokaza o štetama za okolinu, disrupcije eko – sistema i izazove klimatskih promena.

Sledeća sekcija se bavi, prvo, poljem proučavanja koja su nastala i porasla; drugo, dostupnim klasifikacijama kada se priča ne samo o u pravu definisanim zločinima nego i o zločinima kojima se ne krše pravne norme; i treće, tipologijama ovih šteta i zločina. Onda se osvrćem na integraciju 'zelenog' i 'tradicionalnog' kriminološkog razmišljanja pre nego što krenem da istražujem četiri dimenzije za brigu za danas i za budućnost.

3. ZELENA KRIMINOLOGIJA KAO POLJE ZA IZUČAVANJE

Zelena kriminologija je raznolika u tome šta pokriva i evolvirala teoretski. Da li zelena kriminologija može da se nazove 'teorijom' (vidi Brisman)? Jedna od njenih karakteristika je da je intelektualno otvorena kao plan rada (South 1998a: 212 – 213; South, Brisman and Beirne 2013; White 2008: 14). Dok ne postoji univerzalni konsenzus o imenu za ovo polje ili perspektivu, kriminolozi joj najčešće daju naziv 'zelena kriminologija' kada proučavaju zločine, štete i nepravde povezane sa okolinom i vrstama koje nisu ljudi. Ipak, postoje i druge bitne terminologije i pristupi za iste probleme. Kriminologija očuvanja² (Gibbs et al. 2010) koja nastoji da podrži na dokazima zasnovane metode koje se tiču zločina i rizika za sredinu, integrišući kriminologiju, krivično pravosuđe, zaštitu okoline i očuvanje vrsta, korišćenje prirodnih resursa; i nauku o rizicima i donošenju odluka. Walters (2010) predlaže da izraz 'eko – zločin' može da sadrži 'postojeće legalne definicije zločina protiv okoline, kao i sociološke analize tih zločina koje nisu nužno određene zakonom, dok White (2010:6) predlaže 'eko – globalnu kriminologiju' informisanu ekološkim potrebama i kritičkom analizom koja je globalna u svom obimu i perspektivi; ona traži inkluzivnu definiciju zločina i višedisciplinarna je. Konačno, može se koristiti i najočigledniji naziv 'kriminologije prirodne sredine' i White (2008) se argumentovano zalagao za to ime kao oznaku onoga što se smatra 'mesno baziranom kriminologijom'. Ovo bi se reflektovalo na način na koji je termin 'prirodna sredina' korišćen u svakodnevnim diskusijama i medijima, ali može dovesti do konfuzije kada treba da opiše vezu između zločina i urbane sredine. Kriminologija koja se bavi specisizmom sada je takođe dobro zasnovana, baca svetlo na zločine protiv ne – ljudskih vrsta i dominaciju stanovišta koja ih gledaju kao inferiorne u odnosu na ljude i da ih može svako eksploatirati. To doprinosi mučenju i maltretiranju ne – ljudskih vrsta; istovremeno, pridaju značaj ekonomski korisnim i vrednim vrstama, stvaraju globalnu

2 e. Conservation criminology.

trgovinu, i legalnu i nelegalnu (Beirne 2009: Nurse 2013: Sollund 2008: South and Wyatt 2011: Wyatt 2013). Pažnja se takođe pridaje načinu života potrošača, otpadu, kulturi nepotrebnih i brzo neupotrebljivih stvari, i moći marketinga i medija u stvaranju ovakvog ponašanja trendova (Agnew 2013: Brisman and South 2013b, 2014; Ferrell 2013).

Vredno je napomenuti da je ovo bila, do sada, veoma ‘zapadno’ dominantna literatura, većinom na engleskom jeziku. Možda postoje druge istraživačke literature na drugim jezicima koje bi bile bitne. Da bi se stvorila stvarna internacionalna istraživačka baza podataka i debata, moramo da nađemo načine da se bavimo sa onim što je – u isto vreme i uzbudljiva ali i zahtevna – svetska grupa problema, koja zahteva više – multi i interdisciplinarne odgovore.

4. LEGALNI ILI NELEGALNI STATUS AKCIJE

Shover i Routhe (2005: 324) tvrdili su da kriminalno osuđivanje zločina protiv okoline zahteva tužioce koji će dokazati da je optuženi ili svesno, namerno ili nehatno kršio zakon. Istovremeno, smatraju da ovo može biti visok standard u mnogim slučajevima. Ipak u nekim situacijama, može biti upitno da li je obavezno ili uopšte poželjno da se demonstrira namera. Ovi autori predlažu da mi treba da uzmemo u obzir kategoriju ilegalnosti prema okolini koja su narušavanje pravila koja ne zahtevaju demonstraciju namere da prekrše; to generalno mogu da budu prekršaji regulatornih pravila koja su podržana od strane agencija za zaštitu okoline i nose sa sobom sankcije u građanskom pravu. Ovo drugo bi se preklapalo sa kategorijom ‘povreda’ koje se često koriste u kritičkoj kriminologiji da se opiše, na primer, šta se smatra kao zločin moćnih koji zapravo ne krše zakon, ali moralno i etički mogu da se smatraju anti –društvenim i štetnim. Razlika između ‘zločina’, delikata građanskog prava i ‘povreda’ predstavlja ozbiljan izazov za kriminologiju: da li da se bavi samo u pravu definisanim zločinima ili da proučava i one aktivnosti koje ne krše pravna pravila, ali očigledno imaju štetne posledice koje mogu ili trebaju da imaju zakonske odgovore. Kao što Potter (2013: 132) sumira, ‘Stroge legalne definicije zločina su bile uzdrmane od strane mnogih cenjenih društvenih naučnika u kasnom 19. veku i prepoznavanje tog ‘zločina’ kao socijalnog konstrukta, postaje zato legitimni fokus sociologije kriminaliteta. Posmatrano na komparativnom i globalnom nivou, ono što može da bude ilegalno i zabranjeno na jednom mestu ne mora da bude tako kategorisano ili regulisano na drugom. Znači, kao što Passas (2005: 773–774) zapaža, simetrija u legalnim definicijama i zakonima omogućava korporacijama da rade ono što je dozvoljeno kod kuće i u drugim jurisdikcijama bez kršenja bilo kakvih zakona. Procesi globalizacije su povećali broj prilika za to.

Naravno, uticaji negativne prirode koji utiču na prirodnu sredinu kao rezultat ljudske aktivnosti su ogromni u svom dometu i različitosti i ovo je argument za obaveznu fleksibilnost i gradaciju u sadržini zakona i formi njegovog sprovođenja, iako nije argument za ublažavanje i trivijalizaciju odgovora društva i vođenja procesa (De Prez 2000). Takav obim i različitost su bili ilustrovani korišćenjem nekoliko konceptualnih modela, tipologija ili tematskih klasifikacija.

5. TIPOLOGIJE POVREDA I ZLOČINA

Jedan sugestivan način da se razlikuju klasteri povreda i zločina je klasifikovanjem nekih kao ‘primarni’, koji rezultuju direktno iz uništavanja i degradacije zemljinih resursa, i drugi kao ‘sekundarni’, one povrede i zločini koji su simbiotični sa ili zavisni od takvog uništavanja i napora koji se prave da bi se sprečili (Carrabine et al. 2014). Na primer, četiri para primarnih zelenih zločina i povreda mogu da se prikažu kao na tabeli 1:

Tabela 1: Primeri klastera zelenih zločina i povreda koji dovode do direktnog uništavanja/ degradacije

1. Zločini/ povrede zagađenja vazduha	2. Zločini/ povrede uništavanja šuma
3. Zločini/ povreda protiv ne – ljudskih vrsta	4. Zločini/ povreda vode i zagađene zemlje

Sekundarne (ili simbiotske) ‘zeleno štete i zločini’ mogu proizaći iz eksploatacije uslova koji slede nakon određene ekološke štete ili krize (na primer, ilegalna tržišta hrane, lekova, vode) i/ili kršenja pravila koja pokušavaju da regulišu štetu po životnu sredinu i u isto vreme da odgovore na katastrofu. Ovo može uključivati brojne široko ili uže primenjivane prakse u kojima države krše svoje propise (bilo vršenjem ili propuštanjem) i na taj način doprinose šteti životne sredine. Potter (2014) je uzео ovu šemu kategorizacije „izvan sekundarnih zelenih zločina” da bi identifikovao šta se, „u duhu doslednosti”, naziva „tercijarnim zelenim zločinima”, definisanim kao „izvršeni od strane žrtava životne sredine ili kao rezultat ekološke viktimizacije ... na primer učinjena kao namerni ili direktan odgovor na štetu po životnu sredinu ... ili pogoršana iskustvom viktimizacije životne sredine”.

White (2008: 98 – 99) je razvio trostruku tipologiju „smeđih”, „zelenih” i „belih” pitanja: „smeđa” se odnose na gradski život, zagađenje, otpad; „zeleni” na izazove očuvanja „divljine”; i „bela” koja pokriva uticaj novih tehnologija. Linch i Streteski (2007: 251 – 261) identifikuju četiri problema sa kojima bi trebalo da se bavi zelena kriminologija: kritičko ispitivanje ekološke politike, nudeći smislene alternative tamo gde je to potrebno; ekološka pravda i „nejednaka raspodela opasnosti po životnu sredinu”; „uticaji na zdravlje zbog izloženosti toksinima iz životne sredine”; i veze između izloženosti otrovima i kriminalnog ponašanja, na primer, povezanosti olova, kadmijuma i žive i na promene u ponašanju koje dovode do povećanje agresije i nasilja.

Naravno, postoje i drugi načini razlikovanja i isticanja tema za ‘zeleno kriminološko istraživanje’ i, kako se polje širi, verovatno će se pojaviti dodatni primeri.

6. POVEZIVANJE ZELENE KRIMINOLOGIJE I TRADICIONALNE KRIMINOLOŠKE TEORIJE

Postoji mnogo izvora teorijskog uticaja koji se mogu koristiti pri oblikovanju zelene perspektive u kriminologiji. Ovo je legitimno i neizbežno i možda se „recikliranje” ideja i uvida čini posebno prikladnim za „zelenu” kriminologiju. Međutim,

dobra šala nije dovoljno intelektualno obrazloženje za primenu postojeće teorije na nova kriminološka pitanja. Ono što je važno je da se svet promenio – verovatno znatno – otkad su mnoge od ovih teorija prvi put razvijene i primenjene. Konture društvenog, ekonomskog i kulturnog života, lokalno i globalno, preoblikovane su i otvorila su se nova pitanja i arene istraživanja.

Primeri takve primene „stare” teorije na „nove” okolnosti su sledeći. Agnew (2011, 2013) se oslanjao na klasične kriminološke teorije kako bi pružio okvir za svoju analizu klimatskih promena i štete po životnu sredinu uzrokovanu svakodnevnim ponašanjem u koje se svi uključujemo. Linch (2013) je opisao mogućnost postojanja „eko – grada”, na osnovu uvida iz klasične teorije društvene dezorganizacije Čikaške škole i njenog razvoja. Koncept eko – grada je u suštini pristup životu male zajednice zasnovan na zelenim principima i energetske, transportne i ekonomske sistemima. Linč sugerše da bi takav pristup društvenoj organizaciji mogao takođe doneti koristi poboljšanju ljudskog života smanjenjem kriminala. Tako:

U pogledu kriminaliteta, pristup eko – grada može se lako integrisati sa premisama teorije društvene dezorganizacije ... [što] sugerše da se kriminalitet češće javlja u neorganizovanim zajednicama jer tim sredinama nedostaje osećaj zajednice, efikasna neformalna društvena kontrola, i pristup resursima i efikasnim mehanizmima za mobilizaciju ljudskog kapitala. (Linč 2013: 53 – 54)

Ovaj zeleni pristup urbanom – ili bilo kom lokalnom – dizajnu životne sredine takođe može biti način preispitivanja i preusmeravanja metoda „sprečavanja zločina kroz projektovanje životne sredine”. Rane verzije prevencije kriminala, u dizajnu su često uključivali sadnju zelenila, ali obično radi označavanja prostora i zbog bodljikavih odvratajućih osobina određenog grmlja, a ne zbog njihovog estetskog, civilizacijskog i umirujućeg efekta, što su sada naglasili neki istraživači (Pretti et al. 2013).

Postoje i drugi manje tradicionalni i noviji, ali ipak uticajni teorijski pravci koji se takođe mogu uzeti u obzir. Ovde se može uklopiti jedan „postmoderni zaokret”. Ovo je postavka da će, ako modernost slavi ekonomski rast, ona izračunati isplativost po životnu sredinu isključivo na osnovu toga da li se resursi životne sredine mogu sami reprodukovati ili se može pronaći više takvih resursa. Tek kada je ovaj *modus operandi* ugrožen, očuvanje postaje pitanje za korporativne i političke agende. Ovo počinje da se dešava. Alternativno, postmoderni pogled na svet u srcu ima slavljenje različitosti, pluralnosti i dostupnosti iskustvenog. Dakle, postmoderni pogled na globalne resurse treba da vrednuje neverovatnu raznolikost i plodnost prirodnog sveta i mogućnosti za zadovoljstvo koje se nude, bilo razređene i estetske, sveobuhvatne ili površne. Stoga, iako očuvanje samo po sebi možda nije postmoderna vrlina, potreba da se osigura nastavak različitosti mogla bi se posmatrati kao postmoderna nužnost (osim ako se simulakrumi ne smatraju dovoljnim ...).

Zaštita različitosti i rešavanje sukoba zasnovanih na vrednovanju pluraliteta i diverziteta takođe imaju jasan odjek sa perspektivom „mirotvorstva” u američkoj kriminologiji (Pepinski i Kuinnee 1991; Vozniak 2011), kao i Braithvaite – ovim (1989) pisanjem o sramoti i reintegraciji, oba područja rada koja podstiču dijalog i posredovanje. Priroda okruženja kao „vlasništvo” i uzrok sukoba, ili kao mesto zločina od korporativnog kriminala do maloletničkog vandalizma, ukazuje na to da su miro-

tvorstvo i reintegrativno sramoćenje vredni daljnjeg istraživanja i razvoja u zelenoj kriminologiji. Davanje glasa žrtvama takođe je ovde centralno (Hall 2013). Takvi pristupi takođe mogu na zanimljiv način odjeknuti s idejom da se promoviše izloženost prirodi kao terapijska, lekovita i resurs za reintegraciju (Pretti et al. 2013).

Postoji, međutim, relativan nedostatak teorijskog i istraživačkog zamaha u vezi sa pitanjima zelene kriminologije u jednoj oblasti koja iznenađuje, a to je u feminizmu. S obzirom na veze i poređenja koja se mogu napraviti između muškog nasilja nad prirodom i nad ženama (na primer, videti Collard with Contrucci 1988; Epstein 1993; Merchant 1980, 1996; Vachholz 2007) i uloge koju su žene imale u otporu i zagovaranju u vezi međugeneracijske i ekološke pravde (Gaarder 2013; Lane 1998), iznenađujuće je da feministička kriminologija i srodna disciplinska područja nisu odigrala snažniju ulogu u razvoju zelene kriminologije – iako radovi Sollunda (2013) i Gaarder (2011) čine ozbiljan i značajan doprinos ovoj praznini.

7. HORIZONTI: OD SVAKODNEVNOG ŽIVOTA DO BUDUĆIH IZAZOVA

Želim da radim na zaključku predstavljanjem još jedne četverostruke tipologije koja se sastoji od sledećih dimenzija (tabela 2): „zdravlje životne sredine i viktimizacija”; „Socio –ekonomija svakodnevnog ekocida”; „Globalne veze”; i „međugeneracijski i budući izazovi”. Grubo, ovo predstavljaju dimenzije prostora i vremena, od svakodnevnog života „sada” do gomilanja problema s kojima se suočavaju generacije koje će uslediti.

Tabela 2: Autorova tipologija zelene kriminologije (dimenzije prostora i vremena)

Zdravlje životne sredine i viktimizacija: Zelena šteta, zločini i uticaji na javno zdravlje Žrtve i viktimizacija	Socio – ekonomija svakodnevnog ekocida: Lokalno i globalno Konzumiranje Otpad
Globalne veze: Globalni zločini / štete / štete protiv čovečanstva i planete Pravni okvir Potreba za novom međunarodnom krivičnom klasifikacijom? Na primer, „Ekocid”	Međugeneracijski i budući izazovi: Budućnost Skeniranje horizonta

8. ZDRAVLJE ŽIVOTNE SREDINE I VIKTIMIZACIJA

Negativni uticaji na životnu sredinu mogu uticati na pojedince na način koji proizvodi mnoge „individualne” tragedije pre nego što kumulativni efekat ili nago-milani dokazi otkriju širi ili sistemski problem koji pogađa šire grupe i stanovništvo. Za razliku od mnogih zločina ili šteta, izvori i uzroci štete vezani za životnu sredinu mogu biti nevidljivi i iz tog razloga se lako može zanemariti puni obim viktimiza-

cije životne sredine (Hall 2013; Villiams 1996). Bez obzira na to, opasnost po javno zdravlje pokreće veliku regulaciju i poboljšanje životne sredine. U savremenom periodu industrijalizacije, načini na koje su rani zakonodavci pokušavali da se bave pitanjima životne sredine bili su putem zakona o javnom zdravlju ili resursima, u nekim slučajevima kroz građanske zakone, a u drugima kroz krivično pravo (Coile i Morrov 2004). Ovo poslednje je obično usmereno protiv industrijskih zagađivača koji zagađuju vazduh, vodu ili zemljište, uzrokujući opasnosti po javno zdravlje (Holder i Lee 2007).

Linch i Streteski (2001: 153 – 155) otkrivaju opasnosti i zdravstvene posledice po ljudsku populaciju povezane sa prisustvom toksičnog otpada, pesticida i dioksina u našem okruženju, globalnom i lokalnom, i pokazuju kako kriminolozi mogu „koristiti medicinske dokaze za identifikaciju toksične šteta ako drugi oblici podataka ... ne postoje”. Autori primećuju da su „proces stvaranja toksične štete pod velikim uticajem korporativnih interesa izraženih u istraživanjima sponzorisanim od strane korporacije ... i kampanjama za odnose s javnošću”. Kao što Brown (2007: 2) dokumentuje, zdravstveni problemi životne sredine se snažno osporavaju. To je zato što su slučajevi i opasnosti koje identifikuju lokalno stanovništvo, predstavnici i naučnici proizvodi procesa u srcu savremene ekonomije:

Kada su faktori okruženja predmet istraživanja, rasprave o nauci su vrlo osporavane jer dovode do potencijalnih izazova za temeljnu proizvodnju kao i distribuciju, odlaganje i regulatornu praksu našeg društva.

Na primer,

malo je verovatno da će korporacije i vladini regulatori prihvatiti uklanjanje mnogih hemikalija iz prometa ili snositi prevelike troškove otklanjanja ovih hemikalija iz životne sredine. ... korporativni interesi će se verovatno suprotstaviti istraživačkom planu koji cilja na njihove proizvode, a ne na individualnu osetljivost.

U drugom delu, Streteski i Linch (1999: 163) primećuju da su „kriminolozi sve više pokazivali interes za bavljenje pitanjima vezanim za socijalnu pravdu, a ne za usko ograničene probleme koji obuhvataju proučavanje krivičnog pravosuđa” i skreću pažnju do pojave pokreta za ekološku pravdu kasnih 1970 – ih, jer su istorijski nedovoljno zastupljene društvene grupe počele da posmatraju opasnosti po životnu sredinu u svetlu pitanja socijalne pravde, posebno tamo gde su studije u SAD – u pokazale da je daleko verovatnije da su Crnci i Latinoamerikanci više nego belci bili izloženi rizicima po životnu sredinu i opasnom otpadu, sa povezanim uticajima na zdravlje i očekivani životni vek.

Valters (2010: 181) stavlja žrtve, obespravljene u središte stvari kada piše da:

... dela eko kriminaliteta stvaraju pogubne uslove za živote lokalnog stanovništva. Zagađenje vode za piće, degradacija tla i zagađenje vazduha i zemljišta izlažu ljude (obično one u siromašnim zemljama i zemljama u razvoju) značajnim zdravstvenim rizicima ...

Zelenoj kriminologiji je stoga potrebna i ekološka viktimologija (Hall 2013; Williams 1996). Ovo je složena stvar i Vilijams s pravom dovodi u pitanje neke „kritične” tačke koje se prečesto uzimaju zdravo za gotovo: otuda „pretpostavka nemoćne žrtve i moćnog kao viktimizera može dovesti do stereotipnog gledišta” koje izostavlja priznavanje moguće viktimizacije svih. Prema Williams – u, nije uvek jasno ‘ko’ je žrtva ili po kom osnovu se zasniva ovaj status: primena ‘okvira’ ekološke pravde u jednom kontekstu ne čini ga uvek lako primenljivim u drugom (na primer, u drugoj zemlji). Za Vilijamsa (1996: 36) postoji hitna potreba „da se razvije bolje i šire razumevanje viktimizacije životne sredine i kroz njih razvije konsenzus o odnosima između normi pravde i ponekad oprečnih zahteva ljudske bezbednosti”. Ovo ostaje značajan projekat za zelenu kriminologiju i viktimologiju.

9. SOCIO – EKONOMIJA SVAKODNEVNOG EKOCIDA

Ovde su zabrinjavajući posebni postupci i ponašanja, poput prekomerne potrošnje i proizvodnje i odlaganja otpada, što čini obrazac koji bi se mogao nazvati „svakodnevni ekocid” (Agnev 2013). Mnoge aktivnosti koje su štetne za planetu proizvod su ekonomskih sila koje zahtevaju i omogućavaju takvo ponašanje. Agnev (2013) piše o svakodnevnim radnjama koje „doprinose ekocidu – ili zagađenju i uništavanju prirodnog okruženja na načine koji umanjuju njegovu sposobnost da podržava život (Jug 2009: 41)”, kao i „koje pojedinci široko i redovno izvode”; „Smatraju se prihvatljivim, čak i poželjnim”; a koje imaju „značajan uticaj na probleme životne sredine”. Dakle, previše trošimo, a zatim odbacujemo nastali otpad. Mi kvarimo zemlju na kojoj živimo, koja filtrira našu vodu i iz koje nam niče hrana, sahranjujući nepreglednu količinu otpada na dnevnoj bazi. I mi pravimo i razbacujemo đubre svuda, od nebeskog svemira i dubina okeana do naših lokalnih parkova i ulica (Groombridge 2013). Nešto od ovog otpada je biorazgradivo, mnogo toga nije; neki su relativno bezopasni osim što su jednostavno statični (fiksni i nepromenljivi), dok su neki opasni u sadašnjem i / ili budućem pogoršanom obliku.

10. GLOBALNE VEZE

Učestalost i opseg „prirodnih” katastrofa mogu se sve više oblikovati postupcima čovečanstva: klimatske promene su rezultat ljudskih uticaja na eko – sisteme, okeane i atmosferu. Obe stvari će uticati na poljoprivrednu produktivnost, a time i na dostupnost i sigurnost hrane preko granica. Kako primećuje Potter (2013: 136), „ekološka nauka pokazuje da ljudski i prirodni sistemi nisu ni odvojeni ni odvojiivi, posebno u našem globalizovanom postmodernom svetu”. Ali iako ljudi svakako zavise od našeg šireg okruženja, takođe se čini da ulazimo u antropocensko doba u kojem naša prevelika zavisnost dovodi do prekomerne eksploatacije i prekomernih uticaja.

U periodu kada su društva globalno povezana kao nikada do sada, slede pitanja o tome da li međunarodni i/ili nacionalni zakoni mogu obezbediti zaštitu životne sredine od ekscesa čovečanstva. Mogu li se „životnoj sredini” priuštiti „prava” koja

bi mogla biti osnova takve zaštite? Cullinan (2010: 144) i drugi su primetili da su, u poslednjih nekoliko decenija, upućeni neki pozivi „pravnim sistemima da učine evolutivni skok napred priznavanjem zakonski primenljivih prava na prirodu i ljudska bića”. Cullinan ovo delo naziva „evolucijom zemaljske jurisprudencije” i citira, između ostalog, Berrija (1999: 161) koji je tvrdio da: „potrebna nam je sudska praksa koja bi obezbedila zakonska prava geoloških i bioloških, kao i ljudske komponente zemaljske zajednice. Pravni sistem isključivo za ljude nije realan”. Međutim, raspravlja se o tome šta je „realno” i osporava se ideja o pripisivanju prava životinjama i drugim oblicima neljudskog života. Međuzavisnost čovečanstva i prirode negira se kada je to nezgodno.

11. MEĐUGENERACIJSKI I BUDUĆI IZAZOVI

Skicirajući osnove teorije međugeneracijske ekološke pravde, Veston (2012: 261) tvrdi da zajednicu čovečanstva kolektivno čine generacije sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, sa srodnom implikacijom da prava i obaveze takođe važe i za ovaj dugi međugeneracijski lanac: „Na ovaj način, ‘zajedničko nasleđe’ zemljinih prirodnih resursa, sistema slatke vode, okeana, atmosfere i svemira pripada svim generacijama u međuvremenskom partnerstvu”. Prema ovom gledištu, i pragmatične reforme zakona i upravljanja, kao i radikalnije revizije, trebale bi se temeljiti na priznavanju i poštovanju međuzavisnosti eko – sistema i principu međugeneracijske pravičnosti.

Možda u nekim aspektima istovremeno pragmatičan i radikaln, Higgins (2010; Higgins et al. 2013: 256 – 263) predlaže zakon o ekocidu kao „zločin protiv mira”, definisan kao „veliko oštećenje, uništenje ili gubitak ekosistema date teritorije, bilo ljudskim posredstvom ili iz drugih razloga, do te mere da je uživanje mirnog stanovništva te teritorije ozbiljno smanjeno”. Ovo je zakon čiji je cilj zaštita planete sada kako bi bila u održivom i zdravom stanju za one koji je nasleđuju. Izazov je pronaći načine za implementaciju takvih vizija pravde i zakona.

ZAKLJUČAK

Problemi sa životnom sredinom vezani za crpljenje resursa, gubitak određenih vrsta, trgovina divljih životinja, zagađenje vazduha, hrane i vode i slično, svakodnevno su tema formalnih i neformalnih istraživanja, rasprava, mehanizama regulacije i pronalaženja rešenja. Političke grupe i aktivisti debatuju, zalažu se i preispituju pitanja vezana za životnu sredinu. Pojmovi osporavanje i kontradiktornost su slični (Brisman 2002.), tako da je međunarodno priznato Međuvladino veće o klimatskim promenama (2013) došlo svojim radom do seta zaključaka; drugo telo nevladini Međunarodni panel o klimatskim promenama, sponzorisan od strane Hartland instituta kao deo misije da otkrije, razvije i promoviše rešenje slobodnog tržišta za socijalne i ekonomske probleme,³ došlo je do suprotnih zaključaka.

Problemi stabilnosti i nestabilnosti, životne sredine, očuvanja životinjskih vrsta i upravljanje prirodnom sredinom su naučne prirode, ali su takođe, politička pitanja.

3 <http://heartland.org/about>

Ona su od globalnog značaja. Ali upravo zbog ovoga postoji pretrpan politički prostor gde se mnogi takmiče usvajajući različite taktike i za pristup različitim nivoima resursa, grupe protiv aktivista podržane od strane korporacija, grupe za zaštitu životne sredine koje usvajaju pozicije koje smatraju ekstremnim ili kontraverznim, novi socijalni pokret, alternativni načini života i političke grupe srednjeg ranga, sve podržavaju kampanje za zaštitu i očuvanje i pružaju otpor projektima razvoja i tako dalje.

Približava se onome što neki naučnici nazivaju našim ugrožavanjem opstanka planete, granica koju smo već prešli ili se približava mogućnostima planete da se izbori jednom kad devet granica (klimatske promene, gubitak biodiverziteta, biogeohemijski ciklus, opadanje pH vrednosti vode okeana, konzumacija vode, upotreba zemljišta, stanjivanje ozonskog omotača, zagađenje čestica atmosfere, hemijsko zagađenje) bude pređeno načinjenom štetom (Rockstrom et al. 2009). Mnogo toga mora da se promeni i dovede u pitanje, ako bismo da reagujemo na predstojeću situaciju. Kriminologija koja se zalaže za zaštitu sredine može na svoj način da pruži doprinos. Kako god da nazivamo tu kriminologiju, moramo stvoriti ubedljive dokaze i argumente i zanemariti granice da bi se napravile veze među disciplinama. Konačan cilj mora biti da se utiče na politiku i praksu u okviru pretrpanog političkog prostora.

LITERATURA

- Agnew R (2011) Dire forecast: A theoretical model of the impact of climate change on crime. *Theoretical Criminology* 16(1): 21– 42.
- Agnew R (2013) The ordinary acts that contribute to ecocide: A criminological analysis. In South N and Brisman A (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*: 58 – 72 . London: Routledge.
- Beck U (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beirne P (1995) The use and abuse of animals in criminology: A brief history and current review. *Social Justice* 22(1): 5 – 31.
- Beirne P (2009) *Confronting Animal Abuse: Law, Criminology, and Human – Animal Relationships*. Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield.
- Beirne, P, Brisman, A, Sollund, R and South, N (eds) 2018 ‘Green Criminology – Twentieth Anniversary special issue’, *Theoretical Criminology*, 22, 3.
- Beirne P and South N (eds) (1998) For a Green Criminology, special issue of *Theoretical Criminology* 2(2).
- Beirne, P (2021) ‘Wildlife Trade and COVID-19: Towards a Criminology of Anthropogenic Pathogen Spillover’, *The British Journal of Criminology*, 61, 3: 607 – 626.
- Berry T (1999) *The Great Work: Our Way into the Future*. New York: Bell Tower.
- Bottoms A (2012) Developing socio-spatial criminology. In Maguire R, Morgan R and Reiner R (eds) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press.
- Braithwaite J (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brisman A (2012) The cultural silence of climate change contrarianism. In White R (ed) *Climate Change from a Criminological Perspective*. New York: Springer.
- Brisman A and South N (2013a) Resource wealth, power, crime and conflict. In Walters R, Westerhuis D and Wyatt T (eds) *Debates in Green Criminology: Power, Justice and Environmental Harm*: 57 – 71. London: Palgrave.

- Brisman A and South N (2013b) For a green – cultural criminology. *Crime, Media, Culture*, 9(2): 115 – 135.
- Brisman A and South N (2014) *Green Cultural Criminology: Constructions of Environmental Harm, Consumerism, and Resistance to Ecocide*. London: Routledge.
- Brisman, A and South, N (2018) 'Perspectives on wildlife crime: the convergence of 'green' and 'conservation' criminologies' pp. 17 – 37 in W. Moreto (ed) *Wildlife Crime: From Theory to Practice*, Philadelphia: Temple University Press.
- Brisman, A and South, N (eds) (2020) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*, Abingdon: Routledge (2nd edition).
- Brown P (2007) *Toxic Exposures: Contested Illnesses and the Environmental Health Movement*. New York: Columbia University Press.
- Carrabine E, Cox P, Fussey P, Hobbs D, South N, Thiel D and Turton J (2014) *Criminology: A Sociological Introduction*, 3rd edn. London and New York: Routledge.
- Clark R (2009) Environmental disputes and human rights violations: A role for criminologists. *Contemporary Justice Review*. 12(2): 129 – 146.
- Clifford M (ed.) (1998) *Environmental crime: Enforcement, Policy and Social Responsibility*. Gaithersburg, MD: Aspen.
- Collard A with Contrucci J (1988) *Rape of the Wild: Man's Violence Against Animals and the Earth*. London: Women's Press.
- Coyle S and Morrow K (2004) *The Philosophical Foundations of Environmental Law: Property, Rights and Nature*. Oxford: Hart.
- Cullinan C (2010) *Earth jurisprudence: from colonization to participation*. In Worldwatch Institute (eds) *State of the World 2010 – Transforming Cultures*: 143 – 148. Available at www.worldwatch.org/bookstore/publication/state-world-2010-transforming-cultures (accessed 17 March 2014).
- De Prez P (2000) Excuses, excuses: The ritual trivialisation of environmental prosecutions. *Journal of Environmental Law* 12(1): 65 – 77.
- Downes D and Rock P (2011) *Understanding Deviance: A Guide to the Sociology of Crime and Rule – Breaking*. Oxford: Oxford University Press.
- Edwards SM, Edwards TD and Fields C (eds) (1996) *Environmental Crime and Criminality: Theoretical and Practical Issues*. New York, NY: Garland.
- Eliason S (2003) Illegal hunting and angling: The neutralization of wildlife law violations. *Society and Animals: Journal of Human-Animal Studies* 11. Available at <http://www.societyandanimalsforum.org/sa/sa11.3/eliason.shtml> (accessed 17 March 2014).
- Eman K, Mesko G and Fields CB (2009) Crimes against the environment: Green criminology and research challenges in Slovenia. *Varstvoslovje: Journal of Criminal Justice and Security* 11(4): 574 – 592.
- Environmental Investigation Agency (various) Reports available at <http://www.eia-international.org/category/reports> (accessed 9 May 2014).
- Epstein B (1993) Ecofeminism and grass – roots environmentalism in the United States. In Hofrichter R (ed) *Toxic Struggles: The Theory and Practice of Environmental Justice*: 144 – 52. Philadelphia, PA: New Society Publishers.
- Ericson R and Carriere K (1994) The fragmentation of criminology. In Nelken D (ed). *The Futures of Criminology*. London: Sage.
- Ferrell J (2013) Tangled up in green: Cultural criminology and green criminology. In South N and Brisman A (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*: 349 – 364. London: Routledge.

- Gaarder E (2011) *Women and the Animal Rights Movement*. Piscataway, NJ: Rutgers University Press.
- Gaarder E (2013) Evading responsibility for green harm: State – corporate exploitation of race, class, and gender inequality. In South N and Brisman A (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*: 272 – 281. London: Routledge.
- Gibbs C, Gore M, McGarrell E and Rivers III L (2010) Introducing conservation criminology: Towards interdisciplinary scholarship on environmental crimes and risks. *British Journal of Criminology* 50(1): 124 – 144.
- Giddens A (1991) *Modernity and Self – Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Goyes D, South N, Abaibira M, Baicué P, Cuchimba A and Ramos Ñeñetofe D (2021) ‘The erosion of a way of life and memory: genocide and ecocide in four Colombian Indigenous communities’, *British Journal of Criminology*, Online. <https://doi.org/10.1093/bjc/azaa109>.
- Groombridge N (2013) Matter all over the place: Litter, criminology and criminal justice. In South N and Brisman A (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*: 394–408 . London: Routledge.
- Hall M (2013) *Victims of Environmental harm: Rights, Recognition and Redress under National and International Law*. London: Routledge.
- Halsey M and White R (1998) Crime, ecophilosophy and environmental harm. *Theoretical Criminology* 2(3): 345 – 372.
- Higgins P (2010) *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to prevent the Destruction of our Planet*. London: Shephard – Walwyn.
- Higgins P, Short D and South N (2013) Protecting the planet: A proposal for a law of Ecocide. *Crime, Law and Social Change* 59(3): 251– 266.
- Holder J and Lee M (2007) *Environmental Protection, Law and Policy*, 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.
- Human Rights Watch (2010) *Lives in the Balance: The Human Cost of Environmental Neglect*. Available at http://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/2013_Lives%20in%20Balance%20environment_brochure_lowres.pdf (accessed 17 March 2014).
- Hunt A (1993) *Explorations in Law and Society*. London: Routledge.
- IFAW (2012) *NGO cooperation is essential to Interpol’s environmental crime programme*. International Fund for Animal Welfare, 23 October. Available at <http://www.ifaw.org/united-states/news/ngo-cooperation-essential-interpol%E2%80%99s-environmental-crime-programme> (accessed 17 March 2014).
- Intergovernmental Climate Change Panel (2013) Working Group I Contribution to the IPCC Fifth Assessment Report Climate Change 2013: *The Physical Science Base: Summary for Policymakers*. 27 September 2013.
- Koser Wilson N (1999) Eco – critical criminology – an introduction. *Criminal Justice Policy Review* 10(2): 155 – 160.
- Lane P (1998) Ecofeminism meets criminology. *Theoretical Criminology* 2(2):235 – 48.
- Lynch M (1990) The greening of criminology: A perspective on the 1990s. *The Critical Criminologist* 2(3): 1– 4, 11–12.
- Lynch M (2013) Reflections on green criminology and its boundaries: Comparing environmental and criminal victimization and considering crime from an eco – city per-

- spective. In South N and Brisman A (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*:43 – 57. London: Routledge.
- Lynch M and Stretesky P (2001) Toxic crimes: Examining corporate victimization of the general public employing medical and epidemiological evidence. *Critical Criminology*, 10(2): 153 – 72.
- Lynch M and Stretesky P (2003) The meaning of green: Towards a clarification of the term green and its meaning for the development of a green criminology. *Theoretical Criminology* 7(2): 217 – 238.
- Lynch M and Stretesky P (2007) Green criminology in the United States. In Beirne P and South N (eds) *Issues in Green Criminology*:248 – 269. Cullompton: Willan.
- Merchant C (1980) *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. New York: Harper Collins.
- Merchant C (1996) *Earthcare: Women and the Environment*. New York: Routledge.
- Mooney J (2013) Finding a political voice: The emergence of critical criminology in Britain. In DeKeseredy W and Dragiewicz M (eds) *Routledge Handbook of Critical Criminology*:13 – 31. London: Routledge.
- Nurse A (2013) *Animal Harm: Perspectives on Why People Harm and Kill Animals*. Farnham: Ashgate.
- Passas N (2005) Lawful but awful: 'Legal corporate crimes'. *Journal of Socio-Economics* 34(6): 771 – 786.
- Pečar J (1981) Ekološka kriminaliteta in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 34: 33 – 45. [See Eman, Mesko and Fields 2009].
- Pepinsky H and Quinney R (eds) (1991) *Criminology as Peacemaking*. Bloomington: Indiana University Press.
- Plummer K (1979) Misunderstanding labelling perspectives. In Downes D and Rock P (eds) *Deviant Interpretations: Problems in Criminological Theory*: 85 – 121. Oxford: Martin Robertson.
- Potter G (2013) Justifying 'green' criminology: values and 'taking sides' in an ecologically informed social science. In Cowburn M, Duggan M, Robinson A and Senior, P (eds) *The Value(s) of Criminology and Criminal Justice*: 125–141. Bristol: Policy Press.
- Potter G (2014 / in press) The criminogenic effects of environmental harm: bringing a 'green' perspective to mainstream criminology. In Spapens T, White R and Kluin, M (eds) *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*: Farnham: Ashgate.
- Pretty J, Wood C, Hine R and Barton J (2013) Nature for rehabilitating offenders and facilitating therapeutic outcomes for youth at risk. In South N and Brisman A (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*: 184 – 196. London: Routledge.
- Rockström J, Steffen W, Noone K, Persson Å, Chapin FS, Lambin EF, Lenton TM, Scheffer M and Folke C (2009) A safe operating space for humanity. *Nature* 461(7263): 472 –475.
- Rodríguez Goyes, D, Mol, H, Brisman, A and South, N (eds) (2017) *Environmental Crime in Latin America: The theft of nature and the poisoning of the land*, London: Palgrave.
- Rodríguez Goyes, D and South, N (2017) 'Green criminology before 'Green Criminology': amnesia and absences', *Critical Criminology*, 25, 2: 165 – 181.
- Smart C (1990) Feminist approaches to criminology or postmodern woman meets atavistic man. In Gelsthorpe L and Morris A (eds) *Feminist Perspectives in Criminology*:70 – 84. Buckingham: Open University Press.

- Sollund R (2008) Causes for speciesism: Distance, difference and denial. In Sollund R (ed) *Global Harms*: 109 – 129. New York: Nova Science Publishers.
- Sollund R (2013) The victimisation of women, children and non – human species through trafficking and trade — Crimes understood through an ecofeminist perspective. In South N and Brisman A (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*: pp. 448. London: Routledge.
- Shover N and Routh N (2005) Environmental crime. In Tonry M (ed) *Crime and Justice*: 321 – 371. Chicago: University of Chicago Press.
- South N (1998a) A green field for criminology? A proposal for a perspective. *Theoretical Criminology* 2(2): 211– 234.
- South N (1998b) Corporate and state crimes against the environment: Foundations for a green perspective in European criminology. In Ruggiero V, South N and Taylor I (eds) *The New European Criminology*: 443–461. London: Routledge.
- South N (2009) Ecocide, conflict and climate change: challenges for criminology and the research agenda in the 21st century. In Kangaspunta K and Marshall I (eds) *EcoCrime and Justice*: 38 – 53. Rome: UNICRI.
- South N and Beirne P (eds) (2006) *Green Criminology*. Aldershot: Dartmouth.
- South N and Brisman A (2012) Critical green criminology, environmental rights and crimes of exploitation. In Winlow S and Atkinson R (eds) *New Directions in Crime and Deviance*. London: Routledge.
- South N and Brisman A (eds) (2013) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*. London: Routledge.
- South N, Brisman A and Beirne P (2013) A Guide to a Green Criminology. In N. South and A. Brisman (eds) *The Routledge International Handbook of Green Criminology*: 27 –42. London: Routledge.
- South N, Brisman A and McClanahan B (2014) Green Criminology. In R. Wright (ed) *Oxford Bibliographies in Criminology*. New York: Oxford University Press.
- South N and R White (2014) The antecedents and emergence of a ‘Green’ criminology’. In Agnew R (ed) 2013 Annual Meeting Presidential Papers – Selected Papers from the Presidential Panels: *Expanding the Core: Neglected Crimes, Groups, Causes and Policy Approaches*, Available at: https://asc41.com/Annual_Meeting/2013/Presidential%20Papers/2013_Presidential_Papers.html (accessed 9 May 2014).
- South N and Wyatt T (2011) Comparing illicit trades in wildlife and drugs: An exploratory study. *Deviant Behavior* 32(1): 1– 24.
- Stretesky P and Lynch M (1999) Corporate environmental violence and racism. *Crime, Law and Social Change*. 30(2): 163 – 84.
- Sumner C (1994) *The Sociology of Deviance: An Obituary*. Buckingham: Open University Press.
- Taylor I, Walton P and Young J (1973) *The New Criminology*. London: Routledge.
- Wachholz S (2007) At risk: Climate change and its bearing on women’s vulnerability to male violence. In Beirne P and South N (eds) *Issues in Green Criminology: Confronting harms against environments, humanity and other animals*: 161 – 85. Cullompton: Willan.
- Walters R (2004) Criminology and genetically modified food. *British Journal of Criminology* 44(2): 151 – 167.
- Walters R (2006) Crime, bio – agriculture and the exploitation of hunger. *British Journal of Criminology* 46(1): 26 – 45.

- Walters R (2010) Eco crime. In Muncie J, Talbot D and Walters R (eds) *Crime: Local and Global*: 173 – 208. Cullompton: Willan.
- Weston B (2012) The theoretical foundations of intergenerational ecological justice: An overview. *Human Rights Quarterly* 34.
- White R (1998) Environmental criminology and Sydney water. *Current Issues in Criminal Justice*. 10(2): 214 – 219.
- White R (2009) *Environmental Crime: A Reader*. Cullompton: Willan.
- White R (2008) *Crimes against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*. Cullompton: Willan.
- White R (2010) Globalisation and environmental harm. In White R (ed), *Global Environmental Harm: Criminological Perspectives*: 3 – 19. Cullompton: Willan.
- White R and Heckenberg D (2014) *Green Criminology: An Introduction to the Study of Environmental Harm*. London: Routledge.
- Williams C (1996) Environmental victims: An introduction. In Williams C (ed) *Environmental Victims*, special issue of *Social Justice* 23(4): 1 – 6.
- Wozniack J (2011) *The rise of green criminology: Implications for Peacemaking criminology*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, November, Washington, DC.
- Wyatt T (2013) *Wildlife Trafficking: A Deconstruction of the Crime, the Victims and the Offenders*. Basingstoke: Palgrave.

(Prevela: Aleksandra Cerepnalković)

Nigel South*
University of Essex

GREEN CRIMINOLOGY: – REVISITING – REFLECTIONS, CONNECTIONS, HORIZONS

SUMMARY

This paper traces aspects of the development of a ‘green’ criminology. It starts with personal reflections and then describes the emergence of explicit statements of a green criminological perspective. Initially these statements were independently voiced in different parts of the world but they reflected shared concerns. These works have found unification as a ‘green’, ‘eco – global’ or ‘conservation’ criminology. The paper reviews the classifications available when talking about not only legally – defined crimes but also legally perpetrated harms, as well as typologies of such harms and crimes. It then looks at the integration of ‘green’ and ‘traditional’ criminological thinking before briefly exploring four dimensions of concern for today and the future.

Key words: Green criminology, theory and typologies, crimes and harms, victims, intergenerational ecological justice.

---

* Professor, n.south@essex.ac.uk.

UDK: 343.97:343.712.1(497.11)

doi: 10.5937/crimen2102132B

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 07.05.2021. / 27.09.2021.

Božidar Banović*

Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Žarko Braković**

Fakultet za diplomatiju i bezbednost

Univerzitet „Union – Nikola Tesla” u Beogradu

UTICAJ KRIMINALNE KARIJERE NA NAČIN IZVRŠENJA ULIČNOG RAZBOJNIŠTVA

Apstrakt: Ulična razbojništva spadaju u najučestalije tipove razbojništva, odlikuje ih manja sofisticiranost u izvršenju i direktna konfrontacija koja determiniše razmere pretrpljenog straha, obim i intenzitet prouzrokovanih posledica. Cilj istraživanja bio je da se sagleda uticaj prethodnog iskustva učinilaca razbojništva na način izbora žrtve, mesta viktimizacije i prisustva drugih osoba koje bi se našle u neposrednom ili bliskom okruženju žrtve uličnog razbojništva. Istraživanje je dizajnirano kao studija preseka. Uzorak je činilo 42 ispitanika koja su izvršila ulično razbojništvo od 120 ispitanih učinilaca krivičnog dela razbojništva i teški slučajevi razbojničke krađe i razbojništva, koji su se nalazili na izdržavanju kazne zatvora u kazneno-popravnim zavodu Sremska Mitrovica. Podaci su prikupljeni anonimnim anketiranjem. Nastojali smo da utvrdimo postoje li razlike u pristupima prilikom izbora žrtve, mesta izvršenja, internom i eksternom prisustvu drugih lica, između učinilaca koji su već izvršili ovo delo i onih koji nemaju prethodno iskustvo u izvršenju razbojništva.

Ključne reči: ulično razbojništvo, viktimizacija, mesto izvršenja, žrtve, prevencija kriminaliteta.

UVOD

Razbojništva su specifična krivična dela i predmet su pažnje stručne i šire javnosti, prevashodno zbog značaja zaštićenog dobra i učestalosti, obima i intenziteta prouzrokovanih posledica, načinima i sredstvima njihovog izvršenja. Prema učestalosti izvršenja naša zemlja se svrstava u srednje ugrožene ovom inkriminacijom.¹

* Redovni profesor, banovicb@fb.bg.ac.rs

** Docent, zarko964@hotmail.com

1 Đ. Ignjatović /2013/: Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija–Evropa, Beograd, pp. 26–28; Đ. Ignjatović /2012/: Poređenje stopa prijavljenih učinilaca krivičnih dela: Srbija – ostale Evropske zemlje – in: *Kaznena reakcija u Srbiji II deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, pp. 28–29; M. F.

Efikasnost u gonjenju učinilaca je na zavidnom nivou,² dok za smanjenje disproporcije između kaznene politike zakonodavca u vidu zaprećene kazne i kaznene politiku sudova u odmeravanju kazne postoji dosta prostora.³

Ovo imovinsko krivično delo često ugrožava fizičku sigurnost žrtve⁴ i predstavlja „brutalni akt nasilja iz koristoljublja i najgrublji vid oduzimanja tuđe imovine”,⁵ što ga klasifikuje u nasilnički imovinski kriminalitet.⁶ Od svih dela u kojima se učinilac i žrtva ne poznaju, ishod ove viktimizacije u SAD, najčešće rezultira povredom ili smrću žrtve,⁷ što samo po sebi sugeriše stepen društvene opasnosti.

Objekt radnje izvršenja mogu biti banke, pošte, prodavnice, ugostiteljski objekti, vozila za transport novca ili nešto drugo, ali mogu biti i prolaznici na ulici ili nekom drugom javnom mestu. U literaturi se obično koristi podela na komercijalna (u koja spadaju svi komercijalni objekti) i personalna razbojništva,⁸ ili komercijalna i ulična.⁹ Monk, Hainonen i Ek¹⁰ (Monk, Heinonen, Eck) definišu karakteristike uličnog razbojništva (učinilac na javnom ili polujavnom mestu, kao žrtvu bira osobu, koja je nepoznati pešak, nad kojom uz korišćenje sile ili pretnje pokušava ili dovršava krađu gotovog novca ili neke druge imovine). Ona su učestalija nego komercijalna i uključuju nasilje i otpor žrtve.¹¹ Dakle, pod uličnim razbojništvom podrazumevamo inkriminacije koje sadrže sve elemente bića krivičnog dela razbojništva, a izvršena su nad jednim ili više lica, koja su se kretala peške, poznata ili nepoznata učiniocu, izvedena na javnim mestima koja su dostupna svim licima bez ograničenja ili uz delimično ograničenje (ulice, parkovi, javne garaže, ulazi i stepeništa u stambenim zgradama itd.).

Specifičnost načina izvršenja determiniše i osobenosti uličnih razbojništava. Interakcija između aktera je intenzivnija zbog njihovog direktnog i neposrednog kontakta. Za razliku od komercijalnih, žrtve su spremnije da se suprotstave jer su motivisane zaštitom svoje imovine.¹² Ova konfrontacija između učinioca i žrtve smatra se najvećim izvorom straha zbog toga jer se žrtve suočavaju sa iznenadnom

Aebi et al. /2021/: European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2021 sixth edition, p. 26. <https://wp.unil.ch/europeansourcebook/data-base/6th-edition/>, 17. april 2021.

2 Videti više: Ž. Braković, B. Banović /2019/: Efikasnost nadležnih državnih organa u otkrivanju i gonjenju učinilaca krivičnih dela nasilničkog imovinskog kriminaliteta, *Bezbednost*, n° 3, pp. 54–81.

3 Videti više: B. Banović, Ž. Braković /2020/: Kaznena politika sudova za krivična dela nasilničkog imovinskog kriminaliteta, *Srpska politička misao*, n° 1, pp. 255–281.

4 F. E. Zimring /1977/: Determinants of the Death Rate from Robbery: A Detroit Time Study, *The Journal of Legal Studies*, n° 2, p. 317.

5 B. Banović /2002/: Kriminalističko-kriminološki aspekti krivičnog dela razbojništva – in: *Delikti nasilja: krivičnopravni i kriminološki aspekt* (D. Radovanović, ed.), Beograd, p. 274.

6 Ž. Braković, B. Banović: *op.cit.*, pp. 55–57.

7 F. E. Zimring, J. Zuehi /1986/: Victim Injuru and Death in Urban Robbery: A Chicago Study, *The Journal of Legal Studies*, n° 1, p. 1.

8 F. E. Zimring, J. Zuehi: *ibid.*, p. 25; L. E. Porter, L. J. Alison /2006/: Behavioural Coherence in Group Robbery: A Circumplex Model of Offender and Victim Interactions, *Aggressive Behavior*, n° 4, p. 333.

9 P. Piotrowski /2011/: Street robbery offenders: Shades of rationality and reversal theory perspective, *Rationality and Society*, n° 4, p. 429.

10 K. M. Monk, J. A. Heinonen, J. E. Eck /2010/: *Street Robbery*, Washington, p. 1.

11 L. E. Porter, L. J. Alison: *op.cit.*, p. 333.

12 L. E. Porter, L. J. Alison: *ibid.*, p. 340.

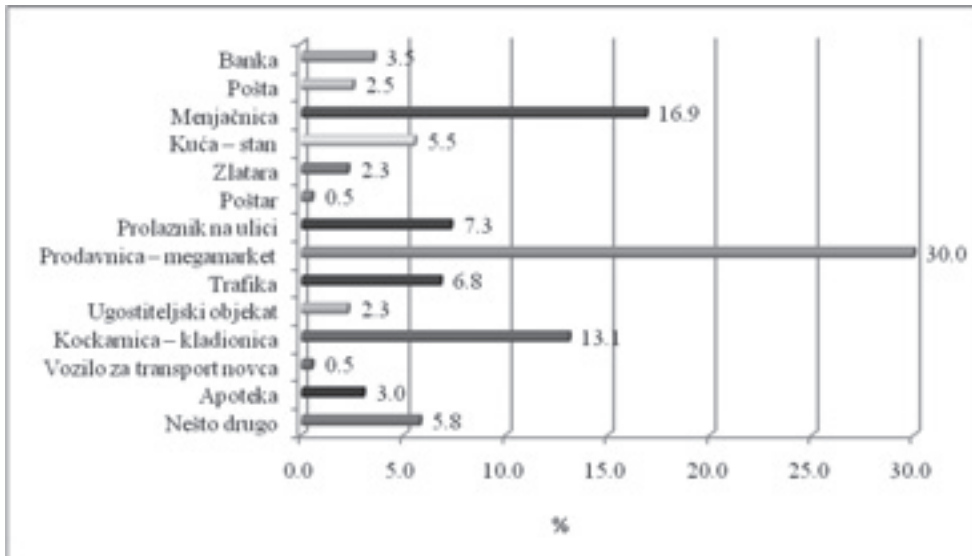
pretnjom životu, gubitkom kontrole i napadom na lični prostor¹³ čime se, u značajnoj mjeri utiče i na kvalitet života.¹⁴

Istraživanja pokazuju da su, za razliku od komercijalnih, ulična razbojništava manje sofisticirana. Obično ih vrše mlađe osobe u potrazi za brzim uzbuđenjima ili narkomani kako bi došli do novca za drogu.¹⁵ Drugim rečima, mnoga od ovih dela su izvršena, ne da bi se preživelo, već podržala određena vrsta hedonističkog načina života učinilaca.¹⁶

Razbojništva, a pre svega ulično, jedan su od primera inkriminacija koje su znatno zastupljniji u gradovima nego u seoskim područjima i zbog toga mogu biti okarakterisana kao tipična manifestacija urbanog problema kriminaliteta.¹⁷

Njihova učestalost u ukupnom broju razbojništava je značajna i razlikuje se od zemlje do zemlje. Bostonska policija je u periodu do 1980. do 2008. godine, 81,7% slučajeva razbojništava kvalifikovala kao ulična.¹⁸

Grafikon 1: Distribucija učestalosti krivičnog dela razbojništava u odnosu na moguće mete/objekte izvršenja

Izvor: Ž.Braković, 2017:249

- 13 J. Gale, T. Coupe /2005/: The Behavioral, Emotional and Psychological Effects of Street Robbery on Victims, *International Review of Victimology*, n° 1, p. 2.
- 14 M. Barker et al. /1993/: *The Prevention of Street Robbery*, London, p. 1.
- 15 J. Deakin et al. /2007/: Taxing on the streets: Understanding the methods and process of street robbery, *Crime Prevention and Community Safety*, n° 1, p. 54.
- 16 N. Shover, D. Honaker /1992/: The socially bounded decision making of persistent property offenders, *Howard Journal of Criminal Justice*, n° 4, p. 283.
- 17 J. V. Dijk, J. V. Kesteren, P. Smit /2007/: *Criminal Victimization in International Perspective – Key findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS*, Den Haag, p. 73.
- 18 A. A. Braga, D. M. Hureau, A. V. Papachristos /2011/: The Relevance of Micro Places to City-wide Robbery Trends: A Longitudinal Analysis of Robbery Incidents at Street Corners and Block Faces in Boston, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, n° 1, p. 16.

U našoj zemlji, prema istraživanju obavljenom sa učiniocima, najčešća meta/objekat razbojništva je prodavnica/megamarket u 30% slučajeva, dok je frekvencija izvršenja nad prolaznikom na ulici (ulično razbojništvo) 7,3% (grafikon 1).

1. PREGLED ISTRAŽIVANJA

Artikulacija motiva, način izbora žrtve i osobenosti koje je predisponiraju za viktimizaciju, uticaj percepcije o usamljenosti žrtve na odluku o izvršenju, posebnosti lokacija koje ih preporučuju kao poželjnije, primarni izazovi koji opredeljuju izvršenje razbojništva a ne nekog drugog krivičnog dela, samo su neka od bitnih pitanja koja mogu imati uticaja na unapređenje preventivnih strategija.

Polazeći od karaktera ovog krivičnog dela, može se sa pravom reći da je jedno od tipičnih na koje se mogu primeniti teorije rutinskih aktivnosti i racionalnog izbora. Ulično razbojništvo predstavlja karakterističan primer konvergencije u vremenu i prostoru motivisanog učinioca sa podesnim i nebranim metama.¹⁹ Uslovi za takve konvergencije su oblikovani svakodnevnim aktivnostima pa krivično delo nastaje kao rezultat sistematske koincidencije.²⁰

Za razliku od velike većine imovinskih krivičnih dela, kod kojih je neophodno prisvojene predmete kasnije i prodati (čime se povećava rizik od otkrivanja jer se u proces uključuje više lica i odlaže dobijanje gotovog novca), smatra se da je izvršenje razbojništva brz i jednostavan način da se dođe do novca.²¹ Dok je kod učinilaca čije su mete komercijalni objekti primarni motiv finansijska korist,²² spektar motiva koji pokreće učinioce uličnih razbojništava je veoma heterogen.²³ Kada ga izvrši grupa mladih prestupnika, onda to može biti u funkciji jačanja lične reputacije i statusa učinioca.²⁴ Drugi motivacioni faktori mogu biti: potreba za novcem za zadovoljenje svakodnevnih rashoda, životni stil, težnja za zabavom i uzbuđenjem, izmirivanje dugova, aspiracija za povećanjem lične zaštite stvaranjem reputacije „opasnog tipa”,²⁵ dok je sama odluka da se izvrši delo doneta pod uticajem „ulične kulture”.²⁶

Zloupotreba i uticaj psihoaktivnih supstanci je jedan od vodećih faktora povezanih sa različitim tipovima kriminaliteta, ali je nesumnjivo glavni indikator

-
- 19 L. Cohen, M. Felson /1979/: Social Change and Criminal Rate Trends: A Routine Activity Approach, *American Sociological Review*. Navedeno prema: Đ. Ignjatović /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd, p. 117.
- 20 W. Bernasco, R. Block /2009/: Where offenders choose to attack: A discrete choice model of robberies in Chicago, *Criminology*, n° 1, p. 96.
- 21 T. Jacobs, R. Wright /1999/: Stick-up, street culture and offender motivation, *Criminology*, n° 1, p. 161.
- 22 A. Kapardis /1988/: One hundred convicted armed robbers in Melbourne: Myths and reality – in: *Armed Robbery* (D. Challenger, ed.), Canberra, p. 40.
- 23 P. Piotrowski: *op.cit.*, p. 429.
- 24 J. Smith /2003/: *The Nature of Personal Robbery*, London. Navedeno prema: R. Wright, F. Brookman, T. Bennett /2006/: The foreground dynamics of street robbery in Britain, *British Journal of Criminology*, n° 1, p. 3.
- 25 M. FitzGerald, J. Stockdale, C. Hale /2003/: *Young People and Street Crime*, London, p. 63.
- 26 R. Wright, F. Brookman, T. Bennett: *op.cit.*, pp. 12–14.

devijantnog životnog stila učinilaca razbojništva.²⁷ Međutim, interesantno je da učiniocima kojima je droga bila okidač za izvršenje, lakše demotivisati od realizacije samog dela.²⁸ U etiologiji ove inkriminacije, bolest zavisnosti ima ključnu ulogu kao i kod drugih krivičnih dela, posebno nasilničkih.²⁹ Potreba da brzo i jednostavno dođu do novca kako bi podržali svoju zavisnost opredeljuje ih da biraju lake mete, pa su narkomani jedna od tipičnih grupa učinilaca.³⁰

Prema Monku, Hainonenu i Eku³¹ (Monk, Heinonen, Eck) tipičnu žrtvu uličnog razbojništva karakterišu sledeća obeležja: *ranjivost*, (lako se može uplašiti, potčiniti ili nadjačati); *atraktivnost*, (nosi skupocene predmete, itd); *nedovoljna osvešćenost ili koncentrisanost* (koristi mobilni telefon, pod uticajem alkohola itd); *jednostavnost* (lako i brzo joj se može pristupiti) i *lako je pobeći od nje* (neće juriti ili fizički napadati učinioca). Učinioci pokazuju tendenciju da uzimaju određene stvari tokom izvršenja (novac, tašnice, novčanike, mobilne telefoni, drago kamenje i različite male prenosne elektronske uređaje).³²

Komercijalna razbojništva češće su planirana od individualnih (uličnih).³³ Ulična se karakterišu kao spontana, impulsivna, mnogo učestalije nego temeljito planirana³⁴, što znači da ih učinioci ili ne planiraju, ili im je za to neophodno nekoliko minuta.³⁵ Generalno, planiranje se postaje češće sa većim brojem izvršenja.³⁶

Kada pristupe planiranju, uz „tipovanje žrtve“, bitan element je i mesto realizacije dela. Preferiraju poznata područja, jer im poznavanje teritorije olakšava planiranje načina i maršrute bekstva i čini lakšim predviđanje navika žrtava, čuvara i policije,³⁷ pri čemu se 44% viktimizacija dogodi na udaljenosti do jedne milje od mesta stanovanja žrtve.³⁸

27 B. Banović, Ž. Braković /2019/: Uticaj psihoaktivnih supstanci na izvršenje krivičnog dela razbojništva, *Kultura polisa*, n° 40, p. 248.

28 B. Banović, Ž. Braković: *ibid.*, p. 257.

29 E. Anderson /1999/: *Code of the Street*, New York; B. J. Bushman, H. M. Cooper /1990/: Effects of alcohol on human aggression: An integrative research review, *Psychological Bulletin*, n° 10, pp. 341–354. Navedeno prema: P. Piotrowski: *op.cit.*, p. 438.

30 M. Akerstrom /1985/: *Crooks and Squares: Lifestyle of Thieves and Addicts in Comparison to Conventional People*, New York. Navedeno prema: P. J. Van Koppen, R. W. J. Jansen /1998/: The Road to the Robbery: Travel Patterns in Commercial Robberies, *British Journal of Criminology*, n° 2, p. 233.

31 K. M. Monk, J. A. Heinonen, J. E. Eck: *op.cit.*, p. 12.

32 K. M. Monk, J. A. Heinonen, J. E. Eck: *ibid.*, p. 6.

33 F. Feeney /1986/: Robbers as Decision-Makers – in: *The Reasoning Criminal: rational choice perspectives on offending*, (D. B. Cornish, R. V. Clarke, eds.), New York, p. 59.

34 L. F. Alarid, V. S. Burton, A. Hochstetler A. /2009/: Group and Solo Robberies: Do Accomplices Shape Criminal Form?, *Journal of Criminal Justice*, n° 1, p. 7.

35 A. Hochstetler /2001/: Opportunities and Decisions: Interactional Dynamics in Robbery and Burglary Groups, *Criminology*, n° 3, p. 744.

36 F. Feeney: *op.cit.*, p. 60.

37 K. M. Monk, J. A. Heinonen, J. E. Eck: *op.cit.*, p. 16.

38 *Criminal Victimization in the United States, 2005, Statistical Tables: National Crime Victimization Survey*, Washington. Navedeno prema: K. M. Monk, J. A. Heinonen, J. E. Eck: *ibid.*, p. 5.

U pogledu najčešćeg načina izvršenja, polazeći od nivoa interakcije i stepena ispoljenog nasilja (koristeći Smitovu tipologiju) u istraživanju Gudvila i dr.³⁹ (Goodwill et al.) možemo videti da je 27,8 % dela izvršeno otimanjem (*snatch*), 8,3 % prevarom (*con*), 33,3 % primenjujući tehnike iznenađenja žrtve (*blitz*) i 30,6 % konfrontacijom (*confrontation*).

Nivo nasilja koje su učinioci spremni da preduzmu prema žrtvi, kako bi ostvarili svoj cilj posledično ima uticaja i na stepen povreda. Prema istraživanju Barkera i dr.⁴⁰ (Barker et al.) na pitanje „koliko nasilja su spremni da primene, učinioci su odgovorili da bi primenili onoliko koliko je neophodno da od žrtve dobiju ono što žele”. Prema tome, evidentno je da ostvarivanje primarnog cilja ima primat u odnosu na potencijalne posledice po žrtvu.

2. METODOLOGIJA

Istraživanje je realizovano kako bi se ispitaio kvantitativni uticaj prethodnog iskustva u izvršenju krivičnog dela razbojništa na modalitete izvođenja uličnog razbojništva. Anketiranje kao metod ispitivanja realizovano je pismenim putem uz korišćenje anonimnog anketnog upitnika kao instrumenta i obavljeno je u kazneno-popravnim zavodu u Sremskoj Mitrovici.

U istraživanju je postavljeno nekoliko ciljeva. Prvi: da se ispita uticaj prethodnog iskustva na način izbora žrtve. Drugi: da se ispita uticaj prethodnog iskustva na primarne aspekte izbora mesta viktimizacije. Treći cilj bio je da se ispita uticaj prethodnog iskustva na prisustvo drugih osoba koje bi se našle u neposrednom ili bliskom okruženju žrtve uličnog razbojništva.

2.1. Metoda prikupljanja podataka

Istraživanje je dizajnirano po tipu studija preseka⁴¹ a obavljeno ispitivanjem.⁴² Podaci su prikupljeni anonimnim upitnikom. Celokupan proces istraživanja sproveden je u skladu sa svim postulatima istraživačke etike. Zbog specifičnosti pozicije ispitanika, neophodno je bilo obezbediti apsolutnu anonimnost, kako bi se osigurala visoka autentičnost njihovih odgovora. U tom cilju obezbeđena je neprozirna kutija u koju su ispitanici nakon završetka anketiranja odlagali popunjene upitnike.

2.2. Uzorak

Uzorak po vrsti „neslučajni” a po tipu „namerni” sastojao se od 120 lica muškog pola, koja su se nalazila na izdržavanju kazne zatvora zbog izvršenog kri-

39 A. M. Goodwill et al. /2012/: Multidimensional Latent Classification of ‘Street Robbery’ Offences, *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, n° 1, p. 100.

40 M. Barker et al.: *op.cit.*, p. 25.

41 I. Crow /2006/: *Researching Criminology*, New York, pp. 39–42; V. Jupp /1989/: *Methods of Criminological Research*, London and New York, pp. 39–41.

42 Videti više: Đ. Ignjatović / 2013/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, Beograd, pp. 79–81.

vičnog dela razbojništva i teških slučajeva razbojničke krađe i razbojništva. Od ukupnog broja ispitanika, njih 42 se u anketi izjasnilo da je izvršilo razbojništvo nad prolaznikom, što odgovara prethodnom definisanju uličnog razbojništva, pa su stoga oni uzeti kao validan uzorak u ovom istraživanju. Rezultati su dobijeni uporednom analizom varijabli koje se odnose na definisane ciljeve istraživanja i varijable „ukupnog broja izvršenih razbojništava”. Dvojica ispitanika se nisu izjasnila u varijabli „ukupnog broja izvršenih razbojništava”, pa njihove odgovore nije bilo moguće uzeti u obzir. Takođe, pojedini ispitanici nisu se izjašnjavali na određena pitanja.

2.3. Varijable

U okviru realizacije postavljenih ciljeva zavisna varijabla bila je, koliko krivičnih dela razbojništva su izvršili pre optuženja za delo zbog kojeg se trenutno nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Nezavisne varijable u istraživanju odnosile su se na specifičnosti načina izbora žrtve; osobenosti mesta viktimizacije i uticaj prisustva drugih osoba na izvršenje ove inkriminacije.

2.4. Način obrade podataka

Statistička obrada rezultata istraživanja izvršena je formiranjem odgovarajuće baze podataka, korišćenjem adekvatnog kompjuterskog programa za obradu statističkih podataka SPSS. U skladu sa postavljenim ciljevima, dobijeni rezultati su elaborirani deskriptivnim statističkim metodama. Za analizu podataka korišćene su apsolutne i relativne učestalosti iskazane u vidu procenata, apsolutnih brojeva i metode za grafičko prikazivanje podataka.

3. REZULTATI I DISKUSIJA

Deskriptivnom analizom dobijenih podataka fundiranoj na kvantitativnom istraživanju, bili smo u mogućnosti da utvrdimo različite indikatore koji se odnose na predmet istraživanja.

Izbor mete krivičnog dela je prostorno i procesno diferenciran postupak. Razlika može biti samo između izbora ciljanog područja i izbora specifične mete, učinilac uličnog razbojništva bira podesno područje, i sledstveno tome u odabranom području bira podesnu žrtvu.⁴³ Ali, ako je prethodno odabrao žrtvu, onda će pristupiti izboru mesta na kome je najprikladnije realizovati svoj cilj, viktimizaciju. Najveća grupa među žrtvama su činovnici, profesionalni trgovci i oni koji rade u uslužnim delatnostima.⁴⁴

Polazeći od toga, determinisanje osobenosti koje generišu predispoziciju potencijalne žrtve da bude viktimizovana su bitan pokazatelj u kom pravcu bi kreatori preventivnih strategija trebalo da usmere svoju pažnju.

43 W. Bernasco, R. Block: *op.cit.*, p. 96.

44 M. Barker et al.: *op.cit.*, p. 11.

Tabela 1: Distribucija učestalosti uticaja BIR⁴⁵ na izbor žrtve

		Varijable potencijalnog uticaja na učinioca						Ukupno
		Bogat izgled	Vidljiv nakit	Znao sam da ima novca	Nasumice	Nešto drugo		
Broj izvršenih razbojništava	Nijedno	N	1	1	5	4	3	14
		%	7.1%	7.1%	35.7%	28.6%	21.4%	100.0%
	Jedno i više	N	2	0	7	5	11	25
		%	8.0%	0.0%	28.0%	20.0%	44.0%	100.0%
	Jedno	N	0	0	1	2	8	11
		%	0.0%	0.0%	9.1%	18.2%	72.7%	100.0%
	2 do 10	N	1	0	5	2	0	8
		%	12.5%	0.0%	62.5%	25.0%	0.0%	100.0%
	Više od 10	N	1	0	1	1	3	6
		%	16.7%	0.0%	16.7%	16.7%	50.0%	100.0%

Izvor: Obrada autora

Analizom rezultata ispitivanja možemo videti da je u strukturi odgovora, „tipovanje” žrtve (znao sam da ima novca) najčešći način izbora za 35,7% ispitanika, koji pre toga nisu izvršili ni jedno razbojništvo (tabela 1). Kod učinilaca koji su već izvršili ovo delo razlog je sadržan u odgovoru da najveći uticaj na odabir imaju neki drugi razlozi 44%. Interesantno, da je za čak 72,7% onih koji su u svojoj kriminalnoj karijeri pre ovog dela izvršilo samo jedno ulično razbojništvo, „nešto drugo” najdominantniji odgovor. Dok 62,5% iskusnijih učinilaca (od 2 do 10) „tipovanje” smatra najčešćim načinom izbora žrtve.

Istražujući pre svega situacione okolnosti koje omogućavaju lakše i bezbednije izvršenje razbojništva, Fini⁴⁶ (Feeney) je zaključio, da je praktičnost izvršenja bila odlučujuća okolnost u izboru žrtve za 20% njegovih ispitanika, dok je 15% ciljalo baš tu žrtvu zbog mogućnosti bekstva ili je izgledalo da je rizik minimalan. Spoljne manifestacije koje su ostvarile uticaj na percepciju da žrtva ima novac, imale su uticaja na 15%. S druge strane, kod Barkera i dr.⁴⁷ (Barker et al.) daleko najčešće pominjani faktor, koji je uticao na izbor žrtve uličnog razbojništva, bio je njihov „bogat izgled”. Sledeći najčešće pominjani i povezan prediktor bio je posedovanje upadljive imovine, kao što su nakit, sat ili torba. Rezultati dobijeni od žrtava potvrđuju značaj imućnog izgleda pri izboru žrtve; 20 od 33 bile su elegantno ili vrlo elegantno odevene u trenutku napada (u odela), krećući se sa posla kući, ili su bili obučeni za izlazak. Prema njihovom mišljenju, „percepcija bogatstva žrtve predstavlja ključni faktor u izboru žrtve”.⁴⁸

Prioriteti u izboru žrtve se diferenciraju i u odnosu na pol učinioca. Lakše je viktimizovati žene, zato što je manje verovatno da kod sebe imaju oružje a i opažajno su slabije, pa ih je jednostavnije uplašiti, mišljenje je učinioca oba pola.⁴⁹ Iako

45 Broj izvršenih razbojništava (u daljem tekstu BIR).

46 F. Feeney: *op.cit.*, p. 62.

47 M. Barker et al.: *op.cit.*, pp. 22–23.

48 M. Barker et al.: *ibid.*, p. 23.

49 J. Miller /1998/: Up it Up: Gender the Accomplishment of Steet Robbery, *Criminology*, n° 1, p. 60.

žene moraju da uzmu u razmatranje rodna obeležja svog okruženja, ciljajući ženu kao metu,⁵⁰ prema Brokmanu i dr.⁵¹ (Brookman et al.) one za žrtve podjednako biraju i žene i muškarce. Prilikom samostalne viktimizacije muškarca u 2/3 slučajeva žrtva im je najčešće nepoznata osoba. Žene žrtve, su mahom bile nepoznate ženskom učiniocu i birane su jer su izgledale kao „laka” i „ranjiva” meta.

Kada učinioci muškarci za žrtve biraju muškarce, često usvajaju jedan od dva uopštena pristupa izboru. Prvi, obuhvata razbojništva proistekla iz uočenih ličnih ili statusnih izazova (npr. osveta za uvredu, naplata duga) ili su proizašla iz fizičkog napada. Drugi, uključuje prepoznavanje specifičnosti koje žrtvu opredeljuju kao laku metu ili da poseduje neke vrednosti. Inače, signali na osnovu kojih zaključuju da žrtva poseduje nešto vredno bili su neposredni i očigledni (npr. konkretno uočavanje da poseduju mobilne telefone, zlatne lančice, izvađen novac itd.) ili posredni (npr. potencijalna žrtva je lepo obučena).⁵²

Muško-ženska partnerstva, u dve trećine slučajeva podrazumevaju žrtve koje koriste usluge prostitutki, tako što bi žena odabrala žrtvu, zajedno sa njime otišla na lokaciju gde je čekao muškarac, koji bi realizovao samo izvršenje.⁵³

Dakle, i muškarci i žene učinioci, pri selekciji svojih žrtava prevashodno su koncentrisani da minimalizuju rizik a maksimalizuju dobit. Razlika je u tome, što je mnogo uži izbor meta koje žene smatraju lakim i bezbednim.⁵⁴

Tabela 2: Učestalost uticaja BIR na odluku da nailazak na žrtvu sa vidljivim „plenom” bude okidač za realizaciju dela

		Vidljiv „plen”			Ukupno
		Da	Ne		
Broj izvršenih razbojništava	Nijedno	N	6	8	14
		%	42.9%	57.1%	100.0%
	Jedno i više	N	12	13	25
		%	48.0%	52.0%	100.0%
	Jedno	N	3	8	11
		%	27.3%	72.7%	100.0%
	Od 2 – 10	N	7	2	9
		%	77.8%	22.2%	100.0%
	Više od 10	N	2	3	5
		%	40.0%	60.0%	100.0%

Izvor: Obrada autora

Za blizu polovinu ispitanika okidač za izvršenje bio je nailazak na žrtvu kod koje je „plen” bio vidljiv (tabela 2). Nešto veći uticaj ove okolnosti primetan je kod

50 J. Miller: *ibid.*, p. 51.

51 F. Brookman et al. /2007/: Gender, Motivation and the Accomplishment of Street Robbery in the United Kingdom, *British Journal of Criminology*, n° 6, pp. 875–877.

52 F. Brookman et al.: *ibid.*, pp. 870–871.

53 F. Brookman et al.: *ibid.*, pp. 873–874.

54 F. Brookman et al.: *ibid.*, p. 878.

anketiranih učinilaca koji su više puta izvršili razbojništvo u odnosu na one kojima je to prvo realizovano delo (48%: 42.9%). Učinioci koji su stekli iskustvo izvršenjem jednog razbojništva, najmanje preferiraju lica kod kojih je vidljiva neka vrednost. Za razliku od njih, za učinioce iz srednje kategorije ispitanika (od 2 do 10) ovo je najčešći motivacioni faktor (77,8%).

Iako za približno četvrtinu učinilaca vidljivi znaci bogatstva nisu primarni pri izboru žrtve,⁵⁵ u skoro 67% slučajeva oduzetu imovinu su uočili pre finalizacije samog dela dok operacionalizacija praktično svakog razbojništva uključuje i oduzimanje te imovine,⁵⁶ što može da sugeriše da im je ova pretpostavka bila okidač za izvršenje.

Da li su određena mesta podložnija kriminalitetu i koje su njihove specifičnosti? Koji faktori artikulišu odluku učinioca o izboru mesta viktimizacije žrtve? Važna taktička odluka u pripremi krivičnog dela uzima u obzir i lokaciju izvršenja.⁵⁷ Nesporno je da učinioce „privlače mesta na kojima se nalaze ranjive, dostupne i profitabilne mete”⁵⁸, ali ako je dostupnost meta dominantan faktor koji ih određuju gde da deluju, onda ima malo mesta koja su bezbedna od uličnog razbojništva. Shodno tome, detekcija mesta na kojima se najčešće vrše (vruće tačke – e. *hot spots*) uz validaciju vremena izvršenja, stvara bitan preduslov za kvalitativni pomak u odabiru preventivnih strategija, a u skladu sa time omogućava i fokusiranu alokaciju svih neophodnih resursa na njegovoj prevenciji.

Tabela 3: Raspodela učestalosti uticaja BIR na izbor mesta viktimizacije

		Varijable karakteristika mesta viktimizacije				Ukupno	
		Neosvetljenost	Slaba frekvencija prolaznika	Mogućnost bezbednog udaljavanja	Nešto drugo		
Broj izvršenih razbojništava	Nijedno	N	0	1	8	5	14
		%	0.0%	7.1%	57.1%	35.7%	100.0%
	Jedno i više	N	1	7	13	5	26
		%	3.8%	27.0%	50.0%	19.2%	100.0%
	Jedno	N	1	2	4	4	11
		%	9.1%	18.2%	36.4%	36.4%	100.0%
	Od 2 – 10	N	0	3	6	0	9
		%	0.0%	33.3%	66.7%	0.0%	100.0%
	Više od 10	N	0	2	3	1	6
		%	0.0%	33.3%	50.0%	16.7%	100.0%

Izvor: Obrada autora

Uticaj spoljnih faktora na izbor mesta viktimizacije žrtve sadržan je u analizi odgovora na postavljeno pitanje (tabela 3). Očekivano, mogućnost bezbednog uda-

55 M. Barker et al.: *op.cit.*, p. 22.

56 M. Barker et al.: *ibid.*, p. 12.

57 A. A. Braga, D. M. Hureau, A. V. Papachristos: *op.cit.*, p. 12.

58 M. Felson /2006/: *Crime and Nature*, Thousand Oaks. Navedeno prema: A. A. Braga, D. M. Hureau, A. V. Papachristos: *ibid.*, p. 9.

ljavanja ima uticaj na polovinu ispitanika, pri čemu je to izraženije kod učinilaca koji nisu imali prethodno iskustvo (57,1%). U strukturi odgovora, kod iskusnijih učinilaca, slaba frekvencija prolaznika je takođe visoko kotirana 27%. Izgleda, da je bezbedno udaljavanje dominantan faktor kod srednje iskusnih učinilaca (od 2 do 10), a interesantno, za one koji imaju iskustvo jednog izvršenja on opada na 36,4%, da bi se kod ispitanika koji imaju ozbiljniju kriminalnu karijeru zadržao na prosečnih 50%.

Prezentovani rezultati istraživanja daju nam za pravo da konstatujemo, da bi mere usmerene na unapređenje prirodnog nadzora, iz okvira situacione prevencije kriminaliteta, mogle biti katalizator izvršenja ovog dela na „vrućim tačkama”.

Tabela 4: *Distribucija učestalosti uticaj BIR na izbor mesta viktimizacije noću*

		Vidljivost				Ukupno	
		Osvetljeno	Delimično osvetljeno	Neosvetljeno	Nešto drugo		
Broj izvršenih razbojništava	Nijedno	N	3	8	1	1	13
		%	23.1%	61.5%	7.7%	7.7%	100.0%
	Jedno i više	N	2	14	7	1	24
		%	8.3%	58.3%	29.2%	4.2%	100.0%
	Jedno	N	0	6	5	0	11
		%	0.0%	54.5%	45.5%	0.0%	100.0%
	Od 2 – 10	N	0	5	1	1	7
		%	0.0%	71.4%	14.3%	14.3%	100.0%
	Više od 10	N	2	3	1	0	6
		%	33.3%	50.0%	0.0%	16.7%	100.0%

Izvor: Obrada autora

Osvetljenost mesta gde će realizovati delo kada to čine noću, izgleda, da nije u vrhu liste prioriteta anketiranih ispitanika (tabela 4). Učinioci koji nisu imali iskustva u izvršenju razbojništva, u značajnom broju (23,1%) su spremni da i na osvetljenom mestu izvrše ulično rabojništvo. Dok iskusniji učinioci u velikom procentu biraju neosvetljena ili delimično osvetljena mesta 87,5% (29,2% + 58,3%). Za razliku od ispitanika koji imaju iskustvo jednog izvršenja i apsolutno neće izvršiti delo na osvetljenom mestu, najiskusniji su приметно spremni da zanemare ovu okolnost (33,3%).

Informacije iz intervju sa učiniocima koje su dobili Barker i dr.⁵⁹ (Barker et al.) pokazuju nam da je od ukupno 45 finalizovanih dela, pri punoj dnevnoj svetlosti izvršeno 22, na mestima gde je postojalo ulično osvetljenje 16, a samo 6 po mraku, na ulici. Kada su upitani, da li su razmatrali osvetljenje kada su birali mesto gde će izvršiti delo, samo trojica su to spomenula kao jedan u spektru faktora koji bi razmotrili, dok su tek dvojica ciljano odabrala mračna mesta.

Polazeći od svega iznetog, možemo zaključiti, da povećanje vidljivosti na mestu izvršenja uličnog razbojništva nema prevelik preventivni značaj.

59 M. Barker et al.: *op.cit.*, p. 24.

Tabela 5: Učestalost uticaj BIR na izbor usamljene žrtve

		Usamljenost žrtve		Ukupno	
		Da	Ne		
Broj izvršenih razbojništava	Nijedno	N	11	3	14
		%	78.6%	21.4%	100.0%
	Jedno i više	N	16	10	26
		%	61.5%	38.5%	100.0%
	Jedno	N	9	2	11
		%	81.8%	18.2%	100.0%
	Od 2 – 10	N	4	5	9
		%	44.4%	55.6%	100.0%
	Više od 10	N	3	3	6
		%	50.0%	50.0%	100.0%

Izvor: Obrada autora

Međutim, žrtva koja nije u društvu drugih lica osetno determiniše odluku o viktimizaciji. Analizom kvantitativnih podataka dobijenih ispitivanjem možemo zaključiti da su dve trećine žrtava bile same u momentu viktimizacije (tabela 5). Ova okolnost je referentnija kod onih učinilaca koji prethodno nisu realizovali ni jedno razbojništvo 78,6%, ali je jako bitna i kod ostalih kategorija učinilaca 61,5%. Interesantno je da o prisutnosti potencijalnih svedoka u većoj meri vode računa oni koji ponove delo još jedanput 81,8%. Dok, veći broj izvršenja utiče na pad uticaja ovog faktora na izvršenje uličnog razbojništva. U obe analizirane grupe, u dve trećine slučajeva, društvo žrtvi činile su još dve osobe (tabela 6).

Tabela 6: Prisustvo drugih osoba u vreme viktimizacije kada žrtva nije bila sama

		Broj osoba				Ukupno	
		2	3	4	10		
Broj izvršenih razbojništava	Nijedno	N	2	1	0	0	3
		%	66.7%	33.3%	0.0%	0.0%	100.0%
	Jedno i više	N	6	0	1	2	9
		%	66.7%	0.0%	11.1%	22.2%	100.0%
	Jedno	N	1	0	0	0	1
		%	100.0%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%
	Od 2 – 10	N	4	0	1	0	5
		%	80.0%	0.0%	20.0%	0.0%	100.0%
	Više od 10	N	1	0	0	2	3
		%	33.3%	0.0%	0.0%	66.7%	100.0%

Izvor: Obrada autora

Odluka o izvršenju razbojništava ne mora slediti klasične modele racionalnog izbora, ali razgovori sa učiniocima razbojništava i drugi prediktori pokazuju da njihov izbor primarno reflektuje želju za onemogućavanjem otpora, pribavljanje maksimalno mogućeg „plena”, a potom i bezbednog bekstva.⁶⁰ Prisustvo slučajnih pro-

60 B. A. Jacobs /2000/: *Robbing Drug Dealers: Violence Beyond the Law*, New York. Navedeno prema: A. A. Braga, D. M. Hureau, A. V. Papachristos: *op.cit.*, p. 9.

laznika i drugih ljudi u okruženju žrtve, uvećavaju rizik od prepoznavanja, a time i mogućeg hapšenja, što nije u duhu njihovih težnji da minimalizuju taj rizik. U tom smislu, pored analize da li je žrtva bila sama, jako je važno sagledati i značaj prisustva drugih ljudi u bližem okruženju, bez obzira koliko su mogli i da li bi to imali uticaja na samu viktimizaciju (tabela 7).

Tabela 7: Distribucija učestalosti uticaja BIR na izbor žrtve kada u njenom okruženju nema drugih ljudi

			Prisustvo drugih osoba u okruženju		Ukupno
			Da	Ne	
Broj izvršenih razbojništava	Nijedno	N	3	10	13
		%	23.1%	76.9%	100.0%
	Jedno i više	N	13	13	26
		%	50.0%	50.0%	100.0%
	Jedno	N	2	9	11
		%	18.2%	81.8%	100.0%
	Od 2 – 10	N	6	3	9
		%	66.7%	33.3%	100.0%
	Više od 10	N	5	1	6
		%	83.3%	16.7%	100.0%

Izvor: Obrada autora

Više od polovine ispitanika (59%) se odlučilo da izvrši ulično razbojništvo kada u blizini žrtve nije bilo drugih lica. Međutim, za učinioce koji su prethodno imali iskustvo ovo nije bila mnogo bitna okolnost. Polovina je operacionalizovala ulično razbojništvo uz prisustvo bar nekog lica u okruženju žrtve, za razliku od učinilaca kojima je ovo bilo prvo iskustvo, jer je 76,9% njih biralo da viktimizuje žrtvu kada u okruženju nije bilo nikoga. Ovakva tendencija se zadržala i prilikom izvršenja drugog dela (iskustvo jednog dela) 81.8%. U kategoriji učinilaca koji su imali od 2 do 10 izvršenih razbojništava iznosi 66,7%, a preko 10 čak 83,3%. Evaluacija ovih rezultata nam ukazuje da indiferentnost na prisustvo drugih osoba raste sa kriminalnim iskustvom.

ZAKLJUČAK

Ulično razbojništvo zbog različitih načina izvršenja, mesta na kojima se događaju i specifičnosti posledica, koje neočekivanost i iznenadnost događaja ostavlja na žrtve, nepovoljno determiniše i okvire za njegovu prevenciju. Ono više od bilo koje inkriminacije podrazumeva preduzimanje svih mera iz spektra primarne viktimološke prevencije kriminaliteta.

Učinilac razbojništva koji to delo prvi put vrši, dominantno je skloniji da viktimizuje žrtvu za koju zna da kod sebe ima novca (tabela 1). Posedovanje dragocenosti koje se percipiraju kao vidljiv „plen” imaće uticaja na 42,9% njih da se odmah po uočavanju odluče da započnu viktimizaciju (tabela 2). Donoseći odluku gde će je izvršiti, primarni motiv koji će opredeljavati njihovu odluku biće mogućnost

bezbednog udaljavanja od žrtve 57,1% (tabela 3), dok sama vidljivost nema nekog prevelikog uticaja (tabela 4). Najčešće će birati žrtvu koja je sama 78,6% (tabela 5) ili u društvu još jednog lica (tabela 6) na mestima gde najčešće nema drugih ljudi, potencijalnih svedoka 76,9% (tabela 7).

Za razliku od njih, učinioci koji su već izvršili razbojništvo najčešće će opredeljavati neke druge okolnosti 44% (tabela 1). Utisak o tome da žrtva poseduje vrednosti imaće uticaja na blizu polovinu (48%) da odluče da krenu u realizaciju dela (tabela 2). Mogućnost bezbednog udaljavanja biće dominantan faktor koji će kod tačno polovine opredeljavati mesto gde izvršiti viktimizaciju (tabela 3), a neosvetljenost te lokacije za 29,2% učinilaca (tabela 4). Skloniji su da viktimizuju žrtvu koja je sama 61,5% (tabela 5), a u značajnom broju (50%) i na mestima gde ima i drugih ljudi (tabela 7). Prisustvo drugih ljudi u okruženju neće ih odvratiti od realizacije.

Učinioci kojim već izvršili razbojništvo, u odnosu na one kojima je to prvo iskustvo, nisu skloniji tipovanju potencijalne žrtve, ali će se radije odlučiti da odmah izvrše ulično razbojništvo samim nailaskom na žrtvu kod koje je „plen” uočljiv. Prilikom izbora mesta izvršenja dela skloniji su da manje akcentuju mogućnost bezbednog udaljavanja, ali su u većem broju skloniji da kada delo vrše noću, to ipak bude na mestu koje je neosvetljeno. Iskustvo ih predisponira da manje pažnje obraćaju na eksterno prisustvo drugih lica, dok učinioci koji prvi put vrše razbojništvo prednost daju viktimizaciji kada je žrtva sama.

Pravilno razumevanje ovih indikatora može doprineti kvalitativnom poboljšanju analize, koja će nam olakšati identifikaciju ključnih polazišta u izboru najkvalitetnijih rešenja za efektivnu intervenciju, u cilju smanjenja uličnih razbojništava.

LITERATURA

- Aebi F. M., et al. /2021/: European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2021 sixth edition, <https://wp.unil.ch/europeansourcebook/data-base/6th-edition/>, 17. april 2021.
- Alarid F. L., Burton S. V., Hochstetler A. /2009/: Group and Solo Robberies: Do Accomplices Shape Criminal Form?, *Journal of Criminal Justice*, n° 1, pp. 1–9.
- Banović B. /2002/: Kriminalističko-kriminološki aspekti krivičnog dela razbojništva – in: *Delikti nasilja: krivičnopravni i kriminološki aspekt* (D. Radovanović, ed.), Beograd, pp. 271–288.
- Banović B., Braković Ž. /2019/: Uticaj psihoaktivnih supstanci na izvršenje krivičnog dela razbojništva, *Kultura polisa*, n° 40, pp. 245–259.
- Banović B., Braković Ž. /2020/: Kaznena politika sudova za krivična dela nasilničkog imovinskog kriminaliteta, *Srpska politička misao*, n° 1, pp. 255–281.
- Barker M. et al. /1993/: *The Prevention of Street Robbery*, London.
- Bernasco W., Block R. /2009/: Where offenders choose to attack: A discrete choice model of robberies in Chicago, *Criminology*, n° 1, pp. 93–130.
- Braga A. A., Hureau M. D., Papachristos V. A. /2011/: The Relevance of Micro Places to Citywide Robbery Trends: A Longitudinal Analysis of Robbery Incidents at Street Corners and Block Faces in Boston, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, n° 1, pp. 7–32.
- Braković Ž. /2017/: *Kontrola nasilničkog imovinskog kriminaliteta*, (neobjavljena doktorska disertacija), Biblioteka Pravnog fakulteta u Kragujevcu, Kragujevac.

- Braković Ž., Banović B. /2019/: Efikasnost nadležnih državnih organa u otkrivanju i gonjenju učinilaca krivičnih dela nasilničkog imovinskog kriminaliteta, *Bezbednost*, n° 3, pp. 54–81.
- Brookman F. et al. /2007/: Gender, Motivation and the Accomplishment of Street Robbery in the United Kingdom, *British Journal of Criminology*, n° 6, pp. 861–884.
- Crow I. /2006/: *Researching Criminology*, New York.
- Deakin J., et al. /2007/: Taxing on the streets: Understanding the methods and process of street robbery, *Crime Prevention and Community Safety*, n° 1, pp. 52–67.
- Dijk V. J., Kesteren V. J., Smit P. /2007/: *Criminal Victimization in International Perspective – Key findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS*, Den Haag.
- Feeney F. /1986/: Robbers as Decision-Makers – in: *The Reasoning Criminal: rational choice perspectives on offending*, (D. B. Cornish, R. V. Clarke, eds.), New York, pp. 53–71.
- FitzGerald M., Stockdale J., Hale C. /2003/: *Young People and Street Crime*, London.
- Gale J., Coupe T. /2005/: The Behavioral, Emotional and Psychological Effects of Street Robbery on Victims, *International Review of Victimology*, n° 1, pp. 1–22.
- Goodwill M. A. et al. /2012/: Multidimensional Latent Classification of ‘Street Robbery’ Offences, *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, n° 1, pp. 93–109.
- Hochstetler A. /2001/: Opportunities and Decisions: Interactional Dynamics in Robbery and Burglary Groups, *Criminology*, n° 3, pp. 737 – 764.
- Ignjatović Đ. /2013/: *Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija–Evropa*, Beograd.
- Ignjatović Đ. / 2013/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2012/ Poređenje stopa prijavljenih učinilaca krivičnih dela: Srbija – ostale Evropske zemlje – in: *Kaznena reakcija u Srbiji II deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, pp. 18–49.
- Ignjatović Đ. /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd.
- Jacobs T., Wright R. /1999/: Stick-up, street culture and offender motivation, *Criminology*, n° 1, pp. 149–174.
- Jupp V. /1989/: *Methods of Criminological Research*, Routledge, London and New York.
- Kapardis A. /1988/: One hundred convicted armed robbers in Melbourne: Myths and reality – in: *Armed Robbery* (D. Challenger, ed.), Canberra, pp. 37–49.
- Miller J. /1998/: Up it Up: Gender the Accomplishment of Steet Robbery, *Criminology*, n° 1, pp. 37–66.
- Monk M. K., Heinonen A. J., Eck E. J. /2010/: *Street Robbery*, Washington.
- Piotrowski P. /2011/: Street robbery offenders: Shades of rationality and reversal theory perspective, *Rationality and Society*, n° 4, pp. 427–451.
- Porter E. L., Alison J. L. /2006/: Behavioural Coherence in Group Robbery: A Circumplex Model of Offender and Victim Interactions, *Aggressive Behavior*, n° 4, pp. 330–342.
- Shover N., Honaker D. /1992/: The socially bounded decision making of persistent property offenders, *Howard Journal of Criminal Justice*, n° 4, pp. 276–293.
- Van Koppen J. P., Jansen J. W. R. /1998/: The Road to the Robbery: Travel Patterns in Commercial Robberies, *British Journal of Criminology*, n° 2, pp. 230–246.
- Wright R., Brookman F., Bennett T. /2006/: The foreground dynamics of street robbery in Britain, *British Journal of Criminology*, n° 1, pp. 1–15.
- Zimring E. F. /1977/: Determinants of the Death Rate from Robbery: A Detroit Time Study, *The Journal of Legal Studies*, n° 2, pp. 317–332.
- Zimring E. F., Zuehi J. /1986/: Victim Injuru and Death in Urban Robbery: A Chicago Study, *The Journal of Legal Studies*, n° 1, pp. 1–40.

Božidar Banović*

Faculty of Security Studies, University of Belgrade

Žarko Braković**62

Faculty of Diplomacy and Security University Union „Nikola – Tesla” of Belgrade

THE INFLUENCE OF CRIMINAL CAREER ON THE MANNER OF PERPETRATING STREET ROBBERY

SUMMARY

Street development is a form of development and content of all elements of a significant criminal offense and was committed against one or more persons, who walked, known or unknown to the executor, performed in public places that should become proposed, parks, public garages, entrances and stairs in residential buildings, etc.). They belong to the more frequent types of robbery, characterized by less sophistication in execution and direct confrontation that determines the quantity of fear suffered, the scope and intensity of the studied consequences.

The aim of the research was to examine the influence of the previous experience of the perpetrators of the robbery on the way of choosing the victim, the place of victimization and the presence of other persons who would be in the immediate or close environment of the street robbery victim. The sample consisted of 42 respondents who committed street robbery out of 120 examined perpetrators of the crime of robbery and serious cases of robbery and robbery, who were serving a prison sentence in the penitentiary in Sremska Mitrovica. Data were collected through an anonymous survey.

The results show that there will be differences in the approach to victim first choice, place of execution, internal and external presence of others, between executor who have already and those who have no previous experience in development research. The executors of robbery who have already committed this act are not more inclined to type a potential victim, but they would rather decide to immediately commit a street robbery by encountering a victim with whom the „prey” is visually noticeable. When choosing the place where the crime was committed, they are more inclined to emphasize the possibility of safe removal, but they are more inclined to say that when they commit the crime at night, it will still be in a place that is not lit. Experience predisposes them to pay less attention to the external presence of other persons, while perpetrators who commit robbery for the first time give priority to victimization when the victim is alone.

Proper understanding of these indicators can contribute to the qualitative improvement of the analysis, which will facilitate our identification of key starting points in the selection of the best solutions for effective intervention, in order to reduce street robberies.

Key words: street robbery, victimization, place of execution, victims, crime prevention.

---

* Full Professor, banovicb@fb.bg.ac.rs

** Assistant Professor, zarko964@hotmail.com

PREGLEDNI ČLANCI

UDK: 343.135(497.11)

doi: 10.5937/crimen2102148V

PREGLEDNI ČLANAK

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 25.03.2021. / 27.09.2021.

Nikola Vuković*

Osnovno javno tužilaštvo u Novom Sadu

ODLUKE JAVNOG TUŽIOCA O NEPREDUZIMANJU KRIVIČNOG GONJENJA I O ODUSTANKU OD KRIVIČNOG GONJENJA – UVOĐENJE REŠENJA O ODUSTANKU OD KRIVIČNOG GONJENJA

Apstrakt: U prethodnom¹ postupku tužilaštva u Srbiji već deset godina² donose odluke koje po ZKP ne mogu doneti. Kao prvo, donose se rešenja o odbacivanju krivične prijave

---

* Zamenik javnog tužioca, nikola5tm@yahoo.com.

- 1 Termin „prethodni postupak“ koristimo zbog čl. 22 st. 2 ZKP i naziva sudija za prethodni postupak čije odlučivanje obuhvata predistražni postupak i istragu kao i zbog toga što javni tužilac rukovodi predistražnim postupkom (čl. 285 st. 1 ZKP) i sprovodi istragu (čl. 298 st. 1 ZKP). Pored toga, upravo odluka – rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja može da se donese kako u predistražnom postupku tako i nakon završene istrage (a pre podnošnja optužnog akta sudu).
- 2 Tužilaštva posebne nadležnosti primenjuju ZKP/2011 od 2011. godine a ostala javna tužilaštva od 2013. godine. Kod tužilaštava posebne nadležnosti namerno izostavljamo termin „javno“ jer u svom nazivu nemaju taj termin (Tužilaštvo za organizovani kriminal i Tužilaštvo za ratne zločine). Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije (*Službeni glasnik RS*, br. 94/2016 i 87/2018, u daljem tekstu ZOK) i Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine (*Službeni glasnik RS*, br. 67/2013, 135/2004, 61/2005, 101/2007, 104/2009, 101/2011 i 6/2015, u daljem tekstu ZRZ) ne koriste termin „javno“ za označavanje tih tužilaštava. Tako na primer ZOK uopšte ne govori o javnom tužiocu/zameniku javnog tužioca za organizovani kriminal već o Tužiocu za organizovani kriminal i zameniku Tužioca (vidi čl. 5), a slično čini i ZRZ (vidi čl. 4 i 5). Neki će primetiti da oba propisa upućuju na Zakon o javnom tužilaštvu (*Službeni glasnik RS*, br. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 78/2011, 101/2011, 38/2012 – odluka US, 121/2012, 101/2013, 111/2014 – odluka US, 117/2014, 106/2015 i 63/2016 – odluka US, u daljem tekstu ZJT), da ZJT u čl. 13 st. 1 i 2 govori o „javnim tužilaštvima posebne nadležnosti, a da čl. 2 st. 1 tač. 6 ZKP/2011 pod terminom „javni tužilac“ obuhvata i „javnog tužioca posebne nadležnosti“. Ipak, ukazuje se i na Ustav (*Službeni glasnik RS*, br. 98/2006) koji poznaje samo termine „javno tužilaštvo“, „javni tužilac“ i „zamenik javnog tužioca“. Nalazimo da neoznačavanje posebnih tužilaštava u Ustavu i u ZOK i ZRZ kao „javnih“ može biti problematično i da taj problem ne može biti rešen uvođenjem termina „javno tužilaštvo posebne nadležnosti“ koji ne poznaju upravo oni zakoni (ZOK i ZRZ) kojim su osnovana. Ukazuje se i da nisu osnovani posebni sudovi, već da je „sud za organizovani

kada tužilac, nakon preduzimanja krivičnog gonjenja u prethodnom postupku za dela zaprećena novčanom kaznom ili kaznom zatvora do osam godina, utvrdi da ne postoji dovoljan stepen verovatnoće da je okrivljeni učinio krivično delo.³ Druga greška je donošenje rešenja o odbacivanju krivične prijave u situaciji kada je krivični postupak započeo donošenjem rešenja o određivanju pritvora pre podnošenja optužnog predloga u skraćenom postupku. Treća greška je donošenje naredbe o obustavi istrage nakon završene istrage. U prvom i trećem slučaju treba doneti rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja, a u drugom javni tužilac treba podneti sudiji za prethodni postupak izjavu o odustanku od krivičnog gonjenja nakon čega taj sudija donosi rešenje o obustavi krivičnog postupka.

Gljučne reči: odustanak od krivičnog gonjenja, odbacivanje krivične prijave, odustanak od optužbe, početak krivičnog gonjenja.

UVOD

Osnovna postavka rada je dokazivanje da tužilac, ako nakon provere navoda krivične prijave utvrdi da ne postoji potreban stepen verovatnoće za „prelazak” u narednu fazu postupka, neće doneti rešenje o odbacivanju krivične prijave već rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja. Ako je krivični postupak započeo određivanjem pritvora pre podnošenja optužnog predloga u skraćenom postupku, tužilac će izjaviti sudiji za prethodni postupak da odustaje od krivičnog gonjenja, a ovaj će doneti rešenje o obustavi krivičnog postupka.

Provera navoda krivične prijave je zapravo preduzimanje krivičnog gonjenja i radi se kroz prikupljanje potrebnih obaveštenja i/ili kroz preduzimanje određenih dokaznih radnji u slučaju krivičnih dela zaprećenih novčanom kaznom ili kaznom zatvora do osam godina, a za ostala dela prikupljanjem potrebnih obaveštenja i/ili sprovođenjem istrage. Smatramo da nije moguće doneti rešenje o odbacivanju krivične prijave ako je prethodno započelo krivično gonjenje.

Zakonik o krivičnom postupku od 2011. godine⁴ uvodi termine „odluka o nepreduzimanju krivičnog gonjenja” i „odluka o odustanku od krivičnog gonjenja” (čl. 50 st. 1. tač. 6 ZKP/2011). Ove odluke ne treba mešati sa odlukom o odlaganju krivičnog gonjenja (naredba iz čl. 283 st. 2 ZKP/2011 na koju nije dozvoljen prigovor kao što nije dozvoljen ni na rešenje odbacivanju krivične prijave iz čl. 283 st. 3 ZKP/2011 – „odbacivanje na osnovu oportuniteta”). Na odluku o nepreduzimanju i odluku od odustanku od krivičnog gonjenja oštećeni ima pravo prigovora.

Naša teza je da je rešenje o odbacivanju krivične prijave (čl. 284 st. 1 ZKP/2011) odluka javnog tužioca o nepreduzimanju krivičnog gonjenja, a rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja odluka javnog tužioca o odustanku od krivičnog gonjenja. Posebna odluka javnog tužioca o odustanku od gonjenja u toku istrage je naredba o obustavi istrage.

---

kriminal“ (posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu (čl. 7 st. 2 ZOK) a „sud za ratne zločine“ je odeljenje Višeg suda u Beogradu za ratne zločine (čl. 10 st. 1 ZRZ).

3 Ovo se odnosi na odbacivanje krivične prijave usled nepostojanja osnova sumnje (čl. 284, st. 1, tač. 3 ZKP/2011) i naravno samo na krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti.

4 *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019, u daljem tekstu: ZKP/2011.

Oštećeni ima pravo prigovora u tri slučaja i to na: 1) odbacivanje krivične prijave; 2) obustavu istrage i 3) odustanak od krivičnog gonjenja.

Posebno prikazujemo još 2 situacije: 1) kada tužilac po završetku istrage (doneo naredbu o završetku istrage) oceni da ne postoji dovoljno dokaza za optuženje i donese još i naredbu o obustavi (završene) istrage i 2) kada je istraga prekinuta po ZKP/2001, zatim počeo da se primenjuje ZKP/2011, tužilac „dobio” u nadležnost prekinutu istragu, a onda nastavio tako prekinutu istragu preduzimanjem određenih dokaznih radnji⁵ i po utvrđivanju da ne postoji dovoljno dokaza za optuženje, doneo rešenje o odbacivanju krivične prijave, jer ne postoje osnovi sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti. Dakle, istraga se vodila protiv okrivljenog jer postoji osnovana sumnja, zatim se prekine jer je okrivljeni nedostupan, a zatim krivična prijava odbaci jer ne postoje osnovi sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo.

Ukratko, donosi se naredba o obustavi završene istrage i donosi se rešenje o odbacivanju krivične prijave iako je prethodno počeo (sudski) krivični postupak donošenjem rešenja (po ZKP/2001) o sprovođenju istrage.

1. POČETAK KRIVIČNOG GONJENJA PREMA ZKP/2001 I ZKP/2011

Neispravno postupanje u slučajevima iz sažetka rada uzrokovano je nerazumevanjem da početak krivičnog gonjenja po ZKP/2011 nije vremenski istodoban kao početak gonjenja po ZKP/01.

1.1. Početak krivičnog gonjenja prema ZKP/2001

Škulić ukazuje da kada javni tužilac na temelju podataka iz krivične prijave, odnosno informacija kojima raspolaže, nije stekao ubeđenje kako da postupi povodom podnesene krivične prijave, obaviće određene proveravajuće radnje a nakon toga može ili započeti krivično gonjenje ili krivičnu prijavu odbaciti.⁶

Brkić navodi da je funkcija krivičnog gonjenja tradicionalno obuhvatala postavljanje zahteva za pokretanje krivičnog postupka kao i zastupanje interesa progona za vreme tog postupka⁷ kao i da se funkcija krivičnog gonjenja najsažetije može odrediti kao postavljanje i održavanje krivičnog pravnog zahteva države.⁸

Vasiljević i Grubač ističu da javni tužilac preduzima gonjenje stavljanjem zahteva za sprovođenje istrage ili podnošenjem optužnice bez sprovođenja istrage, odnosno zahteva za pokretanje pripremnog postupka sudiji za maloletnike ili podnošenjem optužnog predloga u stvarima koje se sude u skraćenom postupku.⁹

5 Razlog tome je što se za krivično delo teške krađe iz čl. 204, st. 1 KZ ne vodi istraga (zaprećeno kaznom zatvora od jedne do osam godina).

6 M. Škulić /2012/: *Krivično procesno pravo*, Beograd, p. 360.

7 S. Brkić /2014/: *Krivično procesno pravo I*, Beograd, p. 249.

8 S. Brkić: *ibid.*, p. 249.

9 T. Vasiljević, M. Grubač /2010¹¹/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, pp. 61–62.

Grubač piše da je najvažnija i osnovna funkcija javnog tužioca da vrši krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela čije vršenje se sastoji iz više procesnih delatnosti: podnošenje zahteva sudu da sprovede istragu, podizanje optužnog akta, zastupanje optužbe u toku postupka i ulaganje pravnih lekova protiv sudskih odluka.¹⁰

Bajer objašnjava da u momentu kada javni tužilac traži dalje podatke potrebne da može odlučiti ima li ili nema osnova da započne krivično gonjenje neke osobe zbog određenog krivičnog dela, još se ne zna da li će do gonjenja doći pa javni tužilac i drugi organi koji za njega sakupljaju podatke trebaju pri tom sakupljanju tim više biti diskretni kako ne bi naškodili časti i ugledu osobe na koju se traženi podaci odnose.¹¹ Traženje daljih potrebnih podataka odnosi se na prikupljanje potrebnih obaveštenja.

Zlatarić i *Damaška* proširuju pojam gonjenja i vide ga kao aktivnost u procesu u koju spadaju sve procesne radnje preduzete s ciljem da se pronađe učinilac krivičnog dela i da se privede osudi. U tu aktivnost ubrajaju npr. pokretanje postupka, podizanje optužnog akta itd.¹²

Na osnovu navedenog zaključuje se da ZKP/2001 početak krivičnog gonjenja vezuje za podnošenje zahteva tužioca za pokretanje krivičnog postupka, a da pretkrivični postupak nije krivično gonjenje. Da je tako proizlazi i iz sledećih odredbi:

- U čl. 19 ZKP/2001 u st. 1 propisano je da se krivični postupak pokreće po zahtevu ovlašćenog tužioca;
- U čl. 20 da je javni tužilac dužan da preduzme krivično gonjenje kad postoji osnovana sumnja da je određeno lice učinilo krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti;
- U čl. 241 st. 1 propisano je da se istraga pokreće protiv određenog lica kad postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo;
- U čl. 221 st. 1 tač. 1 ZKP/2001 propisano je da je osumnjičeni lice prema kome je pre pokretanja krivičnog postupka nadležni državni organ preduzeo neku radnju zbog postojanja osnova sumnje da je izvršilo krivično delo, u tač. 2 da je okrivljeni lice protiv koga je doneto rešenje o sprovođenju istrage ili protiv koga je podneta optužnica, optužni predlog ili privatna tužba, a u tač. 5 da je okrivljeni opšti naziv za okrivljenog, optuženog i osuđenog;
- U čl. 214 st. 1 ZKP/2001 da, kad je zakonom određeno da je za gonjenje pojedinih lica i krivičnih dela potrebno prethodno odobrenje nadležnog državnog organa, javni tužilac ne može zahtevati sprovođenje istrage niti podići neposredno optužnicu, odnosno optužni predlog, ako ne podnese dokaz da je odobrenje dato.¹³

Dakle, gonjenje ne može početi pre nego što je tužilac podneo zahtev za sprovođenje istrage sudu što znači da radnje koje se preduzimaju u pretkrivičnom po-

10 M. Grubač /2009⁶/: *Krivično procesno pravo*, Beograd, p. 142.

11 V. Bayer /1987³/: *Zakon o krivičnom postupku – „Bilješke i komentar“*, Zagreb, p. 117.

12 B. Zlatarić, M. Damaška /1966/: *Rječnik krivičnog prava i krivičnog postupka*, Zagreb, p. 88.

13 Za slično videti i čl. 215 ZKP/2001.

stupku¹⁴ ne predstavljaju krivično gonjenje. Krivično gonjenje počinje podnošenjem zahteva sudu za pokretanje krivičnog postupka.¹⁵

1.2. Početak krivičnog gonjenja prema ZKP/2011

„Preduzimanje i početak krivičnog gonjenja” je naziv čl. 5 ZKP/2011 i u st. 2 tač. 1 piše da krivično gonjenje započinje¹⁶ prvom radnjom javnog tužioca ili ovlašćenih lica policije na osnovu zahteva javnog tužioca preduzetom u skladu sa ovim zakonikom radi provere osnova sumnje da je učinjeno krivično delo ili da je određeno lice učinilo krivično delo.¹⁷ U čl. 2 koji propisuje značenje izraza upotrebljenih u ZKP/2011 u st. 1 tač. 14 ZKP/2011 propisano je da izraz „postupak” obuhvata predistražni postupak i krivični postupak. Glava XV ZKP/2011 zove se „Predistražni postupak” i uređuje i postupanje javnog tužioca po krivičnoj prijavi koje uključuje i proveru navoda krivične prijave.¹⁸ Nesporno je da krivično gonjenje počinje već u predistražnom postupku. Tako se navodi da predistražni postupak predstavlja sve one radnje koje se preduzimaju od početka krivičnog gonjenja pa do pokretanja krivičnog postupka.¹⁹

Primećeno je da je zakonodavac proširio funkciju krivičnog gonjenja i na neke aktivnosti koje se preduzimaju u predistražnom postupku i koje bi po svojoj prirodi trebale spadati u funkciju otkrivanja i rasvetljavanja krivičnih dela kao i pronalazjenja njihovih učinilaca.²⁰ Tako funkcija krivičnog gonjenja sada ima svoj pretprocesni i procesni deo a taj pretprocesni deo obuhvata skup ovlašćenja i dužnosti javnog tužioca u predistražnom postupku koje se vrše s ciljem omogućavanja donošenja valjane odluke o krivičnoj prijavi.²¹ Krivično gonjenje dakle redovno započinje pre nego što je formalno otpočeo redovni postupak.²² Zapažena je i nelogičnost da se neko može krivično goniti i pre krivičnog postupka kao i da se može krivično goniti nepoznati učinilac.²³

O početku krivičnog gonjenja se ne donosi posebna odluka, međutim figurira pojam „odluke u materijalnom smislu” koji se izražava u radnji javnog tužioca koju

14 Glava XVIII ZKP/2001.

15 Vid. T. Vasiljević, M. Grubač: *op. cit.*, pp. 61–62.

16 Ako se već u nazivu člana govori o početku, a ne o započetku krivičnog gonjenja, možda bi i st. 2 trebalo da glasi da krivično gonjenje „počinje” a ne „zapčinje”.

17 Ovde treba da piše da se odnosi na krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti, jer nije jasno kada će to javni tužilac proveravati postojanje osnova sumnje da je učinjeno krivično delo koje se goni po privatnoj tužbi. Nejasno je i kada će zahtevati od policije da vrši proveru postojanja osnova sumnje da je učinjeno krivično delo koje se goni po privatnoj tužbi.

18 Misli se na proveru osnova sumnje.

19 S. Beljanski u: G. P. Ilić *et al.* /2015⁸/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, p. 206.

20 S. Brkić /2014/: *op. cit.*, p. 249.

21 S. Brkić /2018/: Marginalije o funkciji krivičnog gonjenja, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, n° 4, pp. 1538–1539.

22 M. Škulić /2013/: *Osnovne novine u krivičnom procesnom pravu Srbije. Novi Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine*, Beograd, p. 9 – nav. prema: S. Brkić /2014/: *op. cit.*, p. 250.

23 S. Brkić /2014/: *ibid*, p. 250.

on sam ili posredstvom policije preuzima da bi utvrdio da li postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo i da li je određeno lice učinilo krivično delo.²⁴

2. POČEO JE PREDISTRAŽNI POSTUPAK ALI NIJE KRIVIČNO GONJENJE – ILI KAKO SE PREDUZIMAJU DOKAZNE RADNJE (KOJE ĆE SE KORISTITI U KRIVIČNOM POSTUPKU) PREMA OKRIVLJENOM ALI SE OKRIVLJENI „NE GONI”

Jedan od problema, koji nije tema rada ali ne dopušta izostavljanje na ovom mestu, potiče od (očiglednog) *a contrario* zaključivanja o momentu započinjanja krivičnog gonjenja.

Prema ZKP/2011 krivično gonjenje počinje prvom radnjom javnog tužioca ili policije na osnovu zahteva javnog tužioca, preduzetom u skladu sa zakonikom radi provere osnova sumnje da je učinjeno krivično delo ili da je određeno lice učinilo krivično delo. *A contrario*, ako je policija preduzela radnju u skladu sa ovim zakonikom (i ta radnja je svakako preduzeta u cilju provere postojanja osnova sumnje) ali to nije učinila po zahtevu javnog tužioca, ta radnja nije bila u okviru krivičnog gonjenja.

Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine u čl. 287 („Dokazne radnje policije”) nalaže policiji, da u predistražnom postupku, nakon što preduzme dokaznu radnju, bez odlaganja o tome obavesti javnog tužioca. Takvi dokazi, prema čl. 287 st. 2 ZKP, mogu biti korišćeni u daljem toku krivičnog postupka. Zanimljivo je da se dokazi iz predistražnog postupka mogu koristiti u daljem toku krivičnog postupka. Prvo, da bi se nešto koristilo u daljem toku krivičnog postupka podrazumeva da je krivični postupak već počeo i teče s obzirom na konstrukciju „u daljem toku krivičnog postupka”. Drugo, polazi se od toga da će se izvesno voditi krivični postupak iako smo još u predistražnom postupku i ne znamo (još uvek) da li postoji opravdana sumnja koja je na primer potrebna za početak krivičnog postupka.²⁵

No, vratimo se na te dokazne radnje koje je policija preduzela u predistražnom postupku a nisu krivično gonjenje. Policija (između ostalog) može preduzeti sledeće dokazne radnje: veštačenje (ne sva); uviđaj; privremeno oduzimanje predmeta; pretresanje, saslušanje osumnjičenog. U čl. 232 st. 1 ZKP/2011 piše da će se o svakoj radnji preduzetoj u toku postupka istovremeno sa preduzimanjem (ako to nije moguće neposredno posle toga) sastaviti zapisnik. Sad se vratimo na zakonsku definiciju krivičnog gonjenja koja kaže da gonjenje obuhvata (i) samo radnju policije po zahtevu javnog tužioca kojom se proveravaju osnovi sumnje da je određeno

24 M. Grubač /2014/: Šta je neustavno u novom Zakoniku o krivičnom postupku, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, n° 7–8, pp. 413–414.

25 Nesporno da krivični postupak može početi i pri postojanju osnovane sumnje (čl. 7, st. 1, tač. 3) i pri postojanju osnova sumnje (čl. 7, st. 1, tač. 1). Ipak, neizbežno je primetiti da ubedljivo najveći broj obuhvata početak po čl. 7, st. 1, tač. 4 ZKP.

lice učinilo krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti.²⁶ Policija u nizu situacija po čl. 287 ZKP/2011 preduzima dokazne radnje bez zahteva tužioca i na primer sasluša osumnjičenog i sačini zapisnik na kom piše da se osumnjičeni saslušava zbog postojanja osnova sumnje da je učinio krivično delo razbojništva iz čl. 206 KZ. Takođe, izuzetno je učestalo da policija od osumnjičenog privremeno oduzme predmete krivičnog dela i sačini potvrdu o privremeno oduzetim predmetima.²⁷ Ili na primer policija donese naredbu o balističkom veštačenju oružja pronađenog kod osumnjičenog. Zar ne sadrži i ta naredba u svom uvodu označenje da se donosi u postupku protiv određenog lica (osumnjičeni kod koga je pronađeno oružje) zbog krivičnog dela iz čl. 348 KZ? Nije li počelo krivično gonjenje osumnjičenog koji se saslušava zbog osnova sumnje da je učinio krivično delo razbojništva? Prema čl. 5 st. 2 tač. 1 ZKP/2011 nije. Konkretno, lice prema kome se preduzimaju dokazne radnje koje se mogu koristiti u krivičnom postupku i na čijim zapisnicima piše da se preduzimaju u postupku protiv osumnjičenog i koje lice se i označava kao osumnjičeni se ne goni krivično. Zanimljivo je i da je stepen verovatnoće da je učinio krivično delo koji postoji kada se preduzimaju te dokazne radnje isti kao stepen verovatnoće koji je potreban za određivanje zadržavanja osumnjičenog ili vođenje krivičnog postupka (donošenjem naredbe o sprovođenju istrage). Saznajemo da je moguće voditi predistražni postupak protiv određenog lica koje Zakonik naziva osumnjičenim ali da to ne znači da je počelo krivično gonjenje. Ali, ukoliko su te iste dokazne radnje preduzete po zahtevu javnog tužioca pod identičnim uslovima tada je (za)počelo krivično gonjenje.

3. UZROK GREŠKE ILI KAKO JE NASTAVLJENO DONOŠENJE REŠENJA O ODBACIVANJU KRIVIČNE PRIJAVE (PO ZKP/2001) U MESTO REŠENJA O ODUSTANKU OD KRIVIČNOG GONJENJA

3.1. *Odustanak od krivičnog gonjenja i odustanak od optužbe*

Ovaj podnaslov je propratnog karaktera. Služi kao uvodni osvrt za naslov i govori o nedoslednosti u terminologiji ZKP/2011 koja je jedan od uzroka donošenja odluka iz uvida rada.

Smatra se da odustanak od krivičnog gonjenja nije moguć nakon potvrđivanja optužnice (ako je u pitanju redovni postupak) odnosno nakon određivanja ročišta za glavni pretres ili ročišta za izricanje krivične sankcije. Tako se čl. 497 ZKP/2011 zove „Odustanak javnog tužioca od krivičnog gonjenja ili optužbe”. U st. 1 piše da

26 Razlikovati situaciju kada se proverava da je učinjeno krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti od situacije kada se proverava da je određeno lice učinilo krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti.

27 Zanimljivo je da u praksi policija pri preduzimanju dokazne radnje privremenog oduzimanja predmeta sačinjava samo potvrdu o privremeno oduzetim predmetima, a ne sačinjava u smislu čl. 232, st. 1 ZKP/2011 zapisnik o privremenom oduzimanju predmeta. Jasan je čl. 150, st. 1 ZKP/2011 i kaže da se licu od koga su predmeti oduzeti izdaje potvrda, a ne da potvrda o privremeno oduzetim predmetima koja se izdaje tom licu zamenjuje zapisnik o preduzimanju dokazne radnje.

javni tužilac može odustati od krivičnog gonjenja do određivanja ročišta za glavni pretres ili ročišta za izricanje krivične sankcije a od optužbe od određivanja pa do završetka glavnog pretresa ili ročišta za izricanje krivične sankcije. ZKP/2011 jasno ukazuje na razliku između odustanka od krivičnog gonjenja i odustanka od optužbe. Odredba redovnog postupka – čl. 352 st. 1 tač. 1 ZKP/2011 takođe govori o „odustanku tužioca od optužbe” (ne od krivičnog gonjenja), a to predviđa i čl. 422 ZKP („Odbijajuća presuda”) koji piše o „odustanku od optužbe tužioca od započinjanja do završetka glavnog pretresa”.

Ukratko, krivično gonjenje obuhvata optužbu i potpuno je neispravno reći da odustanak od optužbe nije i odustanak od krivičnog gonjenja. Ukazuje se da je funkcija optužbe samo jedan od oblika vršenja funkcije krivičnog gonjenja i da svaka funkcija optužbe podrazumeva da je došlo do funkcije krivičnog gonjenja, ali svaka funkcija krivičnog gonjenja ne podrazumeva da je došlo i do čina optužbe, ukoliko se krivični postupak obustavi pre podizanja optužnog akta.²⁸ Naime, u čl. 43 ZKP/2011 („Prava i dužnosti javnog tužioca”) u st. 1 piše da je osnovno pravo i osnovna dužnost javnog tužioca gonjenje učinilaca krivičnih dela, a iz st. 2 je očigledno da on to vrši i kroz (tačka 5) podizanje i zastupanje optužbe pred nadležnim sudom.

Da je odustanak javnog tužioca od optužbe ujedno odustanak od krivičnog gonjenja vidi se i po čl. 50 („Prava oštećenog”) st. 1. tač. 5 ZKP/2011 gde piše da oštećeni ima pravo da bude obavešten o odbacivanju krivične prijave ili o odustanku od krivičnog gonjenja. Ne dodaje se i obaveštenje o „trećoj stvari” – odustanku od optužbe. U čl. 50 st. 1. propisano je 12 prava oštećenog i nijedno nije obaveštavanje o odustanku javnog tužioca od optužbe. U tač. 7 piše samo da ima pravo da bude poučen o mogućnosti da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužbu²⁹, a teško se može poreći da pouka o nekom pravu nije pravo na obaveštavanje o odluci nekog učesnika postupka. Ovo pravo na obaveštavanje oštećenog se propisuje u čl. 52 ZKP/2011³⁰ gde st. 1 nalaže sudu da oštećenog koji nije prisutan obavesti o odustanku javnog tužioca od optužbe. Istaknimo i jedan od korišćenijih komentara zakona (ujedno i pisci ZKP/2011) gde se uvodi „odustajanje od krivičnog gonjenja” i nakon potvrđivanja optužnice³¹ iako ZKP/2011 potencira oštro razlikovanje odustanka od krivičnog gonjenja od odustanka od optužbe, naročito u čl. 497 ZKP/2011.

3.2. Uzrok greške

Greška koja je uzrokovala deset godina procesno neispravnih odluka je nerazumevanje da ZKP/2011 bitno pomera početak krivičnog gonjenja unazad u odnosu na ZKP/2001. Otuda i ZKP/2001 dozvoljava odbacivanje krivične prijave pre početka krivičnog gonjenja, ali nakon početka krivičnog gonjenja govori o odustanku od krivičnog gonjenja.

28 S. Brkić /2018/: *op. cit.*, p. 1535.

29 Iz ove tačke se još jednom vidi da krivično gonjenje nesumnjivo obuhvata i zastupanje optužbe.

30 Čl. 52 ZKP/2011 („Preuzimanje krivičnog gonjenja od strane oštećenog”).

31 S. Beljanski u: G. P. Ilić *et al.* /2016⁹/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, p. 88.

Zabluda se zasniva na faktičkom „nastavljanju” primene čl. 235 st. 4 i čl. 435 st. 3 ZKP/2001. Naime, čl. 235 st. 4 ZKP/2001 omogućava javnom tužiocu donošenje rešenja o odbacivanju krivične prijave i nakon radnji izvršenih po zahtevu za prikupljanje potrebnih obaveštenja. Čl. 435 st. 3 ZKP/2001 je pandan čl. 499 st. 2 ZKP/2011. Govori o preduzimanju „određenih istražnih radnji” koje preduzima istražni sudija na predlog javnog tužioca, nakon kojih javni tužilac odlučuje da li će podneti optužni predlog ili odbaciti krivičnu prijavu. Nesporno, ZKP/2001 govori o odbacivanju krivične prijave, a ne o odustanku od krivičnog gonjenja nakon zahteva za prikupljanje potrebnih obaveštenja i/ili nakon preduzimanja određenih istražnih radnji.

Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine ne sadrži (briše odredbu) čl. 235 st. 4 ZKP/2001 koja govori o mogućnosti javnog tužioca da odbaci prijavu nakon provere navoda prijave putem zahteva za prikupljanje potrebnih obaveštenja. ZKP/2011 ne čini to slučajno, jer je po njemu „zahtevom za PO” već počelo krivično gonjenje, a ukoliko je počelo krivično gonjenje tada se ne odbacuje krivična prijava već se odustaje od krivičnog gonjenja koje je već (za)počelo.

Međutim, ZKP/2011 ne ostaje dosledan novom konceptu definisanja početka krivičnog gonjenja i kod čl. 499 st. 2 ZKP/2011 propušta da „izbaci” deo gde ovlašćuje tužioca da odbaci krivičnu prijavu i nakon preduzimanja određenih dokaznih radnji („Pre nego što odluči da li će podneti optužni predlog ili odbaciti krivičnu prijavu, javni tužilac može u najkraćem mogućem roku preduzeti određene dokazne radnje.”).

ZKP/2011 nalaže odustanak od krivičnog gonjenja ako je ono započeto, a ne donošenje rešenja o odbacivanju krivične prijave. Ovo tim pre važi za situacije gde je tužilac po čl. 499 st. 2 ZKP/2011 (gotovo svi predmeti nadležnosti osnovnog javnog tužilaštva³²) preduzeo određene dokazne radnje. Ovaj „postupak preduzimanja određenih dokaznih radnji” sadržinski nije ništa drugo do sprovođenje istrage koja se od „prave” istrage razlikuje (skoro) samo po tome što se ne donosi naredba o sprovođenju istrage. Sve te „određene dokazne radnje” su iste one radnje koje bi se sprovele u istrazi.³³

Može se izvesti pogrešan zaključak da je zbog ZKP/2001 i javnom tužiocu u ZKP/2011 omogućeno donošenje rešenja o odbacivanju krivične prijave i nakon preduzimanja određenih dokaznih radnji pre početka skraćenog (krivičnog) postuka. Ovakva zabluda uzrokovana je gotovo potpunom sličnošću čl. 499 st. 2 ZKP/2011 i čl. 435 st. 1 i 3 ZKP/2001 čiji je kohezivni momenat upravo mogućnost

32 Krivična dela za koja je zaprećena novčana kazna ili kazna zatvora do osam godina.

33 Instrukcioni rok za završetak istrage je šest meseci (za tužilaštva posebne nadležnosti jedna godina, čl. 310, st. 2 ZKP/2011). Rok za završetak „postupka preduzimanja određenih dokaznih radnji” ne postoji, međutim Zakonik govori da će ove radnje biti preduzete u „najkraćem mogućem roku”. Opšte je poznato da nije retkost da preduzimanje određenih dokaznih radnji traje i po nekoliko godina i da se ne preduzimaju samo „određene” dokazne radnje, već broj preduzetih dokaznih radnji premaši nekoliko desetina. Nakon pola decenije vođenja faktički ozbiljne istrage (koja to samo po nazivu nije), ukoliko tužilac utvrdi da ne postoje osnovi sumnje, donosi rešenje o odbacivanju krivične prijave umesto rešenja o odustanku od krivičnog gonjenja?!

donošenja rešenja o odbacivanju krivične prijave nakon preduzimanja dokaznih radnji/istražnih radnji.³⁴

Neispravno je stanovište da i ZKP/2001 i ZKP/2011 omogućavaju javnom tužiocu da nakon dokaznih radnji donese rešenje o odbacivanju krivične prijave umesto rešenja o odustanku od krivičnog gonjenja, jer tako piše u čl. 435 st. 3 ZKP/2001 i čl. 499 st. 2. ZKP/2011. Ako bi se prihvatilo, obesmisli bi koncept definisanog krivičnog gonjenja u ZKP/2011 i postojanje niza normi u ZKP/2011 o odustanku od krivičnog gonjenja koje se nesumnjivo razlikuje od rešenja o odbacivanju krivične prijave.

Tako, čl. 497 ZKP/2011 propisuje da javni tužilac može odustati od krivičnog gonjenja do određivanja ročišta za glavni pretres³⁵, a ne da javni tužilac može odbaciti krivičnu prijavu (ako je započelo krivično gonjenje) pre određivanja glavnog pretresa. Dalje, čl. 50 st. 1 tač. 6 ZKP/2011 predviđa da oštećeni ima pravo da podnese prigovor protiv odluke javnog tužioca da ne preduzme ili da odustane od krivičnog gonjenja. Koje su to odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja i (odluka) o odustanku od krivičnog gonjenja!? Prva je rešenje o odbacivanju krivične prijave, a druga rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja. U čl. 51 ZKP/2011 iz st. 1 i 2 proizlazi da oštećeni ima pravo na prigovor u 3 slučaja: 1) kad javni tužilac odbaci krivičnu prijavu; 2) kad javni tužilac obustavi istragu i 3) kad javni tužilac odustane od krivičnog gonjenja. Postoji još niz normi koje objašnjavaju isto.

Pogledajmo čl. 284 ZKP/2011 („Odbacivanje krivične prijave”) gde su propisana 3 osnova za odbacivanje krivične prijave. U st. 1 tač. 3 piše da će javni tužilac rešenjem odbaciti krivičnu prijavu ako *iz same* prijave proističe da ne postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti. Dakle, rešenje o odbacivanju krivične prijave se donosi samo kada javni tužilac već iz same prijave utvrdi da ne postoje osnovi sumnje³⁶, ali ne i ako preduzme radnje koje predstavljaju (po ZKP/2011) krivično gonjenje.³⁷ Ovo je odluka o nepreduzimanju krivičnog gonjenja iz čl. 50 st. 1 tač. 6 ZKP/2011.

U čl. 235. ZKP/2001 u st. 1. korišćena je ista formulacija da će javni tužilac odbaciti prijavu ako *iz same* prijave proističe (između ostalog) da ne postoji osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično delo; a u st. 2. da, ako javni tužilac iz same prijave ne može oceniti da li postoji dovoljno osnova da zahteva sprovođenje istrage (čitaj – da preduzme krivično gonjenje), tada može sam ili posredstvom drugih organa prikupiti potrebna obaveštenja (čitaj – „Zahtev za PO”); a u st. 4. piše da ako i posle ovih „provera” javni tužilac utvrdi da ne postoji dovoljan stepen sumnje, odbaciće prijavu. Vidimo jasno da ZKP/2001 upravo i propisuje u čl. 235. st. 4. da javni tužilac donosi rešenje o odbacivanju krivične prijave nakon što su obavljene proveravajuće radnje a pre nego što je započelo krivično gonjenje.³⁸

34 Naime, ZKP/2001 takođe ne postavlja nikakvo ograničenje u pogledu broja i vrste procesnih radnji (određenih istražnih radnji) koje se preduzimaju pre podnošenja optužnog predloga. T. Vasiljević, M. Grubač: *op. cit.*, p. 934.

35 Ili ročišta za izricanje krivične sankcije.

36 Potenciramo samo ovaj razlog kao najučestaliji, iako naravno da postoje i drugi razlozi. Vid. čl. 284, st. 1 ZKP.

37 Dodali bismo i radnje po čl. 287 ZKP/2011 koje, potpuno neispravno, mogu biti tretirane i kao negonjenje.

38 Primećujemo naravno momenat između početka krivičnog gonjenja po ZKP/2001 i početka krivičnog postupka po ZKP/2001 – po donošenju rešenja o sprovođenju istrage. Uočava se mome-

4. BESMISAO – DOSTAVLJA SE ODLUKA KOJA SE NE MOŽE DONETI, A NE DOSTAVLJA SE ODLUKA KOJA SE MORA DONETI JER TAKVA ODLUKA NE POSTOJI

4.1. Kada se u postupku donose odluke ili kada je potrebno doneti ih?

Navodi se da pojam odluke obuhvata sve vrste odlučivanja do kojeg može doći u postupku, bez obzira na organ koji u konkretnom slučaju iskazuje stav po određenom pitanju.³⁹ Drugim rečima, odluka bi se valjda trebalo doneti kada se iskazuje stav po određenom pitanju (ili kada je taj stav koji se iskazuje „imalo važan“). Škulić navodi da je odluka donesena u krivičnom postupku formalizovani, odnosno procesno uobličen stav nadležnog ili ovlašćenog organa u odnosu na određeno procesno pitanje, ili određeni zahtev stranke, odnosno drugog učesnika krivičnog postupka.⁴⁰ Zlatarić i Damaška pišu da su odluke (procesne) vrsta procesnih radnji državnih organa u krivičnom postupku koje se sastoje u izjavama volje kojima se primenjuje pravo na određeno činjenično stanje i neposredno proizvode pravni učinci.⁴¹

Razumljivo je prihvatiti da ne mora baš svaki stav organa postupka da se iskazuje u formi donošenja odluke. Ipak, primećujemo da je stav organa postupka o dozvoli za razmatranje spisa dovoljno značajan/važan da zavređuje da se iskaže u formi odluke. Tako se navodi da se dozvola za razmatranje spisa daje u formi naredbe, a da se uskraćivanje razmatranja spisa iskazuje u formi donošenja rešenja o uskraćivanju razmatranja spisa.⁴² Izgleda da odluka o razmatranju spisa prevazilazi po značaju odluku javnog tužioca o odustanku od krivičnog gonjenja.

Čini nam se da ZKP/2011 pravilno „formalizuje” postupanje nametanjem da se donese odluka. Možda nam je i razumljiv ZKP/2001 i praksa formirana po njemu u delu gde javni tužilac kad odustaje od gonjenja u toku istrage ne donosi odluku već to čini u formi „proste” izjave. Međutim, razlog tome je činjenica da javni tužilac nije organ postupka u istrazi po ZKP/2001 kao što nije organ postupka u glavnom postupku (postupku pred sudom) po ZKP/2011, te tako javni tužilac u toku glavnog pretresa (na primer) odustaje od optužbe (od gonjenja) opet „prostom” izjavom sudu jer onda sud donosi odluku nakon izjave tužioca

---

nat kada je zahtev za sprovođenje istrage podnet sudu i pre nego što odluči o njemu, javni tužilac odustane od krivičnog gonjenja. Nailazi se na stav da javni tužilac može odbaciti prijavu sve do momenta kada postane pravnosnažno rešenje o sprovođenju istrage, a ako je javni tužilac već bio postavio zahtev za sprovođenje istrage, pa je naknadno ustanovio da prijavu treba odbaciti, on će morati najpre pismenim podneskom izjaviti istražnom sudiji da odustaje od zahteva za sprovođenje istrage, a zatim će odbaciti prijavu. Vid. V. Bayer: *op.cit.*, p. 115.

39 M. Majić u: G. P. Ilić *et al.* /2016⁹/: *op. cit.*, p. 688.

40 M. Škulić /2012⁵/: *op.cit.*, p. 323.

41 B. Zlatarić, M. Damaška: *op. cit.*, p. 202. Autori dalje zaključuju da ZKP poznaje tri vrste odluka: presude, rešenja i naredbe i da se pri raspoređivanju odluka u te tri grupe zakonodavac ne drži dosledno teorijskih kriterija deobe, usled čega nema ni opštih pravila o tome u kojoj prilici treba doneti određenu vrstu odluka, već je to predviđeno od slučaja do slučaja. B. Zlatarić, M. Damaška: *Ibid.*, p. 202.

42 A. Trešnjev u: G. P. Ilić *et al.* /2016⁹/: *op.cit.*, pp. 649–650.

o odustanku od gonjenja. Pošto je po ZKP/2011 organ postupka u prethodnom postupku javni tužilac, mora se „formalizovati” stav javnog tužioca da ne nastavi započeto krivično gonjenje i to treba činiti u vidu donošenja odluke – rešenja o odustanku od krivičnog gonjenja.

Ne može tužilac u prethodnom postupku po ZKP/2011 da odustane od gonjenja tako što ne donese nikakvu odluku već samo obavesti oštećenog u formi dopisa da je odustao od gonjenja i pouči ga o pravu na izjavljivanje prigovora. Ukazano je i na čl. 51 ZKP/2011 („Prigovor oštećenog”) koji govori o 3 situacije: 1) odbacivanju krivične prijave, 2) obustavi istrage i 3) odustanku od krivičnog gonjenja.

5. NEPOSTOJANJE OSNOVA SUMNJE DA JE OKRIVLJENI UČINIO KRIVIČNO DELO NIJE OSNOV ZA ODBACIVANJE KRIVIČNE PRIJAVE

Krivična prijava se po čl. 284 st. 1 tač. 3 ZKP/2011 odbacuje ako ne postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, a ne ako se utvrdi da ne postoje osnovi sumnje da je konkretni okrivljeni učinio krivično delo. Formalno, ako bi se utvrdilo da postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, ali ne u odnosu na okrivljenog koji je krivično gonjen, trebalo bi formirati predmet protiv nepoznatog učinioca i nastaviti krivično gonjenje (protiv nepoznatog?!).

Uzmimo primer da policija podnese krivičnu prijavu protiv okrivljenog i tužilac pola decenije krivično goni tog okrivljenog, okrivljeni je angažovao pet branilaca, preduzeto je pedeset dokaznih radnji, okrivljeni je platio braniocima nekoliko miliona dinara⁴³ i kad tužilac utvrdi da ne postoje osnovi sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo ne može doneti rešenje o odbacivanju krivične prijave protiv njega. Ako se i nastavi gonjenje protiv nepoznatog (jer postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo) ne donosi se bilo kakva odluka?!

Ima li okrivljeni „pravo da se o odluči o postojanju utvrđene sumnje da je učinio krivično delo”? Naime, zamislite da neko pola decenije vodi „postupak” protiv vas, da ste bili na ročištima u tužilaštvu pedeset puta i da se na kraju prethodnog postupka utvrdi da u odnosu na vas ne postoji ni najniži stepen sumnje da ste učinili krivično delo zbog kog su vas gonili i onda ne dobijete bilo kakvu odluku o tome.

U praksi se ovo rešava tako što tužilac nakon svih provera i preduzetih dokaznih radnji donosi rešenje o odbacivanju krivične prijave protiv okrivljenog, jer ne postoje osnovi sumnje da je učinio krivično delo koje je bilo predmet postupka „kao ni drugo krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti”. U stvari, s obzirom da se takvo rešenje ne može ni doneti prema ZKP/2011, trebao bi doneti rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja prema tom okrivljenom (a ako hoće da nastavlja gonjenje protiv nepoznatog učinioca neka nakon (na primer) odluke neposredno višeg javnog tužioca o odbijanju prigovora na rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja, formira predmet „protiv nepoznatog”).

43 Uz ostale troškove odbrane.

6. REŠENJE JAVNOG TUŽIOCA O ODUSTANKU OD KRIVIČNOG GONJENJA U PRETHODNOM POSTUPKU ZBOG NEPOSTOJANJA OPRAVDANE SUMNJE

Videli smo da se rešenje o odbacivanju krivične prijave donosi kad tužilac nakon prikupljanja potrebnih obaveštenja i preduzimanja niza dokaznih radnji utvrdi da ne postoje osnovi sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti.

Ako je neko lice saslušano u svojstvu osumnjičenog možemo li poreći da u odnosu na takvo lice postoje osnovi sumnje da je učinilo krivično delo? U čl. 2 („Značenje izraza”) u st. 1 tač. 1 ZKP/2011 piše da je osumnjičeni lice prema kojem je zbog postojanja osnova sumnje da je učinilo krivično delo nadležni državni organ u predistražnom postupku preduzeo radnju propisanu ovim zakonikom.⁴⁴ Dakle, tužilac preduzima određene dokazne radnje, sasluša osumnjičenog (okrivljenog), ispituje svedoke i sl. i time nesumnjivo oceni/odluči da postoje osnovi sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo. Na kraju nekoliko desetina dokaznih radnji, tužilac utvrdi još jednom kao nesporno da u odnosu na okrivljenog postoje osnovi sumnje (što je ocenio čim ga je saslušao u svojstvu osumnjičenog) ali da ne postoji opravdana sumnja koja je potrebna za podnošenje optužnog akta. I tada se (opet pogrešno) donosi rešenje o odbacivanju krivične prijave protiv okrivljenog jer ne postoje osnovi sumnje da je učinio krivično delo. Ovo je duboko protivrečno i tužiocu neretko izbegavaju korišćenje ove zakonske formulacije te u obrazloženju takvog rešenja o odbacivanju navode da je utvrđeno da ne postoji „dovoljan/potreban stepen sumnje za prelazak u narednu fazu postupka” pri čemu se misli na podnošenje optužnog akta i prelazak u „sudsku fazu”. Ovim se zapravo kaže da postoje osnovi sumnje, ali ne postoji opravdana sumnja koja je potrebna za podizanje optužbe (čl. 2 st. 1 tač 19. ZKP/2011).

Zanimljivo je da čl. 308 ZKP/2011 („Obustava istrage”) kao razlog za nenastavljanje krivičnog gonjenja uvodi „nedovoljnost dokaza za optuženje”. Ovde se želi reći da ne postoji opravdana sumnja i da se zato obustavlja istraga i takvo postupanje je pravilno. To je čini se i slučaj sa situacijom nakon završetka istrage gde se govori o odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja po završetku istrage. Moguće je da tužilac propusti da obustavi istragu zbog nedovoljnosti dokaza za optuženje (nepostojanja opravdane sumnje) i da donese naredbu o završetku istrage i da zatim nakon proučavanja prikupljenih dokaza utvrdi nepostojanje opravdane sumnje i tada će na osnovu čl. 310 st. 4 ZKP/2011 odustati od krivičnog gonjenja.

Stoga se predlaže tužilaštvima u Republici Srbiji da u prethodnom postupku, nakon što po okončanju prikupljanja potrebnih obaveštenja i/ili preduzimanja dokaznih radnji, utvrde da ne postoji dovoljan stepen sumnje za podizanje optužnog akta, donose rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja zbog nepostojanja opravdane sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti.

⁴⁴ I lice protiv koga se vodi istraga.

7. OKONČANJE KRIVIČNOG POSTUPKA DONOŠENJEM REŠENJA O ODBACIVANJU KRIVIČNE PRIJAVE

Krivični postupak počinje i donošenjem rešenja o određivanju pritvora pre podnošenja optužnog predloga u skraćenom postupku (čl. 7 st. 1 tač. 3 ZKP/2011). U praksi se neretko dešava da u prethodnom postupku (za vreme preduzimanja određenih dokaznih radnji) protiv okrivljenog bude određen pritvor a nakon toga ukinut, a bude utvrđeno da ne postoji „dovoljan stepen sumnje za podnošenje optužnog predloga”. Tada se takođe donosi rešenje o odbacivanju krivične prijave jer ne postoje osnovi sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti.

Izgleda da je moguće utvrditi da postoji osnovana sumnja da je okrivljeni učinio krivično delo, a nakon par dana utvrditi da se odbacuje prijava jer ne postoje osnovi sumnje da je učinio delo. Tako, prvo postoji viši stepen sumnje, a za pet dana ne postoji ni niži stepen sumnje. Osnovni uslov za određivanje pritvora je osnovana sumnja (čl. 211. st. 1. ZKP/2011). Još je „bolja stvar” što je moguće okončati krivični postupak rešenjem o odbacivanju krivične prijave?!

Jedino pravilno postupanje je izjava javnog tužioca o odustanku od krivičnog gonjenja podneta sudiji za prethodni postupak koji je doneo rešenje o određivanju pritvora, a koji bi onda doneo rešenje o obustavi krivičnog postupka. Za okrivljenog je ovde posebno važno što ga rešenje suda o obustavi krivičnog postupka „štiti” od ponovnog krivičnog gonjenja (ali i prekršajnog) za isto delo (*ne bis in idem*) dok rešenje o odbacivanju prijave ne sprečava njegov ponovni krivični progon (i eventualnu osuđujuću presudu).

U praksi se može desiti da je prema okrivljenom određeno zadržavanje, zatim mu je određen pritvor, a nakon toga tužilac rešenjem odbaci prijavu i podnese zahtev za pokretanje prekršajnog postupka. Na ovaj način se krši *ne bis in idem*, jer je onaj prvi postupak (krivični postupak) trebao biti završen obustavom a ne odbacivanjem.

Na ovakvo mišljenje nailazimo i u literaturi, koja polazi se od pojma materijalne optužbe⁴⁵. „Ne bi smelo da bude nikakve dileme da li je reč o odustanku javnog tužioca od optužbe, s tom razlikom da se u ovom slučaju radi o materijalnom pojmu optužbe na način na koji se on određuje u strazburškoj praksi. U ovom slučaju sudija pojedinac ne donosi odbijajuću presudu, već rešenje o obustavi krivičnog postupka”⁴⁶. Izričito se navodi da (u opisanoj situaciji) javni tužilac ima dve mogućnosti – da podigne optužni predlog ili da odustane od optužbe ali ne i da odbaci krivičnu prijavu.⁴⁷

45 Materijalni pojam optužbe analizira Grubač: „Prema konvencijskom pravu i praksi Evropskog suda svaka radnja državnih organa koja implicira da je neko učinio krivično delo, kao i službeni akt u tom smislu, smatra se optužbom, a u slučaju optužbe građanin ima pravo da bez odlaganja bude detaljno obavešten o njenoj prirodi i razlozima podizanja (čl. 6, st. 3a EKLJP i čl. 33, st. 1 Ustava RS)”. Vid. M. Grubač /2014/: *op. cit.*, p. 415.

46 G. P. Ilić u: G.P. Ilić *et al.* /2016⁹/: *op.cit.*, p. 1152.; S. Brkić /2013³/: *Krivično procesno pravo II*, Novi Sad, p. 232.

47 G. P. Ilić u: G.P. Ilić *et al.* /2016⁹/: *op.cit.*, p. 1158.

8. DONOŠENJE NAREDBE O OBUSTAVI ISTRAGE KOJA NIJE U TOKU I DONOŠENJE REŠENJA O ODBACIVANJU KRIVIČNE PRIJAVE U SLUČAJU NASTAVLJANJA PREKINUTE SUDSKE ISTRAGE

8.1. *Naredba o obustavi istrage koja nije u toku*

U praksi smo neretko nailazili na slučaj da javni tužilac donese naredbu o završetku istrage, a nakon toga, naknadnim proučavanjem spisa utvrdi da nema dovoljno dokaza za optuženje. Tada se pogrešno donosila naredba o obustavi istrage, jer u čl. 308 st. 1 tač. 3 ZKP/2011 piše da se istraga obustavlja ako nema dovoljno dokaza za optuženje.

Izlišno je ukazivati zbog čega se ne može obustaviti nešto što nije u toku. Ukazujemo i na čl. 308 st. 1 ZKP/2011 koji ovlašćuje javnog tužioca da *u toku* istrage obustavi istragu.⁴⁸

U cilju izbjegavanja zabune sa upotrebom termina „odustanak od gonjenja” trebalo bi iz čl. 308 st. 1 ZKP/2011 izbaciti reči „da odustane od gonjenja osumnjičenog” jer su nomotehnički problematične imajući u vidu da tužilac kad odustaje od krivičnog gonjenja (ukoliko nije počeo krivični postupak) treba doneti odluku u formi rešenja o odustanku od krivičnog gonjenja. Aktuelni čl. 308 st. 1 ZKP/2011 propisuje da tužilac može odustati od gonjenja i obustaviti istragu. Dakle, tužilac donosi dve odluke? Jednu valjda o odustanku od gonjenja, a drugu o obustavi istrage?! Nesporno je naredba o obustavi istrage poseban vid odluke o odustanku od krivičnog gonjenja koji se donosi u toku istrage. Tako i čl. 308 st. 2. ZKP/2011 navodi da će tužilac naredbom obustaviti istragu i o tome obavestiti osumnjičenog i oštećenog, a videli smo iz čl. 50 st. 1 tač. 5 ZKP/2011 da se oštećeni obaveštava o odbacivanju krivične prijave ili odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja. Ako se obaveštava da je obustavljena istraga znači da je (u toku istrage) upravo naredba o obustavi istrage ta „odluka o odustanku od krivičnog gonjenja” i da nema potrebe da u st. 1 piše da tužilac može (u toku istrage) odustati od krivičnog gonjenja i obustaviti istragu.

Ukratko, ako tužilac po završetku istrage, utvrdi da nema dovoljno dokaza za optuženje, donosi rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja na osnovu čl. 310 st. 4 ZKP/2011.

8.2. *Rešenje o odbacivanju krivične prijave kao završetak prekinute (sudske) istrage koja je nastavljena preduzimanjem određenih dokaznih radnji (pre početka skraćеноg postupka)*

Nebrojeni su predmeti u kojima su (sudske) istrage u prekidu ili završene, po početku primene ZKP/2011 dostavljeni na nadležnost javnom tužiocu. Ako se ukazala potreba za dopunom istrage ili nastavljanjem prekinute, javni tužilac je preuzi-

⁴⁸ Nije na odmet pogledati i „prostornu hronologiju“ ZKP/2011, prvo se propisuje obustava istrage (čl. 308), zatim završetak istrage (čl. 310, st. 1) i na kraju odustanak javnog tužioca nakon završene istrage (čl. 310, st. 4 ZKP).

mao vođenje postupka. Nakon toga, ako bi utvrdio da ne postoji dovoljno dokaza za optuženje, tužilac donosi rešenje o odbacivanju krivične prijave (ako se radi o krivičnim delima za koja bi se vodio skraćeni postupak).⁴⁹

Radi se o sledećem: za niz krivičnih dela za koja se po ZKP/2001 vodila istraga se po ZKP/2011 ne vodi. Jedan od učestalijih primera je krivično delo teške krađe iz čl. 204 st. 1 KZ (za koje je zaprećena kazna zatvora od jedne do osam godina). Na osnovu čl. 252 st. 2, istražni sudija je, na predlog javnog tužioca, donosio rešenje o prekidu istrage ako je okrivljeni bio nedostupan. Primena ZKP/2011 počela je 1. oktobra 2013. godine i za „neposebna” tužilaštva i „neposebna” odeljenja Višeg suda u Beogradu. U čl. 603 st. 1 ZKP/2011 piše da će se istraga koja je na dan početka primene ovog zakonika u toku, dovršiti po odredbama ZKP/2001, a dalji tok postupka će se sprovesti po odredbama ZKP/2011. U sudskoj praksi je zauzet stav da se istrage koje su na dan početka primene ovog zakonika u prekidu ne smatraju istragama koje su u toku, te da je nakon prestanka razloga za prekid, za postupanje u tim istragama nadležan javni tužilac (VSB Kv. Po1. 120/13 od 11.2.2013.).⁵⁰ Vrhovni kasacioni sud ističe da, kada je pre 1. oktobra 2013. godine sud doneo rešenje o prekidu istrage i to rešenje postalo pravnosnažno i okrivljeni nakon toga bude lišen slobode, istragu nastavlja javni tužilac jer se prema čl. 250 st. 6 Sudskog poslovnika pravnosnažnošću rešenja o prekidu taj predmet smatra rešenim i istraga više nije u toku.⁵¹

Na kraju se došlo do toga da je vođena istraga protiv sedam okrivljenih (na primer sedam godina), da je prekinuta, da je tužilac nastavio – ali ne „istragu” već preduzimanje određenih dokaznih radnji, tako da je predmet prvo bio u krivičnom (istražnom) postupku pa se kroz „nastavak vratio” u predistražni postupak, da bi započeti krivični postupak završio rešenjem o odbacivanju krivične prijave kao da nikada nije ni bilo krivičnog gonjenja.

ZAKLJUČAK

1. Javni tužilac u prethodnom postupku može doneti odluku o nepreduzimanju krivičnog gonjenja, odluku o odustanku od krivičnog gonjenja i odluku o odlaganju krivičnog gonjenja.
2. Odluka o nepreduzimanju krivičnog gonjenja je rešenje o odbacivanju krivične prijave i ona se donosi samo ako nije počelo krivično gonjenje.
3. Odluka o odustanku od krivičnog gonjenja je rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja i ona se donosi između početka krivičnog gonjenja i početka krivičnog postupka naredbom o sprovođenju istrage kao i nakon donete naredbe o završetku istrage (a pre podnošenja optužnice sudu).

49 Ovdje ne analiziramo situaciju kada tužilac donese naredbu o dopuni istrage i posle odustane od gonjenja (naslov 7. ovog rada).

50 M. Majić u: G.P. Ilić *et al.* /2015⁸/: *op. cit.*, p. 1248.

51 Odgovori Krivičnog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda na sporna pravna pitanja nižestepenih sudova sa sednice održane 24.11.2014., www.vk.sud.rs/sr/odgovori-na-sporna-pitanja, 24. mart 2021.

4. Posebna vrsta odluke o odustanku od krivičnog gonjenja je naredba o obustavi istrage. Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine, propisuje osnove za obustavu istrage i predviđa da javni tužilac u toku istrage može odustati od krivičnog gonjenja i obustaviti istragu (čl. 308 st. 1). Na osnovu zakonske terminologije, može se zaključiti da su odustanak od krivičnog gonjenja i obustava istrage dve odvojene odluke. Ovo nije slučaj. Naredba o obustavi istrage je odluka o odustanku od krivičnog gonjenja u toku istrage.
5. Ako je krivični postupak počeo, postupak se ne može okončati rešenjem o odustanku od krivičnog gonjenja već rešenjem o obustavi krivičnog postupka, odbijajućom presudom ili naredbom o obustavi istrage (odnosi se na nepostojanje dovoljnog stepena sumnje ili odustanak od optužbe⁵²). Jedini izuzetak je čl. 310 st. 4 ZKP/2011 kada tužilac odustane od krivičnog gonjenja nakon završene istrage.
6. Odluka o odlaganju krivičnog gonjenja je naredba o odlaganju krivičnog gonjenja. Na nju nije dozvoljen prigovor kao ni na rešenje o odbacivanju krivične prijave „po osnovu oportuniteta”. Ova odluka nije predmet rada, izložena je radi celovitosti.
7. Ako je doneta naredba o završetku istrage, pa tužilac utvrdi da nema dovoljno dokaza za optuženje, ne donosi se naredba o obustavi istrage jer se može obustaviti samo ono što je u toku a ne ono što je završeno. Tada se donosi rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja.
8. Rešenje o odbacivanju krivične prijave na osnovu čl. 284. st. 1. tač. 3. ZKP/2011 ne može da glasi na okrivljenog u smislu da „ne postoje osnovi sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti” jer to nije osnov za odbacivanje krivične prijave iz tač. 3. Taj osnov je „nepostojanje osnova sumnje da je učinjeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti”.
9. Rešenje o odustanku od krivičnog gonjenja donosi se kada ne postoji opravdana sumnja da je okrivljeni učinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti.
10. Ako je krivični postupak pokrenut donošenjem rešenja o određivanju pritvora pre podnošenja optužnog predloga u skraćenom postupku i tužilac odluči da ne postoji opravdana sumnja podneće izjavu sudiji za prethodni postupak da odustaje od krivičnog gonjenja a ovaj će doneti rešenje o obustavi krivičnog postupka.

LITERATURA

- Bayer V. /1987³/: *Zakon o krivičnom postupku – „Bilješke i komentar”*, Zagreb.
- Brkić S. /2014/: *Krivično procesno pravo I*, Novi Sad.
- Brkić S. /2013³/: *Krivično procesno pravo II*, Novi Sad.
- Brkić S. /2018/: Marginalije o funkciji krivičnog gonjenja, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, n° 4.

52 Podrazumeva se da je pred sudom.

Grubač M. /2009⁶/: *Krivično procesno pravo*, Beograd.

Grubač M. /2014/: Šta je nesutavno u novom Zakoniku o krivičnom postupku, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, n° 7 – 8.

Ilić P. G., Majić M., Beljanski S., Trešnjev A. /2016⁹/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd.

Ilić P. G., Majić M., Beljanski S., Trešnjev A. /2015⁸/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd.

Škulić M. /2012⁵/: *Krivično procesno pravo*, Beograd.

Škulić M. /2013/: Osnovne novine u krivičnom procesnom pravu Srbije. Novi Zakonik o krivičnom postupku iz 2011. godine, Beograd, 9 – prema S. Brkić /2014/.

Vasiljević T., Grubač M. /2010¹¹/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd.

Zlatarić B., Damaška M. /1966/: *Rječnik krivičnog prava i krivičnog postupka*, Zagreb.

PROPISI

Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.

Zakonik o krivičnom postupku (ZKP/2011), *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019.

Zakonik o krivičnom postupku (ZKP/2001), *Službeni list SRJ*, br. 70/2001, 68/2002 i *Službeni glasnik RS*, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009 i 72/2009.

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, *Službeni glasnik RS*, br. 94/2016 i 87/2018.

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine, *Službeni glasnik RS*, br. 67/2013, 135/2004, 61/2005, 101/2007, 104/2009, 101/2011 i 6/2015.

Zakon o javnom tužilaštvu, *Službeni glasnik RS*, br. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 78/2011, 101/2011, 38/2012 – odluka US, 121/2012, 101/2013, 111/2014 – odluka US, 117/2014, 106/2015 i 63/2016 – odluka US.

Nikola Vuković^{*53}

Prosecutor's office, Novi Sad

PUBLIC PROSECUTOR'S DECISION NOT TO CONDUCT CRIMINAL PROSECUTION AND TO ABANDON CRIMINAL PROSECUTION – INTRODUCTION OF THE RULING OF ABANDONING CRIMINAL PROSECUTION

SUMMARY

In preliminary proceedings, for which for the purposes of this paper we mean part of the procedure in which authority conducting proceedings is public prosecutor, prosecutor's offices in Serbia have been making decisions for ten years that according to the CPC they can not make. First, decisions of dismissal of criminal complaint are made when the

* Deputy prosecutor, nikola5tm@yahoo.com.

prosecutor, after undertaking criminal prosecution in preliminary proceedings for criminal offences for which a fine or a term of imprisonment of up to eight years shall be prescribed as the principal penalty, determines that there is not a sufficient degree of probability that the defendant committed the crime. Second mistake is the decision of dismissal of criminal complaint in a situation when the criminal proceedings began by the issuance of a ruling ordering detention before submitting a motion to indict in summary proceedings.

The third mistake is issuing an order discontinuing the investigation after the conclusion of the investigation. In the first and third case, a decision to abandon criminal prosecution should be made and in the second case, the public prosecutor should submit a statement of abandoning criminal prosecution to the judge for the preliminary proceedings after which that judge will issue a ruling discontinuing criminal proceedings.

Key words: Abandoning criminal prosecution, Dismissal of criminal complaint, Abandoning criminal charges, Initiating criminal prosecution.

Aleksandar Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

KRIVIČNO DELO POVREDE PRAVA PO OSNOVU RADA I PRAVA IZ SOCIJALNOG OSIGURANJA: PROBLEMI U PRAKSI I POTREBA ZA NOVELIRANJEM

Apstrakt: Autor nastoji da razmotri opšte karakteristike krivičnog dela *Povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja* koje je propisano članom 163 KZ. To čini iz razloga što je u praksi postupanja organa formalne socijalne kontrole u pogledu primene krivične norme kojom je propisano predmetno krivično delo, prisutna neujednačenost u smislu pravne kvalifikacije povreda prava kojima se konkretnom inkriminacijom pruža zaštita. Praktični problemi za koje je autor nastojao da ponudi rešenje ogledaju se u povredi principa zabrane dvostruke kažnjivosti (*ne bis in idem*), do čega dolazi kada se za povredu prava iz istog činjeničnog osnova, paralelno ili konsekventno goni prema pravilima prekršajnog i krivičnog postupka. Pored ukazivanja na bitne karakteristike analiziranog krivičnog dela, autor je razmotrio i kriminalno-politički aspekt predmetne inkriminacije, kao bi se na valjan način utvrdilo njeno mesto i cilj u okviru kaznenog sistema. Konačno, u radu su razmotrena i određena *de lege ferenda* rešenja sa ciljem da se ukaže na moguće pravce noveliranja krivičnog zakonodavstva kada je reč o zaštiti prava radnika.

Glavne reči: rad, prava po osnovu rada, *ne bis in idem*, krivična zaštita radnika.

UVOD

Inkriminisanje dela protiv radnih odnosa opravdana je težnja zakonodavca da pruži zaštitu radu kao društveno-ekonomskoj kategoriji od vitalnog značaja za funkcionisanje svake države. Potreba za krivičnopravnom zaštitom prava po osnovu rada kod nas je prvi put prepoznata sa donošenjem Krivičnog zakonika iz 1951. godine kada su dela protiv radnih odnosa implementirana u krivično zakonodavstvo i sistematizovana u posebnu glavu Zakonika,¹ čime je naglašen njihov značaj za sistem političkih, proizvodnih i socijalnih odnosa u društvu.

* aleksandar.stevanovic993@gmail.com. Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije“ (br. 47011) finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1 Z. Stojanović, N. Delić /2013/: *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd, p. 62.

Normativnoj unifikaciji radnog prava u značajnoj meri su doprinele aktivnosti međunarodnih organizacija i tela, među kojima se po logici stvari izdvaja Međunarodna organizacija rada – MOR. Ipak, kvalitet radnih odnosa u osnovi zavisi od spremnosti političkih aktera da omoguće efikasnu primenu radnih, socijalnih, poreskih, privrednih i uopšte propisa koji neposredno ili posredno uokviruju radne odnose. Važnu komponentu u tom zaštitnom mehanizmu nesumnjivo pruža i krivično zakonodavstvo koje se po pravilu javlja kao *ultima ratio* korektiv.

Pojedine radnje i propuštanja su protekom vremena i radnopravnim emancipovanjem društva postale opšta mesta kada je reč o pružanju zaštite u oblasti radnih odnosa. Otuda, kada je reč o normativnom okviru MOR-a, četiri fundamentalne vrednosti koje proizilaze iz nekoliko osnovnih konvencija koje se tiču zaštite osnovnih ljudskih prava na radu su se izdvojile, težeći postizanju konsenzusa među „socijalnim partnerima” o tome koja prava bi trebalo smatrati „osnovnim” i usled toga im pružiti posebnu zaštitu.² Krajem prošlog milenijuma, u okviru MOR-a je usvojena „Deklaracija o osnovnim principima i pravima na radu”, u kojoj se naročito ukazuje na značaj: slobode udruživanja i efektivno priznavanje prava na kolektivno pregovaranje; eliminisanja svih oblika prisilnog ili obaveznog rada; efikasnog ukidanja dečijeg rada i uklanjanja diskriminacije u pogledu zaposlenja i izbora zanimanja.

Domaće krivično zakonodavstvo prepoznaje značaj navedenih prava tako što im pruža zaštitu u vidu posebnih (specijalnih) inkriminacija,³ dok propisivanje krivičnog dela *Povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja* ima cilj da na opšti način zaštiti sistem radnih odnosa u celini. Upravo je „opštost” u pružanju zaštite, iako opravdana sa društveno-političkog stanovišta, čest koren problema koji nastaju u sudskoj praksi prilikom tumačenja i primene navedene norme. Oni se na prvi pogled mogu podeliti na poteškoće u uspostavljanju efikasne kaznene politike u oblasti zaštite prava radnika, kao i na pitanje odgovarajuće primene principa *ne bis in idem* u kaznenom pravu.

1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE KRIVIČNOG DELA POVREDE PRAVA PO OSNOVU RADA I PRAVA IZ SOCIJALNOG OSIGURANJA

Sa gledišta kaznene politike, krivično delo predviđeno čl. 163 Krivičnog zakonika (u daljem tekstu: KZ)⁴ štiti sistem radnih odnosa tako što inkriminiše samo nepridržavanje relevantnih zakona, podzakonskih akata, kolektivnih ugovora i drugih opštih akata, uz dodatni kvalifikativ (posledica krivičnog dela) prema kojem je za ostvarivanje bića dela neophodno da to nepridržavanje dovede do uskraćivanja ili ograničavanja radnih i socijalnih prava koja pripadaju pasivnom subjektu krivič-

2 J. R. Bellace /2014/: Human Rights at Work: The Need for Definitional Coherence in the Global Governance System, *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, vol. 30, n° 2, p. 178.

3 Primera radi: Sprečavanje političkog, sindikalnog i drugog udruživanja i delovanja, Zloupotreba prava na štrajk, Rasna i druga diskriminacija, Trgovina ljudima.

4 *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

nog dela – oštećenom. Kvalitet i obim tog nepridržavanja nisu predviđeni, što prozrokuje brojne nedoumice u pogledu primene odredbe čl. 163 KZ na konkretne povrede radnih i socijalnih prava.

Blanketni karakter krivičnog dela upućuje na primenu i radnopravnih i socijalnopravnih zakonskih i podzakonskih akata, kao i propisa autonomne prirode (pravilnici o radu, kolektivni ugovori) koji normiraju prava po osnovu rada. Pored toga, važno je imati u vidu i da ta prava kojima se pruža krivičnopravna zaštita, variraju i zavise od režima u kojem se rad obavlja. Sledstveno tome, pored opšteg režima oličenog u Zakonu o radu (u daljem tekstu: ZOR)⁵ postoje i posebni, čija je sadržina predviđena različitim propisima u zavisnosti od konkretne oblasti.

Upućujuća priroda analiziranog dela pretpostavlja valjano poznavanje instituta i pravila koja primarno regulišu društveni odnos kojem se pruža krivičnopravna zaštita kao krajnje sredstvo. U konkretnom slučaju, važno je primetiti da zakonodavac predviđa zaštitu prava po osnovu rada, a ne samo prava iz radnog odnosa, budući da je potonja kategorija uža i nastaje tek po uspostavljanju radnog odnosa koji naš zakonodavac nije definisao, ali posredno pravi jasnu razliku između rada koji se obavlja u okviru radnog odnosa i onog koji se obavlja izvan njega. Praktičan značaj ove napomene ogleda se u činjenici da se kao oštećena krivičnim delom mogu pojaviti i lica koja obavljaju rad na osnovu ugovora kojima se ne zasniva radni odnos.⁶

Kako se krivičnom odredbom koju analiziramo propisuje kazna za povredu prava *po osnovu rada*, proizlazi da zonom predmetne inkriminacije nisu obuhvaćeni pojedini segmenti povrede *prava na rad* kao šire kategorije, a koje članom 60, stavom 2–3 jemči Ustav RS.⁷ Naime, norma kojom je propisano razmatrano krivično delo ne bi se mogla primeniti na povrede zakona i kršenja prava koja se odnose na izbor zanimanja i zapošljavanje, jer u tom trenutku još uvek nisu konstituisana *prava po osnovu rada* za konkretno lice koje trpi povrede.

Kada je reč o zaštiti prava iz socijalnog osiguranja, stvari su donekle jednostavnije. Kažnjiva je povreda prava iz socijalnog osiguranja koja imaju zaposleni, radno angažovani,⁸ ali i članovi njihovih porodica.

Konačno, zaštita se pruža kako individualnim, tako i kolektivnim pravima po osnovu rada. To nesumnjivo proističe iz sistema radnog zakonodavstva koje štiti osnovna individualna prava kao što su pravo na naknadu za rad ili pravo na godišnji odmor, kao i kolektivna prava kakva su pravo na udruživanje ili pravo na kolektivno pregovaranje ili pravo na štrajk.

5 Službeni glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje.

6 To su kod nas ugovor o obavljanju privremenih i povremenih poslova, ugovor o delu i ugovor o stručnom usavršavanju i osposobljavanju.

7 Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

8 Vid. recimo čl. 7, st. 1, tač. 3 Zakona o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje (Službeni glasnik RS, br. 84/2004, 61/2005, 62/2006, 5/2009, 52/2011, 101/2011, 7/2012 – usklađeni din. izn., 8/2013 – usklađeni din. izn., 47/2013, 108/2013, 6/2014 – usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 – dr. zakon, 5/2015 – usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 7/2017 – usklađeni din. izn., 113/2017, 7/2018 – usklađeni din. izn., 95/2018, 4/2019 – usklađeni din. izn., 86/2019, 5/2020 – usklađeni din. izn., 153/2020 i 6/2021 – usklađeni din. izn.).

Radnja krivičnog dela je nepridržavanje nabrojanih pravnih akata i predviđena je tako da se može izvršiti i činjenjem i nečinjenjem. U prvom slučaju se radi o postupanju protivno pozitivnim propisima, dok je u potonjem reč o neprimenjivanju tih propisa.⁹ Relevantan oblik krivice je umišljaj, što proizlazi iz činjenice da je za postojanje krivičnog dela i utvrđivanje krivične odgovornosti neophodno *svesno* nepridržavanje propisa.¹⁰ Valja imati u vidu da svest o nepridržavanju propisa ipak nije isto što i umišljaj učinioca, kada je reč o krivičnom delu *Povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja*.¹¹ Taj zaključak izvodimo iz pravila da i posledica krivičnog dela ukoliko je predviđena, kao što je to slučaj kod predmetnog, mora biti obuhvaćena umišljajem učinioca. Umišljaj potencijalnog izvršioca morao bi da obuhvati i posledicu krivičnog dela – uskraćivanje ili ograničavanje prava. Konačno, svesno nepridržavanje propisa podrazumeva i „nesumnjivost” prava koje se povređuje.

Sudska praksa nameće još jednu okolnost koju možemo označiti kao „kvazi uslov kažnjivosti”. Radi se o činjenici da za krivično delo neće odgovarati lice koje krši prava po osnovu rada onda kada ne postoje objektivne mogućnosti da se ona ostvare.¹² Tu se praktično osporava stav da poslodavac koji u dužem vremenskom periodu posluje sa gubicima, nužno ne isplaćuje zaradu zaposlenima kako bi im uskratio ili ograničio prava na zaradu. Da bi se „nepostojanje objektivnih mogućnosti” moglo utvrditi u svakom konkretnom slučaju, potrebno je razviti kriterijume na osnovu kojih bi se vršila procena negativne ekonomske situacije poslodavca, koja je po pravilu izvoriste objektivne nemogućnosti da radnici ostvare svoja prava, pa tako i nepridržavanja propisa od strane poslodavca.¹³

Fleksibilan zakonski opis konkretne inkriminacije ostavlja mogućnost da se utvrdi krivična odgovornost poslodavca koji povređuje prava radnika i onda kada se on objektivno gledano nalazi u negativnoj ekonomskoj situaciji. Poslodavac se i u takvim okolnostima svesno ne pridržava propisa, a njegov umišljaj po pravilu obuhvata uskraćivanje ili ograničavanje prava radnika, s tim da je njegova namera usmerena ka opstanku preduzeća. Zato bi u postojeći zakonski opis trebalo uvesti i *nameru*, tako da biće dela ostvaruje onaj ko se svesno ne pridržava propisa sa *namerom* da radniku uskrati ili ograniči određeno pravo. Drugo, adekvatnije rešenje u odnosu na domaći KZ je ono za koje se opredelio zakonodavac u Hrvatskoj kada je propisujući krivično delo *Neisplata plaće*,¹⁴ predvideo da nema krivičnog dela ukoliko je do neisplate došlo zbog nemogućnosti raspolaganja finansijskim sredstvima na računu poslodavca, a što nije uzrokovano s ciljem izbegavanja isplate. Čini se da ovakvo rešenje najviše pogoduje zahtevima zakonitosti u krivičnom pravu.

9 D. Atanacković /1981/: *Krivično pravo – posebni deo, treće izdanje*, Privredna štampa, Beograd, p. 217.

10 Teško bi se moglo očekivati da je predmetno krivično delo moguće izvršiti sa svesnim nehatom.

11 D. Atanacković: *op. cit.*, p. 217.

12 Presuda OS u Subotici Kž. 411/07.

13 Tako se recimo u španskom pravu, može govoriti o negativnoj ekonomskoj situaciji onda kada je tokom tri uzastopna kvartala, nivo redovnih prihoda ili prodaje u svakom kvartalu niži od nivoa prihoda ili prodaje koji je bio zabeležen u istom kvartalu prethodne godine (LJ. Kovačević /2016/: *Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, p. 403).

14 Vid. čl. 132, st. 3 Kaznenog zakona (*Narodne novine*, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 11 8/18, 126/19), koji je na snazi u Republici Hrvatskoj.

Trenutna situacija u domaćoj sudskoj praksi je takva da su sudovi primorani da fleksibilno tumače umišljaj izvršioca u odnosu na posledicu dela, uzimajući u obzir njegovu nameru, koja pri tom nije predviđena u biću dela. Zato se „objektivna nemogućnost ostvarivanja prava” može označiti kao „kvazi uslov kažnjivosti” budući da kao takva nije deo zakonskog opisa dela, niti je predviđena kao osnov koji isključuje protivpravnost.

U teoriji i sudskoj praksi dominira stav da izvršilac razmatranog krivičnog dela može biti poslodavac ili odgovorno lice kod poslodavca. Polazeći od teze da strane u radnom odnosu nisu jednake,¹⁵ odnosno da je poslodavac dominantna strana u odnosu na radnika, naročito u ekonomskom i organizacionom aspektu, nesporna je tendencija zakonodavca da ovom krivičnom odredbom najpre pruži zaštitu radnicima. Ipak, kako je obavljanje rada u pravnom, ali i sociološko-ekonomskom smislu dvostrani odnos, važno je imati u vidu da *prava po osnovu rada*, obuhvataju i prava koja upravo po tom osnovu pripadaju i poslodavcu. Dilemu u pogledu pitanja da li izvršilac krivičnog dela propisanog čl. 163 KZ može biti i lice koje obavlja rad, valjalo bi razrešiti uz oslonac na *ultima ratio* prirodu krivičnog prava i cilj radnog prava kao samostalne grane prava.

Najpre, *ultima ratio* karakter krivičnog prava nužno ukazuje da nije uvek opravdano koristiti njegove mehanizme za zaštitu onih individualnih i kolektivnih interesa koji mogu biti zaštićeni na drugi, pogodniji način. Kako ono po pravilu podrazumeva najveći stepen prinude, važno je voditi računa o tome da mehanizmi krivičnopravne reakcije budu stavljeni u pogon samo onda kada izostaje adekvatna zaštita „čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti”¹⁶ drugim, manje represivnim sredstvima. Na taj način se krivičnopravnim normama obezbeđuje neophodni legitimitet koji čini element vladavine prava, naročito u pogledu njihove primene.¹⁷ Drugo, radno pravo je krajem XIX veka konstituisano kao samostalna grana prava¹⁸ sa sopstvenim i specifičnim predmetnom regulisanja. Pre toga, rad je shvatan kao ugovorna kategorija među jednakim stranama koja se zasniva na osnovnom principu građanskog prava, autonomiji volje.¹⁹ Naročito je u SAD u periodu pre „Novog dogovora” (New Deal) radni odnos tretiran kao odnos čisto privatnog karaktera dveju strana, bez percepcije da se tu radi o postojanju međusobnih prava i obaveza,²⁰ kao i izražene potrebe za državnom intervencijom u polju zaštite osnovnih prava iz tog odnosa. Taj stav je bio prisutan i u sudskoj praksi.²¹

15 O. Kahn-Freund /1972/: *Labour and the Law*, Stevens&Sons, London, p. 8

16 Član 3 KZ koji propisuje da: „zaštita čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti predstavlja osnov i granice za određivanje krivičnih dela, propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primenu, u meri u kojoj je to nužno za suzbijanje tih dela.“

17 D. Husak /2008/: *Overcriminalization – The Limits of the Criminal Law*, Oxford University Press, New York, p. 8.

18 LJ. Kovačević /2013/: *Pravna subordinacija u radnom odnosu i njene granice*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, p. 27.

19 Radnopravni propisi su u to vreme bili usmereni na zaštitu interese buržoazije, što Slobodan Jovanović kvalifikuje kao „državnu intervenciju u korist poslodavca.“ (LJ. Kovačević /2013/: *Ibid.*, p. 27).

20 W. C. Summers /1976/: Individual protection against unjust dismissal: Time for a statute, *Virginia Law Review*, vol. 62, p. 78.

21 Vid. presudu *Lochner v. New York*, 198 U. S. 45 (1905).

Vremenom je, na osnovu „stanja na terenu” preovladalo shvatanje da se ugovor o radu zapravo zaključuje između ekonomski nejednakih strana, pa je u tom smislu, zakonodavna intervencija u polju rada, vršena sa ciljem da se zaštiti *radnik* kao „slabija strana” uz ograničavanje moći i slobode poslodavca.²²²³

Izvršilac dela iz čl. 163 KZ može biti isključivo odgovorno/ovlašćeno lice kod poslodavca, dok se eventualne povrede prava „poslodavačke strane” imaju rešavati na nivou disciplinskog sankcionisanja radnika ili u okviru parničnog postupka za naknadu štete.²⁴ Kako smo se opredelili za stav da izvršilac predmetnog dela može biti na „poslodavačkoj” strani, potrebno je i da ga dodatno preciziramo. U tom smislu se treba osloniti na pojam „odgovorno lice” koji je definisan u domaćem KZ. Iako je u teoriji radnog prava razvijen stav da poslodavac poseduje normativnu, upravljačku i disciplinsku vlast,²⁵ ne bi se moglo tvrditi da jedno lice može uspešno vršiti sva ta ovlašćenja u jednom većem sistemu. Zato se određeni poslovi poveravaju licima koja rade u okviru organizacije. U odnosu na složenost i odgovornost poslova, oni se grubo mogu podeliti na *rukovodilačke* i *izvršilačke*. Potencijalni izvršioци krivičnog dela iz čl. 163 KZ mogu se tražiti među licima koja obavljaju prvu kategoriju poslova. Prema tome, nesporno je da pored poslodavca, izvršilac dela može biti i lice koje obavlja rad za njega, ali je važno da to zaposleno/radno angažovano lice obavlja poslove koji se mogu svrstati u rukovodilačke, budući da samo tako može doći u situaciju da odlučuje o nečijim radnim pravima i tako ih povredi.

Važno je istaći da izvršilac krivičnog dela iz čl. 163 KZ ipak ne mora nužno da bude poslodavac ili lice koje kod njega obavlja poslove rukovođenja, pa čak ni lice koje se nalazi u istoj radnoj organizaciji kao i oštećeni. To se odnosi na povrede prava iz socijalnog osiguranja. Naime, teoretski je moguće da pravo na penziju bude povređeno onda kada zaposleni u Republičkom fondu za penzijsko i invalidsko osiguranje odbije da izda rešenje o penziji licu koje je na nju ostvarilo pravo, ne pridržavajući se svesno propisa iz socijalnog osiguranja uz umišljaj koji obuhvata uskraćivanje prava.

Kada je reč o posledici krivičnog dela, uskraćivanje u datom kontekstu predstavlja potpunu nemogućnost ostvarivanja prava, dok ograničavanje podrazumeva ostvarivanje prava u manjem obimu od predviđenog. Primera radi, u prvom slučaju bi se radilo o situaciji gde radniku nije uopšte rešenjem poslodavca određen godišnji odmor, pa on pod pretnjom otkaza, a češće jednostranog raskida ugovora,

22 O. Kahn-Freund: *op. cit.*, p. 72.

23 Međutim, i danas je u pojedinim državama uočljiva tendencija predstavnika vlasti da u situacijama u kojima se u značajnoj meri povređuju radna prava i kada se očekuje reakcija države, posežu za argumentom da država ne može da se meša u privatne odnose na relaciji poslodavac – radnik, što je, kako smo videli, relikat ranijih vremena i pre ukazuje na neefikasnost državne intervencije kada je ona neophodna, no na želju nosilaca vlasti da se ne mešaju u privatne odnose. Tako je prethodni ministar za rad i socijalna pitanja u Vladi Republike Srbije izjavio da u slučaju sistemskog neisplicavanja zarada država ne može ništa da učini za zaposlene, jer je to stvar njihovog internog odnosa sa poslodavcem, što je krajnje problematičan pristup. Vid. na: Đorđević: Nisam razgovarao s radnicima Goše jer je ta fabrika u privatnom vlasništvu, <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/6495/>, 20. mart 2021.

24 To ne utiče na krivičnu odgovornost radnika za krivična dela učinjena na radu i u vezi sa radom.

25 LJ. Kovačević /2013/: *op. cit.*, p. 15.

nastavlja da obavlja rad, ili mu nije isplaćena zarada u celosti, dok bi ograničavanje prava u našem primeru bilo određivanje manjeg broja radnih dana godišnjeg odmora ili isplata zarade u manjem delu.

2. KRIMINALNO-POLITIČKI ASPEKT

Radno i socijalno zakonodavstvo predviđa čitav niz prava, ali se postavlja pitanje da li se povredom svakog pojedinačnog ulazi u kriminalnu zonu koju predviđa čl. 163 KZ. Drugim rečima, potrebno je odgovoriti na pitanje koja to prava zaslužuju da budu zaštićena krivičnopravnim mehanizmom. Argument koji bi išao u prilog tezi da se odnosnom krivičnom normom pruža zaštita svim radnim i socijalnim pravima leži u striktnom jezičkom tumačenju i opštosti predmetnog krivičnog dela u pogledu objekta zaštite. Međutim, na taj način bi se doprinelo nepotrebnoj ekspanziji krivičnopravne reakcije i krivičnopravne materije uopšte, koja, istini za volju, biva podstrekivana aktuelnim modelom političke ekonomije,²⁶ kao i kaznenom populizmu koji otupljuje oštricu krivične reakcije.²⁷

Čini se da krivičnopravna zaštita prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja u Republici Srbiji nije pretrpela naročite izmene, iako je ona prošla kroz period tranzicije od socijalističkog ka demokratskom uređenju,²⁸ pa bi to bilo očekivano. Štaviše, utisak je da je dekriminalizacijom krivičnog dela *Neizvršenje odluke o vraćanju radnika na rad*, krivična zaštita radnika u kvalitativnom i kvantitativnom smislu degradirana. Istini za volju, moguće je da se odbijanje poslodavca da vrati radnika na rad podvede pod krivično delo propisano čl. 340 KZ *Neizvršenje sudske odluke*, s tim da se ta inkriminacija ne odnosi na rešenja inspektora rada o vraćanju na rad (odnosi se samo na sudsku odluku) i da st. 2. navedene norme predstavlja i fakultativni osnov za oslobađanje od kazne ako bi poslodavac u toku postupka izvršio pravnosnažnu odluku suda (bez obzira na dugotrajnu štetu koju trpi lice koje čeka da bude vraćeno). Pored toga, na taj način se šalje i poruka o zakonodavčevom tretiranju te povrede i rangiranju njene društvene štetnosti.

Neisplata zarade se u dosadašnjoj praksi pokazala kao česta i ozbiljna povreda prava radnika. Bez obzira na uočen problem u praksi, naš zakonodavac nije predvideo neisplatu zarade kao posebno krivično delo. Čini nam se da bi to bilo potrebno kako bi se poslodavcima koji često grubo zanemaruju svoju obavezu i time učestvuju u prouzrokovanju strukturalnog društvenog problema, u izgled stavio najveći stepen prinude – pokretanje krivičnopravnog mehanizma.²⁹ Na taj način bi se u okviru

26 J. W. Stuntz /2001/: The Pathological Politics of Criminal Law, *Michigan Law Review*, vol. 100, iss. 3, p. 2001.

27 O tome vid. kod: Đ. Ignjatović (2017). Kazneni populizam – in: *Kaznena reakcija u Srbiji VII deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, pp. 11–32.

28 Ovim ne zalazimo u ocenu kvaliteta tranzicionih procesa koji su se odigrali u našoj zemlji, budući da bi to iziskivalo studiju daleko većeg obima no što je to primereno za jedan ovakav rad.

29 Kazneni zakon koji je na snazi u Republici Hrvatskoj u čl. 132. propisuje krivično delo *Neisplata plaće*. Krivični zakonik republike Srpske (*Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 64/2017, 104/2018 – odluka US i 15/2021) sadrži interesantno nomotehničko rešenje gde je neisplata zarade *explicit* navedena u zakonskom opisu dela koje odgovara krivičnom delu iz čl. 163 domaće KZ-a.

te inkriminacije, na normativnom planu mogla rešiti i brojna druga pitanja, kao što je odsustvo odgovornosti u slučaju da je neisplata zarade uzrokovana finansijskim poteškoćama kod poslodavca, što je kod nas stav koji je kreirala sudska praksa.

Odsustvo „sluha” domaćeg zakonodavca za promene u svetu rada i potrebe za usklađenom i efikasnom zaštitom radnih prava, odnosno unapređivanjem instrumenata zaštite, pokazuje i izostanak krivičnopravne zaštite uzbunjivača. Praktično gledano, uzbunjivač najpre štiti interese zajednice, koja zauzvrat predviđa mehanizme za njegovu zaštitu koju nastoji da mu pruži.³⁰ Primera radi, u Hrvatskoj se pod krivičnim delom *Povreda prava na rad* podrazumeva upravo situacija u kojoj poslodavac otkazuje ugovor o radu radniku koji se u dobroj veri zbog opravdane sumnje u korupciju obratio ili podneo prijavu nadležnim organima.³¹ Iako su u Srbiji uzbunjivači, po pravilu ostajali bez posla pod sumnjivim okolnostima, to pitanje je ostalo primarno u domenu građanskog prava, a bez *explicite* krivičnopravne zaštite.

Razmatrajući domen primene čl. 163 KZ iz ugla uporednog zakonodavstva, primećujemo da tu figuriraju tri rešenja: prvo, koje podrazumeva navođenje prava čija zaštita dolazi u obzir, drugo, koje koristi formulaciju „osnovna prava po osnovu rada” pri čemu se sistemskim tumačenjem radnopravnih propisa dolazi do odgovora na to pitanje, i treće, koje izdvaja sve povrede radnih prava koja zaslužuju krivičnopravnu zaštitu u posebna krivična dela, pri čemu se opšta zaštita prava po osnovu rada i iz socijalnog osiguranja uopšte i ne predviđa, već se ta prava koja su ostala izvan domena krivičnog mehanizma štite u drugim kaznenim (prekršajnom) ili građanskom postupku.

Istorijska analiza rešenja u našim ranijim krivičnim zakonicima pokazuje da su se prethodni zakonodavci odlučivali da u biće krivičnog dela povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja, unesu i koja su to prava kojima se pruža zaštita tom normom. Tako je u našem ranijem krivičnom zakonodavstvu u doba „Druge Jugoslavije” zakonodavac predvideo krivičnu sankciju za poslodavca koji se svesno ne pridržava pravila o *zasnivanju i prestanku radnog odnosa, radnom vremenu, godišnjem odmoru ili odsustvovanju, o ličnom dohotku ili drugim primanjima iz radnog odnosa, o zaštiti na radu žena, omladine i invalida ili o zabrani prekovremenog i noćnog rada*,³² čime je jasno opredelio prava koja se mogu zaštititi ovom krivičnom normom. Isto rešenje utkano je i u Krivični zakonik Republike Srpske, pa je tako tamošnji zakonodavac predvideo kažnjavanje za svesno nepridržavanje propisa koji se odnose na *zaključivanje ugovora o radu i prestanku radnog odnosa, plate i druga primanja iz radnog odnosa, radno vreme, pauze, odmore, godišnje odmire, ili odsustva, zaštitu žena, omladine i lica sa invaliditetom, zaštitu radnica zbog trudnoće i roditeljstva, zaštitu starijih radnika, zabranu prekovremenog ili noćnog rada ili plaćanja propisane naknade*.³³ Kod ovakvih nomotehničkih rešenja se ne postavlja pitanje koja prava ulaze u okvir krivičnopravne zaštite.

30 A. Stevanović /2020/: Pojam i uloga uzbunjivanja u sprečavanju korupcije – in: *Uloga društva u borbi protiv korupcije* (J. Kostić, A. Stevanović, eds.), p. 106.

31 Vid. čl. 131 važećeg Kaznenog zakona RH.

32 D. Atanacković: *op. cit.*, p. 217.

33 Vid. čl. 209, st. 1 Krivičnog zakonika Republike Srpske.

U ranijem Krivičnom zakonu Socijalističke Republike Slovenije (KZ SRSI) postojalo je gotovo identično krivično delo kao i delo propisano čl. 163 KZ, sa tom razlikom što je u KZ SRSI ono nosilo naziv *Kršenje osnovnih prava radnika*.³⁴ Na osnovu ovakvog rešenja, oslanjajući se na naziv krivičnog dela „osnovna prava”, sistemskim tumačenjem radnopravnih propisa, pa i samog ustavnog teksta u delu u kojem reguliše pravo na rad, može se odrediti opseg prava kojima se pruža zaštita konkretnom inkriminacijom. Potrebno je utvrditi koja su to radna i socijalna prava predviđena kao osnovna u datoj jurisdikciji. Konačno, mogući su modeli u kojima ne postoji opšta krivična zaštita radnih i socijalnih prava,³⁵ već je zakonodavac odabrao društveno najopasnije povrede tih prava i obezbedio im zaštitu sa najvećim stepenom prinude.

Krivično delo iz čl. 163 KZ primer je „srednjeg” rešenja koje se ne može oceniti kao optimalno sa stanovišta principa krivičnog prava – *lege stricta i lege certa*. Na taj zaključak nas upućuje činjenica da se iz predmetne inkriminacije ne može sa sigurnošću utvrditi na koja se sve radna i socijalna prava ona odnosi. Nesporno je samo da se njome daje zaštita pravima iz okvira posebne zaštite na radu *omladine, žena i invalida*. Kaznenim odredbama koje sadrži ZOR predviđena je prekršajna odgovornost za povrede prava koja predviđa taj Zakon. Paralelna kaznena reakcija na povrede prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja, ne samo da bi doprinela neopravdanom ekspanzionizmu krivičnog prava koji je najbolje opisan tvrdnjom da „kada je kriminal sve, onda kriminal nije ništa”,³⁶ već bi u pitanje dovela i primenu pravnog principa *ne bis in idem*. Otuda smatramo da je odgovarajućim tumačenjem normi potrebno pronaći ona prava kojima se razmatranom inkriminacijom opravdano pruža zaštita.

Sa tim ciljem pošli bismo od prava na rad i njegove sadržinske konceptualizacije iz Ustava RS³⁷ prema kojoj svako ima pravo na *poštovanje dostojanstva svoje ličnosti na radu, bezbedne i zdrave uslove rada, potrebnu zaštitu na radu, ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor, plaćeni godišnji odmor, pravičnu naknadu za rad i na pravnu zaštitu za slučaj prestanka radnog odnosa*. Krivična zaštita poštovanja dostojanstva ličnosti na radu i zaštite bezbednosti i zdravlja na radu iscrpljena je u nekoliko posebnih krivičnih dela koja predviđa KZ. Tako je sistemom eliminacije ostalo da zaključimo da bi *ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor, plaćeni godišnji odmor, pravo na pravičnu naknadu za rad i na pravnu zaštitu za slučaj prestanka radnog odnosa*, trebalo da budu radna prava koja dolaze u obzir kada je reč o primeni norme iz člana 163. KZ.³⁸

34 D. Atanacković: *op. cit.*, p. 225.

35 Vid. Kazneni zakona RH.

36 D. Simeunović /2001/: *Privredni kriminal, „podzemlje i savremena država – in: Privredni kriminal i korupcija* (D. Radovanović, Đ. Mihaljević, eds.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, p. 167.

37 Vid. čl. 60, st. 4 Ustava RS.

38 Zakon o radu takođe predviđa osnovna prava zaposlenih, gde se navodi da zaposleni ima pravo na *odgovarajuću zaradu, bezbednost i zdravlje na radu, zdravstvenu zaštitu, zaštitu ličnog integriteta, dostojanstvo ličnosti i druga prava u slučaju bolesti, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti i starosti, materijalno obezbeđenje za vreme privremene nezaposlenosti, kao i pravo na druge oblike zaštite, u skladu sa zakonom i opštim aktom, odnosno ugovorom o radu*.

Na potrebu za određivanjem osnovnih radnih prava, tj. njihovih povreda koje su društveno najopasnije, čime zaslužuju krivičnopravni zaštitu, upućuje nas i *ultima ratio* priroda krivičnog prava. Kako bi se ubuduće izbegli problemi u praksi prilikom kaznenog reagovanja na povrede radnih prava i kako bi se obezbedilo ujednačeno postupanje organa formalne socijalne kontrole, bilo bi poželjno da naš zakonodavac u narednim novelama KZ uzme u razmatranje unošenje „osnovnih” radnih prava u biće dela iz čl. 163 KZ po uzoru na Krivični zakonik Republike Srbije ili da izmeni naziv krivičnog dela po uzoru na KZ SRSI, odnosno da dekriminalizuje opštu krivičnu zaštitu radnih i socijalnih prava po uzoru na Kazneni zakon Republike Hrvatske, s tim da bi u tom slučaju značajno morao proširiti krug posebnih krivičnih dela kojima se tim pravima daje zaštita (Neisplata zarade, Neizvršenje odluke o vraćanju na rad i tome slično).

To međutim i dalje neće rešiti problem dvostruke kažnjivosti povrede predmetnih prava, budući da i dalje postoje delikti koji se nalaze u preseku krugova, krivične i prekršajne reakcije. Uzmimo za primer neisplatu zarade. Prethodno smo odredili krug radnih prava čiji značaj opravdava krivičnopravnu zaštitu i konstatovali da se pravo na zaradu nalazi unutar njega. Sa druge strane, ZOR predviđa da će se kazniti za prekršaj poslodavac koji nije isplatio zaradu, odnosno minimalnu zaradu.³⁹ Sudska praksa je zauzela stav, čini se sasvim opravdano, da razliku treba praviti na nivou oblika krivice.⁴⁰ Za krivičnu odgovornost je neophodno da je učinilac postupao sa umišljajem (svesno se nije pridržavao relevantnih propisa) koji mora da obuhvati i posledicu krivičnog dela – uskraćivanje ili ograničavanje prava. Kada je reč o prekršajnoj odgovornosti za neisplatu zarade, ona se može utvrditi i u slučaju nehatnog postupanja,⁴¹ a ukoliko je učinilac postupao sa umišljajem, nije neophodno, a ni moguće da njime bude obuhvaćena i posledica dela, imajući u vidu da ona nije predviđena u biću prekršajnog dela neisplate zarade. Prema tome, konačno optiranje za krivično, odnosno prekršajno gonjenje, trebalo bi da bude vršeno uzimajući u obzir krivicu učinioca, čime zakonodavac krivičnom odgovornošću preti onim poslodavcima koji najgrublje zanemaruju svoje obaveze po osnovu rada.

2.1. Pitanje primene principa ne bis in idem pri kaznenoj reakciji države na povredu prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja

Princip *ne bis in idem* oličan u zabrani dvostruke kažnjivosti predstavlja jednu od osnovnih vrednosti modernih krivičnopravnih sistema, a u sistem evropske zaštite ljudskih prava uveden je 1984. godine donošenjem Protokola br. 7 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.⁴² Domaći KZ sadrži kontroverznu odredbu koja odstupa od logike Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP). Naime, u kaznenom zakonodavstvu Republike Srbije aktuel-

39 Vid. čl. 273, st. 1, tač. 2 ZOR.

40 Presuda VKS Kzz 340/2016 od 12.04.2016, presuda Višeg suda u Jagodini Kž1 281/15 do 06.11.2015. godine.

41 Vid. čl. 20, st. 1 Zakona o prekršajima (*Službeni glasnik RS*, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 – odluka US, 91/2019 i 91/2019 – dr. zakon).

42 G. P. Ilić /2017/: Načelo *ne bis in idem* u praksi Evropskog suda za ljudska prava, *Strani pravni život*, n° 3, p. 22.

lan je koncept višestruke kažnjivosti postavljen u čl. 63, st. 3 KZ, gde se zatvor ili novčana kazna koju je osuđeni platio za prekršaj ili privredni prestup, kao i kazna ili disciplinska mera lišenja slobode koju je izdržao zbog povrede vojne discipline, uračunava u kaznu izrečenu za krivično delo čija obeležja obuhvataju i obeležja prekršaja, privrednog prestupa, odnosno povrede vojne discipline. Ova odredba uređuje situaciju u kojoj je osoba prvo proglašena krivom i izrečena joj je kazna u prekršajnom postupku, a nakon toga je proglašena krivom i izrečena joj je kazna u krivičnom postupku. Pretpostavka je da opis prekršaja odgovara opisu krivičnog dela. U takvoj situaciji, prema izričitoj zakonskoj odredbi, ne primenjuje se načelo *ne bis in idem*.⁴³

Suprotno polazištu domaćeg KZ, ESLJP je načelno zauzeo stav da nije moguće dvostruko kažnjavanje za dela u dva različita kazneno pravna postupka koja proizlaze iz istog činjeničnog osnova (*idem*). Upravo se utvrđivanje činjeničnog identiteta pokazuje kao najteži zadatak za sudije. U literaturi se navodi i postojanje dijalektičkog problema koji se ogleda u tome što „činjenice” određuju „pravnu kvalifikaciju” slučaja, ali sa druge strane, različite „pravne kvalifikacije” takođe uzrokuju selektivno opažanje „činjenica”.⁴⁴

Počev od slučaja *Zolotukhin protiv Rusije*,⁴⁵ ESLJP ujednačava svoju praksu u pogledu određivanja činjeničnog identiteta dela, zabranjujući „gonjenje ili suđenje za drugo `delo` u meri u kojoj ono proizlazi iz identičnih činjenica ili činjenica koje su u suštini iste”. Interesantan je u ovom kontekstu i test „istog dokaza” koji se primenjuje u sudskoj praksi SAD, a koji se može koristiti kao svojevrsno kontrolno pitanje pri utvrđivanju *idem* elementa. Naime, postavlja se pitanje da li različita pravna kvalifikacija, krivična i prekršajna, zahteva dokaz koji druga ne traži? Ukoliko je odgovor potvrđan, ne bi se radilo o povredi principa *ne bis in idem*.⁴⁶

Polazeći od toga da su potvrđeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava deo pravnog poretka Republike Srbije, te da zakoni i drugi opšti akti doneti u Republici Srbiji ne smeju biti u suprotnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, zaključujemo da dvostruka kažnjivost za delikte koji se tiču povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja, ne bi trebalo da bude dozvoljena, bez obzira na kontroverznu odredbu domaćeg KZ. To naročito važi za krivične i prekršajne delikte koji u osnovi imaju identičan činjenični osnov. Primera radi, krivično delo svesnog nepridržavanja zakona prema kojem je isplata zarade pravo radnika sa posledicom uskraćivanja njegovih prava i prekršajno delo neisplate zarade, proističu iz istog životnog događaja – poslodavac radniku za obavljeni rad nije isplatio zaradu.

43 Odluka ESLJP u slučaju *Milenković protiv Srbije* predstavlja svojevrsnu opomenu Srbiji zbog dvostrukog suđenja u istoj stvari, D. Kolarić /2019/: Uticaj odluka Evropskog suda za ljudska prava i Evropskog suda pravde na nacionalni pravni poredak – in: *Kaznena reakcija u Srbiji IX deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, p. 227.

44 B. Zupančič /2011/: *Ne bis in idem* (zabrana ponovnog suđenja za isto delo) *la belle dame sans merci*, *Crimen*, n° 2, p. 171.

45 *Zolotukhin protiv Rusije*, 14939/03 od 10.02.2009. godine.

46 *Blockburger protiv Sjedinjenih Američkih Država*, 284 U.S. 299 (1932).

Od odluke ESLJP u slučaju *Engel i drugi protiv Holandije*,⁴⁷ postojanje krivične stvari se procenjuje prema kvalifikaciji dela u domaćem pravu, prirodi protivpravnog ponašanja i vrsti i težini zaprećene kazne. Isključivo oslanjanje na činjenicu da je jedno delo predviđeno kao prekršaj, a drugo kao krivično delo, te se zato u konkretnom slučaju može konsekventno goniti za to delo, ne udovoljava kriterijumima ESLJP na osnovu kojih on utvrđuje povredu principa *ne bis in idem*, što je „na svojoj koži” osetila Hrvatska vlada u slučaju *Tomasović protiv Hrvatske*.⁴⁸

Prema elaboriranom stanju stvari, domaći organi formalne socijalne kontrole trebalo bi da prave razliku između povreda radnih i socijalnih prava u pogledu toga da li će određenu radnju tretirati kao prekršaj ili krivično delo. Tačka razgraničenja trebalo bi da bude bezobzirnost poslodavca koja se ogleda u svesnom nepridržavanju propisa i postojanju umišljaja prema posledicama. Čini se da naši organi kaznenog gonjenja prečesto biraju „lakši put”, pa u najvećem broju slučajeva povrede radnih i socijalnih prava kvalifikuju kao prekršaje, pa čak i onda kada se, primera radi, isplata zarada zaposlenima ne vrši ni nakon višestrukih pisanih obraćanja poslodavcu koji posluje sa značajnim profitom. To svakako nije bila intencija zakonodavca. Olako pokretanje prekršajnih postupaka onemogućilo bi kasnije vođenje krivičnih, onda kada su za to ispunjeni svi uslovi. Najzad, na postojanje krivičnog dela, nije od uticaja da li je oštećeni pokrenuo radni spor, te kakav je njegov ishod.⁴⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Imajući u vidu da većina ljudi na svetu svoju egzistenciju obezbeđuje radom, dok je obezbeđivanje sredstava za život rentiranjem kapitala „privilegija” malobrojnih, zaštita radnih i socijalnih prava se pokazuje kao jedan od najvažnijih segmenata državne intervencije. Iz suštinske nejednakosti strana u radnom odnosu proizlaze i česte zloupotrebe i povrede tih prava koju vrši „poslodavačka” strana. Zato je važno da zakonodavac pažljivo odabere ona prava čije učestale i masovne povrede mogu prouzrokovati teže, negativne, strukturalne poremećaje u društvu, i da im pruži odgovarajuću krivičnopravnu zaštitu.

Od odabira tih prava kojima se pruža zaštita krivičnopravnim mehanizmom zavisice i kvalitet radnih odnosa u određenom društvu. Međutim, to *per se* nije dovoljno ukoliko izostane efikasna primena krivičnopravnih normi kojima su propisna krivična dela namenjena zaštititi prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja. Efikasna primena norme je sa druge strane, moguća onda kada je ona formulisana na odgovarajući način, što je svojevrsan izazov kada se radi o propisivanju krivičnih dela blanketnog karaktera koja nisu poput onih „*mala in se*” isključivi predmet regulisanja krivičnog zakonodavstva. Razmatrano krivično delo je mesto susreta krivičnog i radno-socijalnog zakonodavstva, pa se u nedoumici uvek treba osloniti na *ultima ratio* prirodu krivičnog prava i specifičan cilj radnog prava kao samostalne grane prava.

47 *Engel i drugi protiv Holandije*, 5100/71 od 8.06.1976. godine.

48 *Tomasović protiv Hrvatske*, 53785/09 od 18.10.2011. godine

49 OS u Beogradu Kž. 2275/96.

Zakonski opis krivičnog dela *Povreda prava po osnovu rada i prava iz socijalnog osiguranja* iz čl. 163 KZ izraz je opravdane težnje zakonodavca da tim pravima obezbedi opštu *a priori* zaštitu. U nomotehničkom smislu, biće krivičnog dela nije predviđeno na optimalan način. Unapređenje zakonskog opisa moglo bi da ide u nekoliko pravaca. Najpre bi bilo neophodno jasnije opredeliti radna i socijalna prava kojima se pruža zaštita analiziranom inkriminacijom, posebno iz razloga što ih ima u velikom broju, pa bi krivičnopravno reagovanje na svaku njihovu povredu dovelo do otupljivanja oštrice kaznene reakcije, ali bi otvorilo i pitanje poštovanja principa *ne bis in idem*, s obzirom da su te povrede mahom predviđene i kao prekršaji. Pažljivo čitanje krivične odredbe nas upućuje na zaključak da je bezobzirnost potencijalnog izvršioca dela, koja se ogleda u svesnom nepridržavanju propisa i postojanju umišljaja prema posledicama, okolnost koja zahteva krivičnopravni progon, umesto pokretanja prekršajnog postupka koji podrazumeva manji stepen prinude. Valjalo bi izbeći i primenu „kvazi uslova kažnjivosti” u pogledu objektivne nemogućnosti za ostvarivanje prava, koja je u sudskoj praksi, usled fleksibilnog zakonskog opisa, postala opšte mesto.

LITERATURA

- Atanacković D. /1981/: *Krivično pravo – posebni deo, treće izdanje*, Privredna štampa, Beograd.
- Bellace J. R. /2014/: Human Rights at Work: The Need for Definitional Coherence in the Glob Governance System, *The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, vol. 30, n° 2.
- Husak D. /2008/: *Overcriminalization – The Limits of the Criminal Law*, Oxford University Press, New York.
- Ignjatović Đ. /2017/: Kazneni populizam – in: *Kaznena reakcija u Srbiji VII deo* (Ignjatović Đ, ed.), Beograd.
- Ilić G. P. /2017/: Načelo *ne bis in idem* u praksi Evropskog suda za ljudska prava, *Strani pravni život*, n° 3.
- Kahn-Freund O. /1972/: *Labour and the Law*, Stevens&Sons, London.
- Kolarić D. /2019/: Uticaj odluka Evropskog suda za ljudska prava i Evropskog suda pravde na nacionalni pravni poredak – in: *Kaznena reakcija u Srbiji IX deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd.
- Kovačević LJ. /2013/: *Pravna subordinacija u radnom odnosu i njene granice*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd.
- Kovačević LJ. /2016/: *Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd.
- Simeunović D. /2001/: Privredni kriminal, „podzemlje i savremena država – in: *Privredni kriminal i korupcija* (Radovanović D, Mihaljević Đ., eds.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Stevanović A. /2020/: Pojam i uloga uzbunjivanja u sprečavanju korupcije – in: *Uloga društva u borbi protiv korupcije* (Kostić J, Stevanović A, eds.).
- Stojanović Z. /2016/: Garantivna funkcija krivičnog prava – in: *Kaznena reakcija u Srbiji VI deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd.
- Stojanović Z., Delić N. /2013/: *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd.

- Stuntz J. W. /2001/: The Pathological Politics of Criminal Law, *Michigan Law Review*, vol. 100, iss. 3.
- Summers W. C. /1976/: Individual protection against unjust dismissal: Time for a statute, *Virginia Law Review*, vol. 62.
- Zupančič B. /2011/: *Ne bis in idem* (zabrana ponovnog suđenja za isto delo) *la belle dame sans merci*, *Crimen* n° 2.

ZAKONI I DRUGI IZVORI

- Kazneni zakon Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19.
- Krivični zakonik Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 64/2017, 104/2018 – odluka US i 15/2021.
- Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.
- Zakon o prekršajima, *Službeni glasnik RS*, br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 – odluka US, 91/2019 i 91/2019 – dr. zakon.
- Zakon o radu, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje.
- Zakona o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje (*Službeni glasnik RS*, br. 84/2004, 61/2005, 62/2006, 5/2009, 52/2011, 101/2011, 7/2012 – usklađeni din. izn., 8/2013 – usklađeni din. izn., 47/2013, 108/2013, 6/2014 – usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 – dr. zakon, 5/2015 – usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 7/2017 – usklađeni din. izn., 113/2017, 7/2018 – usklađeni din. izn., 95/2018, 4/2019 – usklađeni din. izn., 86/2019, 5/2020 – usklađeni din. izn., 153/2020 i 6/2021 – usklađeni din. izn.).
- Presuda OS u Beogradu Kž. 2275/96.
- Presuda OS u Subotici Kž 411/07.
- Presuda Prvog osnovnog suda u Beogradu P1 1463/19.
- Presuda Višeg suda u Jagodini Kž1 281/15 do 06.11.2015. godine
- Presuda Višeg suda u Užicu Kž 29/17 od 15.03.2017. godine.
- Presuda VKS Kzz 340/2016 od 12.04.2016. godine
- Blockburger v. U. S.* 284 U.S. 299 (1932).
- Engel i drugi protiv Holandije*, 5100/71 od 8.06.1976. godine.
- Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905).
- Tomasović protiv Hrvatske*, 53785/09 od 18.10.2011. godine.
- Zolotukhin protiv Rusije*, 14939/03 od 10.02.2009. godine.
- Đorđević: Nisam razgovarao s radnicima Goše jer je ta fabrika u privatnom vlasništvu <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/6495/>, 20.03.2021.

Aleksandar Stevanović*

Institute for Criminological and Sociological Research

VIOLATION OF LABOUR RIGHTS AND SOCIAL
SECURITY RIGHTS: THE PROBLEMS IN PRACTICE AND
THE NEED FOR REVISION

SUMMARY

The aim of the paper is to determine the main characteristics of the crime in question. It was pointed out that this is a criminal norm that provides protection to labor relations in a general way, i.e. workers' rights. Therefore, there are numerous ambiguities in judicial practice, mostly concerning the legal qualification of the violation of labor regulations and issues of proper application of the *ne bis in idem principle*. The paper specifically points to *de lege ferenda* legal solutions that would aim to more clearly determine the scope of labor rights that are protected by the relevant criminal norm.

Key words: labor, labor rights, ne bis in idem, criminal protection of workers.

---

* aleksandar.stevanovic993@gmail.com.

Olivera Ševo*

Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci

NAČELO ZAKONITOSTI I SUĐENJE ZA ZLOČIN PROTIV ČOVEČNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: Rad se bavi suđenjem za zločin protiv čovečnosti u Bosni i Hercegovini (BiH) posmatranim kroz prizmu načela zakonitosti. Suđenje za zločin protiv čovečnosti u BiH otvorilo je pitanje poštovanja načela zakonitosti u ovim suđenjima i učinilo vidljivim niz antagonizama u pogledu shvatanja ovog načela u različitim granama prava i pravnim sistemima. U tom svetlu, rad nastoji da odgovori na pitanje kako je došlo do suđenja za zločin protiv čovečnosti u okviru pravosudnog sistema BiH, a uvažavajući činjenicu da zločin protiv čovečnosti nije bio propisan u zakonu vremena izvršenja krivičnog dela, te koje su reperkusije takvog suđenja po načelo zakonitosti kako je ono shvaćeno u kontinentalnoj krivičnopravnoj tradiciji. U radu se pojašnjava struktura pravosudnog sistema u BiH u kontekstu nadležnosti za suđenje zločina protiv čovečnosti, kao i položaj načela zakonitosti u zakonodavstvu BiH. Potom se rad bavi razvojnim putem suđenja za zločin protiv čovečnosti u BiH kroz analizu sudske prakse Suda Bosne i Hercegovine, Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i Evropskog suda za ljudska prava, koja je povezana sa pitanjem poštovanja načela zakonitosti u ovim suđenjima. Konačno, u radu se nastoji dati prikaz shvatanja načela zakonitosti u okviru različitih grana prava i utvrditi njihov odnos sa načelom zakonitosti posmatranim iz ugla kontinentalne krivičnopravne tradicije.

Ključne reči: načelo zakonitosti, zločin protiv čovečnosti, Sud Bosne i Hercegovine, Evropski sud za ljudska prava.

UVOD

Oružani sukob u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH) ostavio je iza sebe veliki broj učinjenih međunarodnih krivičnih dela. Vreme od početka suđenja za međunarodna krivična dela učinjena na prostoru BiH do danas prati niz pravnih problema. Iako su često u fokusu pojedini pravni problemi koji postoje u vezi sa osnivanjem *ad hoc* Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju¹ i pojedinim

* asistent, olivera.sevo@pf.unibl.org.

1 Puni naziv ovog suda je Međunarodni tribunal za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije nakon 1991. U ovom radu će se koristiti naziv Haški tribunal ili MKTJ.

segmentima njegovog rada, čini se da ništa manji problemi nisu postojali i kada su u pitanju postupci pred nacionalnim pravosuđem za krivična dela koja su počinjena u ovom periodu. S obzirom na činjenicu da je u toku oružanog sukoba veliki broj krivičnih dela izvršen na prostoru današnje BiH, upravo se pravosuđe ove države i suočilo sa masovnim procesuiranjem međunarodnih krivičnih dela. Jedno od pitanja koje je (možda i ponajviše) podelilo stručnu i naučnu javnost jeste pitanje poštovanja načela zakonitosti u ovim postupcima. Ta podeljenost se odnosi na dva pitanja. Prvo – koji zakon treba da bude primenjen prilikom procesuiranja ratnih zločina u BiH, Krivični zakon SFRJ (u daljem tekstu: KZ SFRJ)² kao zakon vremena izvršenja krivičnih dela ili Krivični zakon BiH (u daljem tekstu: KZ BiH)³ kao zakon vremena suđenja, i drugo – da li je moguće procesuiranje zločina protiv čovečnosti koji nije bio inkriminisan zakonom vremena izvršenja krivičnog dela. U pogledu oba pitanja, svoj stav je dao i Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP), jednom u vidu presude, a drugi put u vidu odluke o (ne)dopustivosti. Upravo će stav ESLJP u pogledu mogućnosti procesuiranja zločina protiv čovečnosti poljuljati uvreženo shvatanje principa *nullum crimen sine lege*, dok će kažnjavanje za ovo krivično delo prema zakonu suđenja (KZ BiH) poljuljati i drugi segment načela zakonitosti – *nulla poena sine lege*.

Ovaj rad za predmet ima procesuiranje zločina protiv čovečnosti u BiH posmatrano iz ugla poštovanja načela zakonitosti. S obzirom na to da je BiH zemlja koja ima veliki broj procesuiranih predmeta zločina protiv čovečnosti, a da to delo nije bilo propisano zakonom vremena izvršenja ovih krivičnih dela, cilj rada je da predstavi razvojni put procesuiranja zločina protiv čovečnosti u BiH ukazujući na različitosti u razumevanju načela zakonitosti u krivičnom pravu i međunarodnom pravu, kao i na reperkusije koje ova suđenja imaju u pogledu doslednosti poštovanja načela zakonitosti onako kako se ono shvata u kontinentalnom krivičnopravnom sistemu.

1. NADLEŽNOST ZA SUĐENJE ZLOČINA PROTIV ČOVEČNOSTI U BIH

Procesuiranje ratnih zločina u BiH je prošlo kroz različite faze. Prva faza suđenja za ratne zločine (pa i zločin protiv čovečnosti) podrazumevala je podeljenu nadležnosti između entitetskih sudova u BiH i Haškog tribunala, pri čemu je Haški tribunal imao prednost.⁴ U tom periodu se suđenje za zločin protiv čovečnosti odvijalo prevashodno pred Haškim tribunalom. Nakon početka rada Suda Bosne i

2 Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, br. 44/76, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90 i 38/90.

3 *Službeni glasnik BiH*, br. 3/2003, 32/2003 – ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 i 35/2018.

4 Rešenje prema kojem se Haškom tribunalu daje prednost u procesuiranju ratnih zločina se u literaturi ističe kao loše. Nasuprot njemu, kao bolje i prihvatljivije ističe se rešenje koje nacionalnom pravosuđu daje primat uz ustanovljavanje komplementarne nadležnosti, kao u slučaju Međunarodnog krivičnog suda osnovanog Rimskim statutom. Vid. više: M. Škulić /2020/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, p. 36–37; Z. Stojanović /2016/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, p. 153–155.

Hercegovine (u daljem tekstu: Sud BiH) u punom kapacitetu 2005. godine,⁵ nadležnost za procesuiranje međunarodnih krivičnih dela postaje dodatno fragmentirana i podrazumeva nadležnost Haškog tribunala, Suda BiH i entitetskih sudova. Paralelno sa početkom rada Suda BiH, započinje i rad na tzv. Izlaznoj strategiji Haškog tribunala koja ima za cilj okončanje postupaka pred ovim *ad hoc* tribunalom i ustupanje predmeta u skladu sa Pravilom 11*bis*⁶ nacionalnim pravosudnim sistemima.⁷ Cilj i jednog i drugog je bio da se utaba put ka samostalnijem suđenju za ratne zločine u BiH. To je dovelo do usvajanja Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina 2008. godine, prema kojoj je utvrđena nadležnost Suda BiH za procesuiranje zločina protiv čovečnosti.⁸ Nakon više godina i niza poteškoća 2020. godine je usvojena i Revidirana strategija za rad na predmetima ratnih zločina, čiji Aneks A takođe predviđa da će za predmete koji uključuju procesuiranje zločina protiv čovečnosti biti nadležan Sud BiH⁹.

2. POLOŽAJ NAČELA ZAKONITOSTI U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU BIH

Kao fundamentalno načelo materijalnog krivičnog prava, načelo zakonitosti zauzima važno mesto u većini evropskih zakonodavstva, a ono je često i načelo ustavnog ranga.¹⁰ U tom smislu nema razlike ni u pogledu krivičnog zakonodavstva u BiH. Krivični zakon BiH u čl. 3 propisuje da nikom ne može biti izrečena kazna ili druga krivičnopravna sankcija za delo koje pre nego što je izvršeno nije bilo zakonom ili *međunarodnim pravom (prim. aut.)* propisano kao krivično delo i za koje zakonom nije bila propisana kazna. Takođe, članom 4. predviđena je obavezna primena zakona vremena izvršenja krivičnog dela, osim u slučaju kada je novi zakon blaži po učinioca. Ono što predstavlja različitost u pogledu važenja načela

- 5 Sud BiH je osnovan 2000. godine. On je u početnim godinama nakon osnivanja u svom sastavu imao i domaće i međunarodne sudije. Vid.: Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini, <https://www.osce.org/files/f/documents/f/2/108105.pdf>, 4. mart 2021. To je dovelo do označavanja ovog suda kao hibridnog. Vid. npr.: B. Ivanišević /2008/: *The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court*, International Center for Transitional Justice, New York, p. 39; M. Babić /2021/: *Međunarodno krivično pravo*, Banjaluka, p. 49–50.
- 6 Pravilnik o postupku i dokazima, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev34_bcs.pdf, 3. mart 2021.
- 7 To je podrazumevalo da će Haški tribunal preneti predmete koji uključuju hijerarhijski srednje i niže rangirana lica na nacionalni nivo.
- 8 Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20rz.pdf, p. 41–42, 4. mart 2021. Ovde treba imati na umu da se pravi razlika između predmeta zaprimljenih u rad kod sudova i tužilaštava pre 1. marta 2003. godine i nakon tog datuma. Ovaj datum je zapravo datum usvajanja KZ BiH i ZKP BiH. U odnosu na prve, nadležnost pripada entitetskim sudovima uz mogućnost da budu preuzeti od Suda i Tužilaštva BiH. U pogledu drugih, nadležnost pripada Sudu i Tužilaštvu BiH uz mogućnost da ih ustupi entitetskim sudovima.
- 9 Aneks A, http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/default.aspx?id=10811&langTag=bs-BA, 4. mart 2021.
- 10 Schabas navodi da je načelo zakonitosti u praksi Međunarodnog tribunala za Liban određeno kao *ius cogens* norma, što govori o značaju ovog načela. Vid.: W. A. Schabas /2015/: *The European Convention on Human Rights – A Commentary*, Oxford, p. 328.

zakonitosti u KZ BiH u odnosu na zakone u zemljama okruženja (Hrvatske, Srbije, Crne Gore), ali i u odnosu na jedan od entitetskih zakona u BiH – Krivični zakonik Republike Srpske, jeste deo odredbe koji se odnosi na kažnjavanje za delo koje je pre nego što je izvršeno bilo propisano međunarodnim pravom.¹¹ Povezano sa tim, KZ BiH ima još jednu dopunjujuću odredbu. Naime, čl. 4a KZBiH koji nosi naziv „suđenje i kažnjavanje za krivična djela prema opštim načelima međunarodnog prava”, propisuje da čl. 3 i čl. 4 neće sprečavati kažnjavanje za delo koje je predstavljalo krivično delo *u skladu sa opštim načelima međunarodnog prava (prim. aut.)*.¹² Na ovaj način, u KZ BiH unesena je odredba kakvu do sada naše zakonodavstvo nije poznavalo i koja je u dobroj meri suprotstavljena shvatanju ovog načela u kontinentalnoj krivičnopravnoj tradiciji (koje je prihvaćeno i na našem prostoru),¹³ pre svega u segmentima koji se odnose na *lex certa, nullum crimen sine lege praevia i nulla poena sine lege praevia*.

Načelo zakonitosti obuhvata dva povezana sadržaja. Prvi se odnosi na zakonitost krivičnog dela i izražava se latinskom formulacijom *nullum crimen sine lege*, dok se drugi odnosi na zakonitost kazne i izražava formulacijom *nulla poena sine lege*. Kada je reč o zakonitosti dela, ovo načelo implicira više zahteva od kojih je jedan *nullum crimen sine lege certa (lex certa)* koji, kako je shvaćen u nacionalnom krivičnom pravu, predstavlja zahtev za što jasnijim i preciznije određenim elementima bića krivičnog dela. Takođe, jedan od zahteva koji proizlaze iz načela zakonitosti je i zabrana primene krivičnog zakona retroaktivno – *nullum crimen sine lege praevia*, izuzev u slučaju primene blažeg zakona. Isti zahtev postoji i u pogledu zakonitosti kazne – *nulla poena sine lege (praevia)*.¹⁴

Ovde bi trebalo imati na umu razlikovanje u shvatanju ovog načela u kontinentalnim krivičnopravnim sistemima koje odlikuje strogost (eng. *strict legality*) i u anglosaksonskim krivičnopravnim sistemima (eng. *substantive justice*).¹⁵ Potonje shvatanje nije tako strogo i može se izraziti kroz sintagmu *nullum crimen sine iure*, odnosno *nema krivičnog dela bez prava*.¹⁶ Iz toga proizlazi zaključak da može biti reč o bilo kojem izvoru prava. Pored toga, pojašnjavajući shvatanje načela zakonitosti u međunarodnom krivičnom pravu, Škulić ističe da se ono smatra ispoštovanim

11 Treba naglasiti da ova odredba u velikoj meri odgovara tekstu čl. 7, st. 1 EKLJP. Međutim, ovakvom odredbom se stvara konfuzija u pogledu primene kazne na to krivično delo jer je prilično poznato da, iako se međunarodnim ugovorima određuju krivična dela, istim se ne propisuju krivične sankcije. O tome vid. M. Škulić: *op. cit.*, p. 30. Dodatno, pod pojam „međunarodno pravo“ u smislu izvora prava ne ulaze samo međunarodni ugovori, već i značajno neprecizniji izvori prava, što dodano usložnjava problem ne samo primene krivičnih sankcija, nego i preciznosti inkriminacija na način kako se to zahteva u krivičnom pravu. Više o izvorima međunarodnog prava vid.: LJ. Mijović /2019/: *Osnove međunarodnog javnog prava – I dio*, Banja Luka, p. 21–23.

12 KZ BiH, čl. 4a.

13 Vid. npr.: Z. Stojanović: *op. cit.*, p. 22. M. Babić /2021/: *op. cit.*, p. 37–40.

14 M. Babić, I. Marković /2019/: *Krivično pravo – opšti dio*, Banja Luka, p. 91–92. Ostali zahtevi odnose se na propisanost krivičnog dela i kazne zakonom (*lex scripta*) i zabranu primene analogije (*lex stricta*).

15 Vid. više: B. Petrović, N. Smailagić /2016/: Načelo zakonitosti u savremenom međunarodnom krivičnom pravu: srednji put između kontinentalnog i angloameričkog koncepta zakonitosti?, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIX, p. 299–302.

16 M. Škulić: *op. cit.*, p. 18.

ako kažnjivost ponašanja proizlazi iz pisanih ili nepisanih normi koje su bile na snazi u vreme izvršenja, kao i da se poštovanje ovog načela nije protezalo na krivične sankcije.¹⁷ Babić iznosi isti stav, naglašavajući da je razlog za ovakvo shvatanje stav da međunarodno krivično pravo neće biti direktno primenjeno i ističe nerazumevanje ovakvog shvatanja načela zakonitosti (naročito u praksi MKTJ) od strane domaće pravničke javnosti.¹⁸ Kontinentalno-evropsko krivično pravo postavlja visok standard u pogledu preciznosti prilikom određivanja krivičnopravno kažnjivog ponašanja, koji neće biti ispunjen kod krivičnih dela koja su zabranjena „u skladu sa opštim načelima međunarodnog prava”, što odredba 4a KZ BiH uvodi, čime je u značajnoj meri poljuljan segment načela zakonitosti *lex certa*. Takođe, u pogledu tako određenih krivičnih dela nema propisane sankcije, stoga je i segment koji se odnosi na *nulla poena sine lege praevia* narušen.

Primetno je da je BH zakonodavac prilikom formulisanja čl. 4a sledio tekst Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: EKLJP, Evropska konvencija).¹⁹ Ovo je prilično neobična zakonska odredba u zakonodavstvu koje tradicionalno pristupa načelu zakonitosti na rigidniji način, uz dominantno mišljenje u teoriji da je odredba čl. 7, st. 2 prilično nejasna.²⁰ Zapravo, osnovni problem ove formulacije jeste „konflikt” između potrebe krivičnog prava za visokim stepenom preciznosti prilikom određenja krivičnog dela i sankcije – što teško može biti ispoštovano uzimajući u obzir da se pravilima međunarodnog prava ne određuju ovi elementi na tako precizan način, i potrebe za kažnjavanjem teških krivičnih dela koja, bez sumnje postoji.

Određenje načela zakonitosti u zakonodavstvu BiH je za temu ovog rada izuzetne važnosti jer KZ SFRJ koji je bio na snazi u vreme izvršenja zločina protiv čovečnosti u toku oružanog sukoba u BiH nije propisivao ovo krivično delo, te bi doslednom primenom tradicionalnog shvatanja načela zakonitosti nacionalnom pravosuđu bilo onemogućeno procesuiranje ovog krivičnog dela prema trenutno važećim KZ BiH. Upravo će ove odredbe biti podloga za procesuiranje zločina protiv čovečnosti u BiH, o čemu će biti više reči u tekstu koji sledi.

17 M. Škulić: *Ibid.*, p. 20.

18 M. Babić /2021/: *op. cit.*, p. 39–40.

19 Naime, čl. 7, tač. 2 glasi: „Ovaj član ne utiče na suđenje ili kažnjavanje bilo koje osobe koja je kriva za činjenje ili nečinjenje, ako je to delo u vreme izvršenja predstavljalo krivično delo prema opštim pravnim načelima priznatim od strane civilizovanih naroda.” Analizom ove odredbe i njenim poređenjem sa odredbom čl. 4a KZ BiH može se uočiti njihova velika podudarnost. U literaturi se ističe da su određene zemlje prihvatile ovakvo definisanje načela zakonitosti u svom krivičnom zakonodavstvu sledeći odredbe EKLJP, ali i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (dalje: MPGPP). U te zemlje spadaju npr. Poljska, Kanada, BiH i sl. Vid. više: W. N. Ferdinandusse /2006/: *Direct application of international criminal law in national courts*, Hague, p. 231. Ipak se na ovom mestu treba osvrnuti i na kritiku postojanja ovako formulisane odredbe. Naime, *Schabas* ističe da je ona suvišna jer su „opšta pravna načela priznata od strane civilizovanih naroda” zapravo nešto što je sadržano u „međunarodnom pravu” iz st. 1, čl. 7 EKLJP. Sa druge strane, on ističe da je svrha ovog stava bila omogućavanje suđenja za krivična dela izvršena nakon Drugog svetskog rata, te bi se sledom toga moglo zaključiti da se njegova svrha time iscrpljuje. W. A. Schabas: *op. cit.*, p. 352–355.

20 M. Babić /2015/: Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Maktouf-Damjanović i njen uticaj na suđenje za međunarodna krivična djela, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci*, n° 37, p. 280–281.

3. ZLOČIN PROTIV ČOVEČNOSTI U KZ SFRJ I KZ BIH

U vreme oružanog sukoba na teritoriji današnje BiH na snazi je bio Krivični zakon Savezne Federativne Republike Jugoslavije iz 1976. godine. Taj zakon nije propisivao krivično delo zločin protiv čovečnosti, dok je sa druge strane obuhvatao inkriminacije genocida i više inkriminacija ratnog zločina. Važno je naglasiti da je taj zakon obuhvatao donekle proširenu inkriminaciju genocida u odnosu na onu koja je sadržana u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine i to u delu alternativno određenih radnji izvršenja,²¹ što je prema Škuliću upravo posledica nepostojanja inkriminacije zločina protiv čovečnosti.²² Sa druge strane, jednako je važno da je isti zakon sadržavao inkriminaciju ratnog zločina protiv civilnog stanovništva sa nizom alternativno određenih radnji izvršenja, od kojih neke predstavljaju i oblike zločina protiv čovečnosti²³.

Nakon usvajanja Krivičnog zakona BiH 2003. godine, dolazi do važne promene u pogledu inkriminisanja ovog krivičnog dela. Naime, KZ BiH u čl. 172 inkriminiše zločin protiv čovečnosti na gotovo identičan način kako je on određen u Rimskom statutu. Treba imati na umu da je zločin protiv čovečnosti, iako nije bio propisan KZ SFRJ, predstavljao krivično delo prema međunarodnom pravu, na šta ukazuju pre svega Nirnberški principi,²⁴ ali i niz drugih izvora međunarodnog krivičnog prava, o čemu će biti reči kasnije u ovom radu.²⁵ Ono što u svakom slučaju predstavlja osnovno pitanje jeste da li je i pored toga što zakon vremena izvršenja nije propisivao ovo krivično delo njegovo procesuiranje moguće, i ukoliko jeste, da li to ima reperkusije u pogledu poštovanja načela zakonitosti.

4. MOŽE LI SE SUDITI ZA ZLOČIN PROTIV ČOVEČNOSTI U BIH?

4.1. Odluke Apelacionog vijeća Suda BiH i US BiH

Odgovor na pitanje iz naslova mora se tražiti u sudskoj praksi. Sa druge strane, iako mišljenje zastupljeno u literaturi ne može formalno dovesti do drugačijeg pristupa, ono ne sme biti zanemareno. U tom svetlu, u nastavku će biti izneseni stavovi

21 Pored „osnovnih“ radnji izvršenja, inkriminacija je obuhvatala i „prinudno preseljenje stanovništva“.

22 M. Škulić: *op. cit.*, p. 289, fn. 739.

23 KZ SFRJ, čl. 172.

24 I pored ovog, ne treba izgubiti iz vida da se Nirnberškom procesu upućuju ozbiljne kritike u pogledu načela zakonitosti kada je reč o zločinu protiv čovečnosti. Isticano je da ovo krivično delo nije postojalo pre Povelje Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu i da kažnjavanje na osnovu nje predstavlja kršenje pravila o zabrani retroaktivne primene zakona. Kaseze ističe da ovaj sud nije nikada zauzeo generalni stav u tom pravcu, dok u pogledu zločina agresije jeste. On smatra da je razlog za to pasivniji stav odbrane kod zločina protiv čovečnosti u odnosu na zločin agresije, međutim to ne menja činjenicu da je ovo pitanje isticano i tokom suđenja, a i u literaturi. A. Kaseze /2005/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, p. 170.

25 Ono što dodatno usložnjava problem zločina protiv čovečnosti jeste njegovo izuzetno različito formulisanje u vrlo značajnim izvorima međunarodnog krivičnog prava, pre svega u Statutu Međunarodnog vojnog tribunala u Nirnbergu, Statutu Haškog tribunala i Statutu Međunarodnog suda za Ruandu. Čak je u statutima dva potonja suda, koja predstavljaju „dva brata blizanca“, ovo delo drugačije definisano.

zauzeti u sudskoj praksi, uz iznošenje mišljenja koje je u tom pogledu prisutno u literaturi.

Činjenica da u BiH postoji veliki broj presuđenih predmeta zločina protiv čovečnosti govori u prilog tome da je zauzet stav da je suđenje za ovo krivično delo moguće, iako ono nije bilo propisano KZ SFRJ. Sa druge strane, činjenica je da se za ovo krivično delo ne goni ni u Srbiji, ni u Hrvatskoj,²⁶ uz isticanje prigovora nepostojanja ove inkriminacije u vreme izvršenja krivičnog dela. U literaturi se zapaža kritika u pogledu ove mogućnosti kada je reč o suđenjima u BiH.

Prva suđenja za zločin protiv čovečnosti dovela su do postupaka pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: US BiH) ali i ESLJP. Presuđujući po žalbi u predmetu *Samardžić*, Apelaciono vijeće Suda BiH je istaklo nekoliko argumenata u prilog mogućnosti procesuiranja zločina protiv čovečnosti. Ti argumenti bi se mogli svesti na sledeće: (1) primena čl. 7, st. 2 EKLJP i čl. 15, st. 2 MPGPP omogućava izuzetak od strogog postupanja po načelu zakonitosti, a ovi izvori prava su za BiH obavezujući; (2) čl. 4a KZ BiH omogućava isto odstupanje; (3) zločin protiv čovečnosti je bio deo međunarodnog običajnog prava, što se potvrđuje navođenjem više izvora međunarodnog prava; (4) zločin protiv čovečnosti se može podvesti pod „opšta načela međunarodnog prava”; (5) radnje izvršenja su bile predviđene kroz odredbe drugih krivičnih dela iz KZ SFRJ (dominantno ratnih zločina).²⁷ Iste argumente Apelaciono Vijeće Suda BiH koristilo je i u predmetu *Šimšić*, koji će postati poznatiji s obzirom na to da se našao pred ESLJP. Primetno je da se Apelaciono vijeće Suda BiH u obe drugostepene presude pozvalo na Odluku o dopustivosti ESLJP u predmetu *Naletilić protiv Hrvatske* u kojoj je ESLJP zauzeo stav da se na predmete koji se odnose na kažnjavanje zločina protiv čovečnosti ima primeniti st. 2, čl. 7 EKLJP.²⁸

Primena KZ BiH i suđenje za zločin protiv čovečnosti i u jednom i drugom predmetu bili su predmet ispitivanja i pred US BiH. Tako je odlučujući po apelaciji u predmetu *Samardžić* ustanovio da primena KZ BiH u pogledu zločina protiv čovečnosti ne predstavlja kršenje čl. 7 EKLJP.²⁹ Argumenti koje u ovom pogledu koristi US BiH slični su onima koje je koristio Sud BiH, a oni se pre svega odnose na to da je čl. 4a KZ BiH primenjiv u slučaju zločina protiv čovečnosti, ali i na čl. 7, st. 2 EKLJP koji se na osnovu izričite ustavne odredbe³⁰ može direktno primeniti.³¹

4.2. Odluka ESLJP u predmetu *Šimšić protiv BiH*

U pogledu kršenja čl. 7 protiv BiH postoje dve odluke ESLJP, od kojih je jedna odluka o dopustivosti, dok je u drugom slučaju reč o presudi. Nakon postupka pred US BiH, Boban Šimšić je podneo predstavku ESLJP tvrdeći da je osudom za zločin protiv čovečnosti počinjen 1992. godine prekršen čl. 7 EKLJP jer to krivično delo

26 M. Babić /2015/: *op.cit.*, p. 282.

27 Drugostepena presuda, Sud BiH, *Neđo Samardžić*, br. X-KRŽ 05/49, 13. decembar 2006, p. 22–25.

28 Odluka o dopustivosti, ESLJP, *Naletilić protiv Hrvatske*, br. 51891/99, 4. maj 2000, par. 2.

29 Presuda, US BiH, *Neđo Samardžić*, br. AP 519/07, 30. januar 2010, par. 70.

30 Ustav Bosne i Hercegovine, čl. II/2.

31 *Neđo Samardžić*, par. 69.

nije bilo predviđeno zakonom koji je važio u periodu trajanja oružanog sukoba.³² ESLJP je predstavku Bobana Šimšića ocenio kao očigledno neosnovanu³³ i time je proglasio nedopustivom. ESLJP je u ovom predmetu analizirao veliki broj izvora međunarodnog prava³⁴ u cilju izvođenja zaključka da je zločin protiv čovečnosti krivično delo definisano u međunarodnom pravu.³⁵ Sud je prilikom utvrđivanja postojanja krivičnog dela u međunarodnom pravu analizirao izvore prava poput Povelje Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu, Nirnberške principe, Konvenciju o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, Statut Haškog tribunala, Rimski statut³⁶ i sl. Ovakvom odlukom ESLJP je potvrdio stav Apelacionog vijeća Suda BiH i US BiH i time do kraja otvorio već odškrinuta vrata suđenja za zločine protiv čovečnosti počinjene u vreme oružanog sukoba u BiH.

Pored toga, ovde se još jedno pitanje ukazalo kao važno – da li je podnosilac predstavke mogao da zna da je ovo krivično delo kažnjivo prema međunarodnom pravu. Naime, iako je podnosilac predstavke tvrdio da on to nije mogao da zna, ESLJP je uzeo u obzir položaj koji je podnosilac predstavke imao u vreme izvršenja dela (bio je policijski službenik) i citirajući predmet *Kononov protiv Litvanije* zaključio: „Osobe koje obnašaju profesionalnu dužnost moraju postupati s visokim stepenom opreza kada obavljaju svoje zanimanje i od njih se očekuje da postupaju s posebnom pažnjom prilikom procjene rizika koje takve aktivnost povlače za sobom.”³⁷ Pored toga, Sud je posebno cenio činjenicu da su počinjena krivična dela po svojoj prirodi očigledno nezakonita, što je kod podnosioca predstavke moralo dovesti do svesti da postoji rizik da dela predstavljaju zločin protiv čovečnosti i da bi on mogao biti za njih odgovoran.³⁸ U tom svetlu, Sud je zaključio da je, s obzirom na način definisanje ovog krivičnog dela u međunarodnom pravu, ono u vreme izvršenja predstavljalo krivično delo definisano sa dovoljnim stepenom dostupnosti i predvidivosti u međunarodnom pravu³⁹.

Jedno pitanje je ipak ostalo otvoreno – u okviru kojeg stava čl. 7 je Sud razmatrao predstavku u predmetu *Šimšić*. Iako bi se na prvi pogled moglo reći da je reč o st. 2, Sud se o tome nije eksplicitno izjasnio, što dodatno stvara konfuziju. On u prvom delu obrazloženja svoje odluke pominje st. 1, ali u pogledu predvidljivosti i dostupnosti zakona. U zaključku svog obrazloženja on zaključuje: „...da su djela apli-

32 Odluka o dopustivosti, ESLJP, *Šimšić protiv Bosne i Hercegovine*, br. 51552/10, 10. april 2012, par. 20.

33 Pitanje očigledne neosnovanosti, iako prema slovu EKLJP predstavlja formalni razlog za odbacivanje predstavke, ipak predstavlja svojevrsni ulazak u meritum. Pitanje „neosnovanosti“ je suštinski meritorno pitanje, pa čak i kad je reč o „očiglednoj neosnovanosti“.

34 *Šimšić protiv Bosne i Hercegovine*, par. 8–3.

35 *Ibid.*, par. 25.

36 Postavlja se pitanje da li se Statut Haškog tribunala i Rimski statut koji su usvojeni nakon što su predmetna krivična dela učinjena mogu analizirati u ovom kontekstu u cilju potvrde da je krivično delo bilo predviđeno u međunarodnom pravu. Iako ovi statuti u nekoj meri kodifikuju postojeće međunarodno pravo (u pogledu ovog za Rimski statut postoji saglasnost, dok u slučaju Statuta Haškog tribunala, ne), teško je ne primetiti da su oni usvojeni nakon činjenja krivičnog dela za koje se nastoji dokazati da je u vreme činjenja bilo propisano u međunarodnom pravu.

37 *Šimšić protiv Bosne i Hercegovine*, par. 24.

38 *Ibid.*, par. 24.

39 *Ibid.*, par. 22, 25.

kanta, u vrijeme kada su izvršena, predstavljala krivično djelo definisano s dovoljno dostupnosti i predvidivosti prema međunarodnom pravu.⁴⁰ Korišćenjem sintagme „u međunarodnom pravu” čini se da Sud podvodi predmetni slučaj pod st. 1 (za razliku od Apelacionog vijeća Suda BiH i US BiH), a ne st. 2, čl. 7. Ukoliko je tako, onda je u tom smislu Sud na neki način odstupio od stava zauzetog u predmetu *Naletilić* u kojem se izjasnio da se pitanje zločina protiv čovečnosti razmatra u okviru st. 2.⁴¹ Ipak, u literaturi se ističe da je Sud u svojoj praksi zauzeo stav da su ova dva stava međusobno povezana i da se imaju tumačiti u međusobnom saglasju.⁴²

Ono što se ne može zanemariti i preskočiti na ovom mestu jeste činjenica da se u pogledu st. 2, čl. 7 ističe i ponavlja njegova nejasnost, kao i da se naglašava stavljanje rezerve od strane pojedinih zemalja na ovaj deo čl. 7 EKLJP. U tom pravcu, više autora ističe stavljanje rezerve od strane Nemačke.⁴³ To dovodi do isticanja da suđenje za zločin protiv čovečnosti na ovakav način u velikoj meri degradira i dero-gira načelo zakonitosti.

4.3. Presuda ESLJP u predmetu *Maktouf i Damjanović protiv BiH*

Pored Odluke u predmetu *Šimšić*, postoji još jedna presuda protiv BiH koja se odnosi na povredu čl. 7 EKLJP. Reč je o predmetu *Maktouf i Damjanović protiv BiH*⁴⁴ koja pokreće pitanje primene (blažeg) krivičnog zakona u postupcima za međunarodna krivična dela. Naime, Sud BiH je prilikom suđenja za međunarodna krivična dela jednim vidom generalne procene⁴⁵ povoljnosti zakona KZ BiH utvrdio kao blaži i primenjivao ga uz argument da isti ne predviđa smrtnu kaznu za ova krivična dela, dok je KZ SFRJ ovakvu kaznu predviđao. Zapravo, ovo pitanje je bilo adresirano i u US BiH u gorepominjanim apelacijama, što je dovelo i do pomalo konfuznih obrazloženja u ovim odlukama. To naročito iz razloga što je ovo pitanje bilo povezano sa pitanjem mogućnosti suđenja za zločin protiv čovečnosti. Naime, apelanti su isticali da pored toga što krivično delo nije bilo predviđeno zakonom vremena izvršenja dela, nije trebalo primeniti KZ BiH iz razloga što on predviđa strože kažnjavanje (dugotrajni zatvor) od KZ SFRJ (kazna do 20 godina⁴⁶).

40 *Ibid.*, par. 25.

41 *Naletilić protiv Hrvatske*, par. 1.

42 W. A. Schabas: *op. cit.*, p. 354–355.

43 M. Babić /2015/: *op. cit.*, p. 280–281. D. Derenčinović /2001/: U povodu presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Streletz, Kessler i Krenz protiv Njemačke*, *Hrvatski ljetopis za kazne-no pravo i praksu*, n° 2, p. 147–170. Ipak, Nemačka je takvu rezervu povukla 2001. godine.

44 Presuda, ESLJP, *Maktouf i Damjanović protiv BiH*, br. 2312/08 i 34179/08, 18. jul 2013. godine

45 Ovo je bilo jedno neobično rešenje, s obzirom na to da se u gotovo svim udžbenicima ukazuje da se ovakva procena mora vršiti *in concreto* u svakom pojedinačnom slučaju, i da nije moguća procena *in abstracto*. Ipak, od predmeta *Kurtović* (gde je kao blaži primenjen KZ SFRJ) praksa Suda BiH se počela menjati. Inače, to nije jedina zamerka Sudu BiH – ističu se i neke druge. Vid. npr: M. Buha /2018/: Standard sumnje u krivičnom postupku pred Sudom BiH – in: *Organizacija pravosuđa i efikasnost zaštite (evropski standardi i stanje u Srbiji) – krivičnopravni aspekt*, Zlatibor, p. 443–455.

46 Kazna od 20 godina je u KZ SFRJ je supsidijarna u odnosu na tim zakonom predviđenu smrtnu kaznu za međunarodna krivična dela. Kako je u godinama nakon oružanog sukoba došlo do uki-danja smrtno kazne, apelanti pred US BiH, odnosno aplikanti u predmetu *Maktouf i Damjanović*, smatrali su da je KZ SFRJ blaži zakon jer predviđa kaznu do 20 godina zatvora.

Ovaj predmet je važan u kontekstu teme ovog rada jer je ESLJP u ovoj presudi dao vrlo značajan „uvodni komentar”, a čiji sadržaj potvrđuje ono što je ESLJP zaključio u Odluci u predmetu *Šimšić* – da je moguće suditi za zločin protiv čovečnosti počinjen u vreme oružanog sukoba u BiH. Naime, Sud je u ovom uvodnom komentaru naglasio da s obzirom na činjenicu da je zločin protiv čovečnosti predstavljao krivično delo prema međunarodnom pravu, a da isto nije bilo propisano KZ SFRJ, ne postoji druga mogućnost nego da sudovi u BiH primene KZ BiH. Sud je dalje zaključio, da s obzirom da se predmetni slučaj odnosi na ratne zločine i primenu zakona na njih, predmet ove predstavke je potpuno drugačiji od pitanja iz predmeta *Šimšić*.⁴⁷ Time je i ESLJP napravio razliku između pitanja primene KZ BiH u odnosu na zločine protiv čovečnosti, gde je on potvrdio njegovu primenu, i ostalih međunarodnih krivičnih dela u odnosu na koje se mora procenjivati povoljnost zakona po učinioca.

5. OSNOVNI PRIGOVORI SUĐENJU ZA ZLOČIN PROTIV ČOVEČNOSTI U BIH

Suđenju za zločin protiv čovečnosti se prigovaralo u vreme početka ovih suđenja i jednako se prigovara i danas u stručnoj pravničkoj javnosti. Sa druge strane, činjenica je da s obzirom na količinu pravnih problema koji izviru iz ovih suđenja, nije napisan veliki broj radova na ovu temu. Čini se da je u ovoj situaciji došao do izražaja konflikt shvatanja o pojedinim pravnim pitanjima u okviru više grana prava, pre svega shvatanje načela zakonitosti u međunarodnom (krivičnom) pravu i pravu ljudskih prava i u kontinentalnoj krivičnopravnoj tradiciji. Andrew Clapham ističe postojanje antagonizma između potrebe suđenja za međunarodna krivična dela kao težnje međunarodnog krivičnog prava i prava da niko ne bude osuđen za delo koje se u trenutku izvršenja nije smatralo krivičnim delom. On navodi da, kada je reč o delu koje uključuje povredu života i tela, princip zakonitosti može da se interpretira tako da dopušta proširivanje na ona ponašanja koja bi krivični sud smatrao krivičnim delima koja su potpuno predvidiva. Sa druge strane, pravo ljudskih prava, koje predviđa zabranu retroaktivne primene krivičnog zakona, je tu da ograniči preterano širenje krivičnog prava.⁴⁸ Iako je Claphamovo viđenje tačno, diskusija o ovom antagonizmu ne bi mogla tu da se zaustavi. Ona, bar iz ugla ovog rada nužno, uključuje i shvatanje ovog pitanja u kontinentalnoj krivičnopravnoj tradiciji, shvatanje o tome šta je retroaktivna primena krivičnog prava u pravu ljudskih prava (prvenstveno EKLJP) i kakve reperkusije takvo shvatanje ima na obavezu da krivično delo i kazna budu precizno određeni u vreme izvršenja krivičnog dela a što je osnova učenja o načelu zakonitosti u kontinentalnim krivičnopravnim sistemima. U tom smislu, diskusija bi mogla da se raščlani na dva dela – onaj koji se odnosi na zakonitost krivičnog dela i onaj koji se odnosi na zakonitost kazne.

47 *Ibid.*, par. 55.

48 U ovom drugom slučaju, Clapham posebno ističe borbu protiv terorizma, iz čega vidimo da u njegovom fokusu nisu situacije poput ove koja je predmet ovog rada. A. Clapham /2016/: Human Rights and International Criminal Law – in: *International Criminal Law* (W. A. Schabas, ed.), Cambridge, p. 31–32.

5.1. *Nullum crimen sine lege* i suđenje za zločin protiv čovečnosti u BiH

Polazeći od tradicionalno shvaćenog i čistog načela zakonitosti u kontinentalnim pravnim sistemima suđenje za zločin protiv čovečnosti na ovaj način je potpuno nezamislivo. Tako, Škulić navodi da st. 2, čl. 7 EKLJP sadrži ogradu od primarnog pravila iz st. 1 EKLJP i da time ostavlja prostor da krivična dela i kazne budu propisane i drugim izvorima prava, iako je to u kontinentalnoj Evropi gotovo nezamislivo.⁴⁹ Osnovni prigovori se mogu svesti na sledeće:

1. Suđenjem za zločin protiv čovečnosti narušen je segment načela zakonitosti koji se odnosi na *lex certa*. Zločin protiv čovečnosti je tek usvajanjem Rimskog statuta dobio potpunu fizinomiju i preciznu definiciju, što zapravo govori dodatno u prilog tome da on u vreme izvršenja, bez postojanja inkriminacije u KZ SFRJ, nije mogao biti određen sa dovoljnim stepenom preciznosti ni u međunarodnom (krivičnom) pravu. Suđenje prema inkriminaciji koja je nastala usvajanjem Rimskog statuta 1998. godine, a preuzeta u KZ BiH 2003. godine, predstavlja rešenje koje je možda u skladu sa shvatanjima ovog načela u međunarodnom pravu, ali nikako nije u skladu sa njegovim shvatanjem u kontinentalno-evropskim okvirima. U tom smislu, ovaj segment načela zakonitosti bi mogao biti zadovoljen samo ukoliko bi u vreme izvršenja krivičnog dela postojala vrlo precizna inkriminacija zločina protiv čovečnosti u međunarodnom pravu, što kako smo prethodno naveli, nije slučaj. Čak i da jeste, to bi i dalje dovelo do problema u pogledu drugog segmenta načela zakonitosti.
2. Drugi prigovor se odnosi na retroaktivnu primenu zakona – *nullum crimen sine lege praevia*. Iz nacionalnih i međunarodnih izvora prava sledi da je ovakva primena zakona moguća samo ukoliko je on blaži po učinioca krivičnog dela. Čini se da je KZ BiH definitivno stroži zakon u odnosu na KZ SFRJ koji ovo delo nije predviđao. Ipak, KZ BiH je već u velikoj meri narušio klasično shvatanje ovog načela, unošenjem u njegovu definiciju zabranjenost dela prema međunarodnom pravu, kao i unošenjem odredbe 4a. Time je ostavljen prostor za ovakva suđenja, jer je zločin protiv čovečnosti nesumnjivo bio deo međunarodnog (krivičnog) prava, iako nije ispunjavao prethodno navedeni kriterijum *lex certa*. Time je zapravo, već zakonodavac, pre Suda BiH, otvorio ovakvu mogućnost, koja je teško shvatljiva domaćoj pravničkoj javnosti. Tome u prilog govori i činjenica da Krivični zakonik Republike Srpske ne poznaje ovakvu formulaciju načela zakonitosti, kao ni zakoni/ci u zemljama bivše Jugoslavije. Jedini, pored KZ BiH, koji poznaje unošenje zabranjenost dela prema međunarodnom pravu je Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Dakle, činjenica je da u smislu retroaktivne primene KZ BiH prema istom postoji takva mogućnosti, ali je činjenica da u tom slučaju i dalje ostaje problem koji se odnosi na *lex certa*, jer u međunarodnom pravu nije postojala precizna definicija zločina protiv čovečnosti.

49 M. Škulić /2020a/: Imaju li budućnost međunarodno krivično pravo i Međunarodni krivični sud? – in: *Kaznena reakcija u Srbiji – X deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, p. 44.

3. Treći prigovor je ujedno i najinteresantniji. Njega najsnažnije zastupaju Babić i Marković. On se odnosi na pitanje da li je zločin protiv čovečnosti zaista „novo krivično delo”. U tom smislu, oboje su stava da, iako je činjenica da zločin protiv čovečnosti sadrži zajednički/opšti element (činjenje dela u okviru šireg ili sistematskog napada usmerenog protiv civilnog stanovništva sa znanjem o tome), kriminalni karakter ponašanja inkriminiranih kroz zločin protiv čovečnosti je zapravo bio obuhvaćen inkriminacijom zločina protiv civilnog stanovništva iz KZ SFRJ.⁵⁰ To praktično znači da na ovom mestu nije uopšte trebalo doći do primene čl. 7 EKLJP, niti do primene čl. 4a KZ BiH, iz razloga što je to ponašanje bilo zabranjeno u vreme izvršenja krivičnog dela kroz inkriminaciju ratnog zločina protiv civilnog stanovništva i nije reč o ponašanju koje nije bilo inkriminirano u KZ SFRJ, već o ponašanju koje je bilo podvedeno pod drugu inkriminaciju. Marković iznosi i ogradu da je reč o delu koje je „prema strukturi svog nepravda, odnosno elementima koji ga čine, istovremeno i „novo” i „staro”. Ona navodi da je ono novo jer kao takvo nije postojalo u KZ SFRJ, i zbog postojanja opšteg elementa u njegovoj strukturi. Sa druge strane, ono je „staro” jer su radnje izvršenja bile inkriminirane u KZ SFRJ, ali u vidu dela pod drugačijim nazivima. Stoga, zaključuje da s obzirom na to da je reč o radnjama koje su bile inkriminirane u vreme izvršenja dela, nema mesta primeni čl. 7, st. EKLJP kao ni čl. 4a KZ BiH, jer se one odnose na dela koja nisu bila propisana zakonom vremena izvršenja dela.⁵¹

5.2. *Nulla poena sine lege* i suđenje za zločin protiv čovečnosti u BiH

Shahram Dana ističe da se načelu *nulla poena sine lege*, iako ono predstavlja jedno od fundamentalnih načela, posvećuje iznenađujuće malo pažnje.⁵² To potvrđuje i to da je mnogo manja pažnja u pogledu načela zakonitosti i suđenja za zločin protiv čovečnosti posvećena krivičnim sankcijama. Iz svega što je napisano jasno proizlazi zaključak da sankcija za ovo krivično delo nije bila propisana u vreme izvršenja dela. Ona nije bila propisana u domaćem pravu, jer ni samo delo nije istim bilo predviđeno, kao ni u međunarodnom pravu jer se u njemu sankcije najčešće i ne određuju.⁵³ Onda, na osnovu kog zakona se osuđenom učiniocu zločina protiv čovečnosti izriče kazna? Sledeći stav da je jedini zakon koji se može primeniti zakon suđenja, KZ BiH, došlo je i do primene kazne koja je propisana tim zakonom. Iz tog proizlaze sledeće posledice:

- 50 M. Babić /2015/: *op. cit.*, p. 276–278. M. Babić /2016/: Materijalno krivično zakonodavstvo u Postdejtonskoj Bosni i Hercegovini (pitanje nadležnosti i primjena), *Crimen*, n° 3, Beograd, p. 306–308.
- 51 I. Marković /2015/: Zločin protiv čovječnosti – in: *Krivična djela protiv čovječnosti – normativno i stvarno* (V. Popović, ed.), Banja Luka, p. 161.
- 52 Zbog njegove zanemarenosti, on ovo načelo zove „siromašnim rođakom“ načela *nullum crimen sine lege*. Vid. S. Dana /2009/: Beyond Retroactivity to Realizing Justice: A Theory on the Principle of Legality in International Criminal Law Sentencing, *Journal for Criminal Law and Criminology*, n° 4/99, Chicago, p. 858–859.
- 53 Sankcije jesu propisane u statutima međunarodnih krivičnih sudova, ali treba imati na umu da se u tom slučaju njihovo izricanje ograničava na postupke pred tim sudovima.

1. Kazna za zločin protiv čovečnosti nije bila određena zakonom vremena izvršenja, čime dolazi do retroaktivne primene zakona u ovim predmetima i do nepoštovanja načela zakonitosti u smislu zabrane njegovog povratnog dejstva. Već je naglašen liberalniji stav u okviru međunarodnog krivičnog prava prema načelu zakonitosti u vezi sa krivičnom sankcijom, međutim ovakva primena zakona u potpunosti negira shvatanje ovog načela u kontinentalnoj krivičnopravnoj tradiciji.
2. Činjenica je da se zahtev *lex certa* odnosi i na sankcije, što dovodi do zaključka da je i ovaj segment načela zakonitosti povređen jer nije postojala precizno određena sankcija za ovo krivično delo. Dodatno treba naglasiti da su kazne propisane KZ SFRJ i KZ BiH različite. Ta različitost se ne ogleda samo u visini kazne, već i u vrsti kazne. Tako, KZ SFRJ nije predviđao kaznu dugotrajnog zatvora koja se prema KZ BiH može izreći za sva međunarodna krivična dela, pa i za zločin protiv čovečnosti. To dovodi do zaključka da se za zločin protiv čovečnosti izriče ne samo stroža kazna, već i kazna koja nije predviđena zakonom vremena izvršenja.
3. Ovakva primena zakona dovela je do teških posledica po ujednačenu primenu prava. Razlog za to je što u pogledu ostalih međunarodnih krivičnih dela, pre svega genocida i zločina protiv čovečnosti, primenjuje KZ SFRJ (osim ukoliko je KZ BiH blaži), iz čega proizlazi da je najviša zaprećena kazna 20 godina. Sa druge strane, KZ BiH, koji se primenjuje prilikom suđenja za zločin protiv čovečnosti, predviđa za sva ova krivična dela kaznu dugotrajnog zatvora. To praktično znači da je za zločin protiv čovečnosti moguće izreći kaznu do 45 godina, dok će za genocid biti moguće izreći kaznu do 20 godina. Ovaj problem postoji od početka suđenja i ne vidi se mogućnost rešavanja istog.⁵⁴

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Činjenica je da suđenja na goreopisani način nisu na početku, već ulaze u svoju završnu fazu. Iz toga je jasno da se kritikom ovih suđenja u ovom trenutku ne može uticati na njihov drugačiji tok i drugačiju primenu prava ukoliko bismo eventualno to smatrali potrebnim. Međutim, to ne utiče na važnost pouka koje su nastale iz ovih suđenja.

Primetno je da postoji značajno razmimoilaženje u stavovima različitih sudova koji primenjuju različite pravne propise u pogledu shvatanja načela zakonitosti. Širina i manji stepen rigidnosti koji odlikuju međunarodno pravo i pravo ljudskih prava su u velikoj meri neprihvatljivi u „očima” onih koji načelo zakonitosti shvataju kroz prizmu kontinentalne krivičnopravne tradicije. Sa druge strane, možemo uočiti da dolazi do značajnog širenja međunarodnog krivičnog prava i na nacionalne pravne sisteme, ali i uticaja međunarodnog javnog prava i prava ljudskih prava na

⁵⁴ Niz je pitanja/problema povezanih sa kaznenom politikom i neusklađenom primenom krivičnih zakona u BiH u predmetima ratnih zločina. O tom vid. više: Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini, pp. 72–73, 7. april 2021.

njih. To širenje i taj uticaj postojali su pre svega u pogledu krivičnog zakonodavstva u BiH – proširivanjem definicije načela zakonitosti, čime su otvorena vrata za odstupanje od njegovog postojećeg shvatanja u teoriji i u sudskoj praksi u BiH. Čini se da je širenjem međunarodnog krivičnog prava i prava ljudskih prava i prihvatanjem međunarodnih obaveza od strane država, takav uticaj na domaće pravne sisteme neminovan. Sa druge strane, na primeru BiH postaje vrlo jasno da manjak poznavanja međunarodnog prava u trenutku preuzimanja određenih obaveza (pre svega potpisivanja i ratifikacije međunarodnih ugovora) često dovodi do velikih razmišljanja u trenucima kada dođe vreme za primenu tih pravnih propisa.

Danas, sa preciznim definisanjem međunarodnih krivičnih dela u BH zakonodavstvu ne bi ponovo došlo do ovakvih problema u primeni načela zakonitosti. Međutim, činjenica je da se prilikom preuzimanja međunarodnih obaveza ispoljava prilično nonšalantan pristup koji u konačnici dovodi do stavljanja onih koji primenjuju pravnu normu pred svršen čin – do primene prava čiji karakter nije svojstven postojećem pravnom sistemu. U tom smislu, uzimajući u obzir, na primer mogućnost stavljanja rezerve na pojedine delove međunarodnih ugovora (poput st. 2 čl. 7 EKLJP), ostaje i dalje pitanje nije li BiH opet (kao i u slučaju presude *Sejdić i Finci protiv BiH*) pomalo neoprezan stav prilikom preuzimanja međunarodnih obaveza koštao ovih presuda i tumačenja načela zakonitosti na način koji nije viđen u BiH i na prostoru bivše Jugoslavije?

LITERATURA

- Babić M. /2015/: Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Maktouf-Damjanović i njen uticaj na suđenje za međunarodna krivična djela, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci*, n° 37.
- Babić M. /2016/: Materijalno krivično zakonodavstvo u Postdejtonskoj Bosni i Hercegovini (pitanje nadležnosti i primjena), *Crimen*, n° 3, Beograd.
- Babić M. /2021/: *Međunarodno krivično pravo*, Banjaluka.
- Babić M., Marković I. /2019/: *Krivično pravo – opšti dio*, Banja Luka.
- Buha M. /2018/: Standard sumnje u krivičnom postupku pred Sudom BiH – in: *Organizacija pravosuđa i efikasnost zaštite (evropski standardi i stanje u Srbiji) – krivičnopravni aspekt*, Zlatibor.
- Clapham A. /2016/: Human Rights and International Criminal Law – in: *International Criminal Law* (Schabas W. A., ed.), Cambridge.
- Dana S. /2009/: Beyond Retroactivity to Realizing Justice: A Theory on the Principle of Legality in International Criminal Law Sentencing, *Journal for Criminal Law and Criminology*, n° 4/99, Chicago.
- Derenčinović, D. /2001/: U povodu presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Strelitz, Kessler i Krenz protiv Njemačke, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, n° 2.
- Ferdinandusse W. N. /2006/: *Direct application of international criminal law in national courts*, Hague.
- Ivanišević B. /2008/: *The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court*, International Center for Transitional Justice, New York.

- Kaseze A. /2005/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.
- Marković I. /2015/: Zločin protiv čovječnosti – in: *Krivična djela protiv čovječnosti – normativno i stvarno* (Popović V., ed.), Banja Luka.
- Mijović Lj. /2019/: *Osnove međunarodnog javnog prava – I dio*, Banja Luka.
- Petrović B., Smailagić N. /2016/: Načelo zakonitosti u savremenom međunarodnom krivičnom pravu: srednji put između kontinentalnog i angloameričkog koncepta zakonitosti?, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIX.
- Schabas W. A. /2015/: *The European Convention on Human Rights – A Commentary*, Oxford.
- Stojanović Z. /2016/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.
- Škulić M. /2020/: Imaju li budućnost međunarodno krivično pravo i Međunarodni krivični sud? – in: *Kaznena reakcija u Srbiji – X deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd.
- Škulić M. /2020/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.

PROPISI

- Krivični zakon Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik BiH*, br. 3/2003, 32/2003 – ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 i 35/2018.
- Krivični zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list SFRJ*, br. 44/76, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90 i 38/90.

INTERNET IZVORI

- Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini, <https://www.osce.org/files/f/documents/f/2/108105.pdf>, 4. mart 2021.
- Pravilnik o postupku i dokazima, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev34_bcs.pdf, 3. mart 2021.
- Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/drzavna%20strategije%20za%20rad%20na%20predmetima%20rz.pdf, 4. mart 2021.

Olivera Ševo*

Law Faculty, University of Banja Luka

PRINCIPLE OF LEGALITY AND CRIME AGAINST HUMANITY PROCEEDINGS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

The paper deals with the principle of legality from the perspective of crime against humanity proceedings in Bosnia and Herzegovina (BiH). During the armed conflict in BiH many war crimes were committed, among all others, a lot of crimes against humanity. In the time when the crimes were committed, a crime against humanity was not prescribed by the in

---

* Assistant, olivera.sevo@pf.unibl.org.

effect criminal code. Despite that fact, criminal courts in BiH convicted numerous offenders for crime against humanity on the basis of its prescription in international law. That led the author to the question: what was the path of crime against humanity proceedings in BiH?

In the first part of the paper, the author gives the overview on the matter of jurisdiction for crime against humanity in BiH and position of principle of legality in the BiH legal system. That part also contains the insight into the main characteristics of the principle of legality's understanding in different legal traditions, but also the insight into this principle understanding in the international (criminal) law.

In the second part, the author analyses Court of BiH's judgements in order to find out what was the source of law used by this court for its crime against humanity convictions. Thereafter, the author analyses Constitutional Court of BiH's decisions related to the alleged breach of BH Constitution and ECHR in relation to the principle of legality regarding crime against humanity proceedings. At the end, the paper gives the overview of ECtHR case law related to the crime against humanity proceedings in BiH – *Šimšić v. BiH* and *Maktouf and Damjanović v. BiH* cases.

In the last part, the author, taking into consideration understanding the principle of legality in BiH legal tradition, presents the main conceptual problems that were raised from the crime against humanity proceedings in BiH.

Key words: principle of legality, crime against humanity, Court of Bosnia and Herzegovina, European Court for Human Rights.

Krsto Pejović*

Osnovni sud u Podgorici

Nina Paović**

Agencija za sprječavanje korupcije Crne Gore

PRAVO NA OBRAZLOŽENU NAREDBU O ODREĐIVANJU POSEBNIH DOKAZNIH RADNJI I (KRITIČKI) OSVRT NA PRAKSU EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Apstrakt: Sve opasniji, i u međunarodnim razmjerama distribuiran, (organizovani) kriminal(itet) uslovio je potrebu država da iznalaze adekvatna sredstva kako bi svemu tome stale na kraj. Naravno, i danas, kao i dosta godina ranije, možemo čuti da su kriminalci „*jedan korak ispred države*”. To, kada pogledamo situaciju oko sebe, nije nažalost daleko od istine. Međutim, suočene sa tim problemom, države na normativnom planu, a sa ciljem da anticipiraju kriminalna ponašanja, kao i da, ukoliko je krivično djelo već izvršeno, pouzdano identifikuju izvršioce istih, u nacionalna zakonodavstva (pored opštih dokaznih radnji) stipulišu mogućnost primjene posebnih dokaznih radnji/tehnika. To je sasvim legitimno. Međutim, kada država propiše određena pravila, odnosno uslove pod kojima se određene (dokazne) radnje moraju preduzeti, onda je i više nego neobično da ono što je sama propisala ne poštuje. U redovima koji slijede bavićemo se posebnim dokaznim radnjama i to dominantno opštım karakteristikama istih i u vezi sa njima praksom Evropskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP ili Sud). Sve ovo sa ciljem da pokušamo da predstavimo (iz našeg ugla) plauzibilnu praksu, sa nadom da ćemo raskrstiti sa dosadašnjom, koja po našem mišljenju nije dobra.

Ključne riječi: posebne dokazne radnje, nezakoniti dokazi, mjere tajnog nadzora, pravo na pravično suđenje, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života.

UVODNA RAZMATRANJA

Svjedoci smo da su, posebno u poslednjih par godina, novinski stupci ne tako rijetko „bogati” naslovima poput onih da su posebnim dokaznim radnjama predujrijeđena neka teška krivična djela; da su opstruirani napori kriminalaca za izvrše-

* Kandidat za sudiju u crnogorskom pravosuđnom sistemu, krstop@yahoo.com

** Pomoćnica direktorice Agencije za sprječavanje korupcije Crne Gore, paovic.nina@yahoo.com

njem nekih krivičnih djela uslijed prisluškivanja telefona jednog od njih i sl. Iako nije neposredno predmet ovog rada, ipak nam se čini da broj osuđujućih odluka ne korespondira sa brojem „rasvijetljenih krivičnih djela” u izviđaju/istrazi putem posebnih dokaznih radnji, kako to vole da predstave, na sad već popularnim konferencijama za štampu „delegati” tužilaštava i policije. No, nezavisno od toga, država, sa punim legitimitetom¹ da to čini, traži *modus* kako da „doskoči” kriminalcima i da ih, što je najpoželjnije, uhvati u fazi pripremanja/pokušaja krivičnog djela. Posebno, kada su u pitanju teški oblici kriminaliteta. Ukoliko bi postojale sumnje u legitimnost posebnih dokaznih radnji, trebalo bi ih odmah odbaciti, jer su u današnje vrijeme – svakodnevnih i sve opasnijih kriminalnih aktivnosti – takve tvrdnje ipak bez osnova.

Metodološki, rad će se baviti analizom referentnog srpskog² legislativnog okvira, prakse nacionalnih sudova i izabranih slučajeva iz prakse ESLJP. Zbog limitiranosti obimom na ovom mjestu nećemo posebno komentarisati nijednu posebnu dokaznu radnju. Rad će se, prevashodno, baviti analizom čl. 161 ZKP-a (koji predstavlja opštu odredbu za aplikaciju posebnih dokaznih radnji), odnosno time šta treba da sadrži obrazloženje naredbe kojom se određuje primjena ovih radnji. U njemu je, cijenimo, sadržan njihov neksus. Kada je u pitanju ESLJP, tu ćemo se pozabaviti sa par slučajeva iz prakse ovog suda, čijim donošenjem su ustanovljeni određeni principi koji se tiču (ne)kršenja čl. 6 i 8 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava,³ u vezi sa primjenom ovih dokaznih radnji. Pored onih, nesumnjivo dobrih rješenja, vidjećemo da su određena rješenja koja je Sud afirmisao, u najmanju ruku neobična sa aspekta zaštite ljudskih prava. Time želimo da pokažemo da praksa koju je ESLJP standardizovao ipak ima određene nedostatke. Samim tim, cilj rada je da na bazi tumačenja nacionalnih zakonskih okvira, prakse nacionalnih sudova i prakse ESLJP, ukaže na nedostatke u praksi kako domaćih sudova, tako i na nedostatke u praksi ESLJP. U tom pravcu koristićemo uporedno-pravni i dogmatski metod.

1. POSEBNE DOKAZNE RADNJE – POJAM I OBRAZLOŽENJE

1.1. Međunarodni i nacionalni legislativni okvir

O nužnosti uvođenja posebnih dokaznih radnji u nacionalna krivična zakonodavstva svjedoče i neki međunarodni instrumenti, koji eksplicitno zagovaraju njihovu aplikaciju. Jedna od takvih je i *Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (Palermo Konvencija)*,⁴ čiji čl. 20 nosi naziv „Spe-

- 1 Vidj. Odluku Evropskog suda za ljudska prava (dalje: ESLJP) *Klass i ostali protiv Njemačke*, predstavka br. 5029/71 od 6. septembra 1978. godine, § 48.
- 2 Osim srpskog, tamo gdje to budemo smatrali neophodnim razmatraće se i praksa i legislativno rješenje u Crnoj Gori i Hrvatskoj, iz razloga velike sličnosti kako u legislativi tako i u praksi.
- 3 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim Protokolima (“*Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*”, br. 9/03, 5/05 i 7/05 – ispravka i “*Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*”, br. 12/10 i 10/15).
- 4 Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (“*Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*”, br. 6/2001).

cijalne istražne tehnike”. Prvi međunarodnopravni dokument⁵ koji predviđa neku specijalnu istražnu tehniku jeste *Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (Bečka konvencija)*,⁶ koja u čl. 11 promovira tzv. kontrolisanu isporuku. Uz to, „*Specijalna istražna ovlaštenja i tehnike*” je naziv čl. 4 *Konvencije o pranju traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (broj 141)*.⁷

Posebne dokazne radnje su u srpskom Zakoniku o krivičnom postupku⁸ normirane u okviru tač. 3 Glave VII (čl. 161–187). S obzirom na konfiguraciju ove glave, proizlazilo bi da sam zakonodavac dokazne radnje dijeli na *standardne* ili *opšte* i *specijalne* ili *posebne*.⁹ Posebne dokazne radnje mogu se, saglasno odredbi čl. 161 st. 1 ZKP-a, odrediti prema licu za koje postoje osnovi sumnje da je učinilo krivično djelo iz čl. 162 ZKP-a, a na drugi način se ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano. Odnosno, u smislu st. 2 istog člana, izuzetno se mogu odrediti i prema licu¹⁰ za koje postoje osnovi sumnje da priprema neko od krivičnih djela iz st. 1 ovog člana, a okolnosti slučaja ukazuju da se na drugi način krivično djelo ne bi moglo otkriti, spriječiti ili dokazati ili bi to izazvalo neraszmerne teškoće ili veliku opasnost. Prilikom odlučivanja o određivanju i trajanju posebnih dokaznih radnji organ postupka će posebno cijeniti da li bi se isti rezultat mogao postići na način kojim se manje ograničavaju prava građana (st. 3).

Prije nego što krenemo u detaljniju analizu, treba odmah na početku naglasiti da se u krivičnom postupku može koristiti samo dokazna građa koja je pribavljena uz poštovanje osnovnih procesnih formi i garancija ljudskih prava.¹¹

1.2. Definicija i konstitutivni elementi

Na temelju prethodno navedenog, posebne dokazne radnje možemo definirati kao *istražne radnje ili tehnike*¹² koje u formi (obrazložene) naredbe određuje

- 5 Z. Stojanović, D. Kolarić /2010/: *Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Beograd, p. 128.
- 6 Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (“*Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*”, br. 14/1990).
- 7 Zakon o ratifikaciji Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (“*Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*”, br. 7/2002 i “*Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*”, br. 18/2005). Za više o istorijatu ovih radnji, vid. Z. Skakavac, T. Skakavac /2017/: *Krivičnoprocesna regulacija posebnih dokaznih radnji u Republici Srbiji i njihova primena u savremenoj praksi*, *Civitas*, 7(2), pp. 39–42.
- 8 Zakonik o krivičnom postupku – ZKP („*Sl. glasnik RS*“, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14 i 35/19).
- 9 Upor. M. Škuljić /2015/: *Tajni audio i video nadzor kao posebna dokazna radnja u Zakoniku o krivičnom postupku Srbije* – in: *Tužilačka reč* (M. Plazinić, ed.), n° 28, p. 39.
- 10 Iako zakonodavac pravilno koristi pojam „lice” u ovom slučaju, u radu će se, iz čisto pragmatičnih razloga, koristiti pojam „okrivljeni” za obje situacije. Međutim, ovaj termin nije korektan kada je u pitanju situacija iz čl. 161 st. 2 ZKP-a, mada će o tome biti više riječi u daljem tekstu.
- 11 G. P. Ilić /2015/: *O nezakonitim dokazima u krivičnom postupku* – in: *Kaznena reakcija u Srbiji – V deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, p. 75.
- 12 „Mjere tajnog nadzora predstavljaju oblik tzv. specijalnih istražnih tehnika, danas veoma uobičajenih u većini demokratskih krivičnoprocesnih zakonodavstava, ali zakonski ‘rezervisanih’ u primjeni samo u odnosu na relativno ograničen krug krivičnih djela koja su inače, veoma

sud¹³ (sa izuzetkom kontrolisane isporuke koju određuje Republički javni tužilac, odnosno javni tužilac posebne nadležnosti¹⁴) na obrazloženi predlog javnog tužioca, čije vrijeme je zakonski ograničeno, i koje se mogu odrediti za tačno određeni katalog krivičnih djela (posebna krivična djela¹⁵), pri čemu je potrebno da postoje osnovi sumnje da je izvršeno posebno krivično djelo ili da se planira izvršenje takvog krivičnog djela i da primjena drugih – standardnih dokaznih radnji – ne može da dovede do željenih rezultata ili bi njihova primjena bila skopčana sa određenim problemima.

Iz ove, doduše složene, definicije možemo ekstrahovati konstitutivne elemente:¹⁶

(1) postojanje *obrazloženog predloga javnog tužioca*¹⁷ (sem u slučaju kontrolisane isporuke); (2) ekskluzivno pravo suda da, u formi *obrazložene* (čl. 167 st. 1, čl. 172 st. 1, čl. 175 st. 1, čl. 179 st. 1 i čl. 184 st. 1 ZKP-a) naredbe, određuje njihovu primjenu, sa izuzetkom kontrolisane isporuke koju određuje Republički javni tužilac odnosno javni tužilac posebne nadležnosti (čl. 181 st. 1 ZKP-a); (3) (*vremenenska*) *limitiranost trajanja* (čl. 167 st.3, čl. 172 st. 3, čl. 175 st. 3, čl. 179 st. 3, čl. 184 st. 3); (4) mogućnost određivanja samo za tačno određena krivična djela – tzv. *posebna krivična djela* (čl. 162);¹⁸ (5) postojanje *osnova sumnje* da je izvršeno krivično djelo ili da se planira izvršenje krivičnog djela iz čl. 162 ZKP-a; (6) *supsidijarnost*¹⁹ – standardne dokazne radnje se moraju pokazati kao neoperativne ili je njihova primjena

teško dokaziva uobičajenim dokaznim metodama, te je za njih tipičan tzv. dokazni deficit u redovnim situacijama”. M. Škulić /2009/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Podgorica, 2009, p. 482.

- 13 O tome da je nužno da sud u odgovarajućem funkcionalnom obliku odredi aplikaciju nekih standardnih dokaznih i posebnih dokaznih radnji, vidj. Odluke Ustavnog suda Crne Gore (sve odluke Ustavnog suda Crne Gore mogu se pronaći na sajtu ovog suda: www.ustavnisud.me), U br. 90–08 i 96–08 od 19. jula 2013. godine i Ustavnog suda Srbije (sve odluke Ustavnog suda Srbije, mogu se pronaći na internet stranici ovog suda: www.ustavni.sud.rs) IUz-1218/2010 od 19. aprila 2012. godine i IUz-1245/2010 od 13. juna 2013. godine.
- 14 U radu će se akcenat staviti na posebne dokazne radnje koje određuje sud.
- 15 Tako: M. Škulić /2012/: *Krivično procesno pravo*, peto izdanje, Beograd, p. 281, fn. 302.
- 16 U doktrini se, sa opravdanjem, može naići na zaključke da su uslovi za aplikaciju ovih mjera liberalni i da su zbog toga potencijalno opasni za ljudska prava i slobode. Tako: M. Grubač, T. Vasiljević /2014/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku: Prema Zakoniku iz 2011. godine*, trinaesto izdanje, Beograd, p. 318.
- 17 Vid. Presudu Vrhovnog kasacionog suda Srbije Kzz OK 27/2019 od 20. februara 2020. godine. Sve odluke srpskih sudova citirane u radu mogu se pronaći na internet stranici: www.vk.sud.rs
- 18 U crnogorskoj praksi se postavilo kao sporno pitanje da li se kao dokaz u postupku mogu koristiti rezultati mjera tajnog nadzora koje su pravilno određene, ali iz kojih je proizašlo da je okrivljeni izvršio krivično djelo neprijavlivanje krivičnog djela i učinioca iz čl. 386 st. 1 Krivičnog zakonika Crne Gore, za koje djelo nije dozvoljeno određivanje ovih mjera. Viši sud u Podgorici (K. br. 67/15 od 15. decembra 2016. godine) je zastupao gledište da se na ovom dokazu presuda ne može temeljiti. Sa takvim stavom se nije složio Apelacioni sud Crne Gore (Kvž. br. 11/2017 od 7. februara 2017. godine), zastupajući stanovište da se ne radi o nezakonitom dokazu i da se na istom presuda može temeljiti. U ovom slučaju, podržavam stav Višeg suda u Podgorici. Čini nam se da je Apelacioni sud pretjerano formalističkim logiciranjem odlučio da održi ovaj dokaz. Međutim, cijenimo da je izgubio iz vida svrhu odredaba o mjerama tajnog nadzora. Naime, zakonodavac nije bez razloga limitirao katalog krivičnih djela u odnosu na koja se ove mjere mogu odrediti, iz kog razloga smo mišljenja da se rezultati ovih mjera mogu s uspjehom koristiti u postupku samo ako se odnose na posebna krivična djela. Upor. M. Plazinić, M. Stojković /2015/: *Primena posebnih dokaznih radnji i mehanizmi njihove kontrole*, in: *Tužilačka reč*, n° 28, p. 16.
- 19 Upor. D. Krapac /2000/: *Kazneno procesno pravo: Knjiga prva – Institucije*, Zagreb, p. 196.

u konkretnom slučaju skopčana sa određenim problemima i (7) *srazmjernost*²⁰ – ocjenjuje se da li bi isti rezultat mogao da bude postignut na način kojim se manje ograničavaju prava građana, što znači primjenom opštih dokaznih radnji, kraćim trajanjem posebnih dokaznih radnji i sl.²¹

Iz odredbe čl. 161 st. 1 i 2 ZKP-a proizlazi da aplikativni standardi nisu isti kada je u pitanju postojanje sumnje da je izvršeno krivično djelo i situacije kada se (samo) *planira izvršenje krivičnog djela*. Zbog navedenog, neophodno je prokomentarisati ove dvije odredbe i ukazati na diferencijalne standarde.

U prvom slučaju (čl. 161 st. 1 ZKP-a) uslov za određivanje posebnih dokaznih radnji je da se primjenom drugih dokaznih radnji ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano. Sudija, uvjereni smo, mora pokazati zašto primjena drugih tehnika u konkretnom nema izgleda za uspjeh. U vezi sa tim, sudija će (se) uvijek (samo) pitati da li bi primjena drugih dokaznih radnji mogla da izazove efekat kakav se želi postići nekom od posebnih dokaznih radnji. Ukoliko smatra da primjena neke druge dokazne radnje dolazi u obzir, u tom slučaju neće udovoljiti zahtjevu za određivanje ovih mjera. Međutim, sudija se neće (samo) baviti time da li je moguće da se drugom radnjom prikupe dokazi, već će, ukoliko je odgovor na ovo pitanje pozitivan, analizirati da li bi u tom slučaju prikupljanje dokaza tim radnjama bilo znatno otežano. Dakle, nije dovoljno da prikupljanje dokaznog materijala nekom opštom dokaznom radnjom bude (samo) otežano (to je slučaj sa većim brojem dokaznih radnji), već je neophodno da ta otežanost bude znatna. To je, inače, faktičko pitanje koje se rješava uzimanjem u obzir okolnosti konkretnog slučaja.²²

Na osnovu izloženog, možemo konstatovati da su uslovi za primjenu posebnih dokaznih radnji u situaciji kada je krivično djelo izvršeno sledeći: 1) postojanje *osnova sumnje* da je određeno lice izvršilo krivično djelo; 2) mora biti u pitanju jedno od (*kataloških*) *krivičnih djela iz čl. 162 ZKP-a*; 3a) primjena drugih metoda *ne može da da željene rezultate*, odnosno 3b) ukoliko su, pak, rezultati primjenom standardnih dokaznih radnji ipak mogući, njihovo prikupljanje bi u tom slučaju bilo *znatno otežano*. Kao što se to vidi iz same sistematike, uslovi navedeni pod 3a i 3b ne odnose se na njihovo kumulativno egzistiranje, već na partikularno. S tim u vezi, ukoliko je zadovoljen uslov pod 3a, neće se ispitivati uslov pod 3b, odnosno ako nije zadovoljen uslov pod 3a, prelazi se na preispitivanje okolnosti pod 3b.

Kada je u pitanju druga mogućnost određivanja ovih mjera, zakonodavac je pokazao jednu interesantnu, ne nužno i pogrešnu (naprotiv, vrlo povoljnu) aktivnost. Naime, odredio je mogućnost određivanja ovih radnji za pripremne radnje, koje *de facto* i *de iure* ne moraju da budu interesantne sa aspekta krivičnog materijalnog prava, odnosno ne moraju (tačnije, i nisu) biti kažnjive. Iako je ova kodifikacija u jednom dijelu doktrine kritikovana,²³ drugi, pak, u tome ne vide ništa sporno. Na-

20 S. Gluščić /2012/: Posebne dokazne radnje, *Policija i sigurnost (Zagreb)*, godina 21, n° 3, p. 557.

21 Tako: G. P. Ilić, M. Majić, S. Beljanski, A. Trešnjev /2015/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku: Prema stanju zakonodavstva od 7. maja 2015. godine*, osmo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, p. 444.

22 G. P. Ilić et al.: *ibid.*, p. 443.

23 „U jednom sistemu koji teži demokratiji i vladavini prava, primeni posebnih dokaznih radnji načelno ne bi trebalo pribegavati u preventivne svrhe... Stoga, ne bi trebalo primenjivati in-

protiv, smatraju da osnov za njihovu primjenu nije kažnjivost određenog stadijuma u izvršenju krivičnog djela kao takvog, već potreba da se određeno krivično djelo spriječi, što je uostalom i primarni zadatak nadležnih državnih organa.²⁴ Posebno propisivanje primjene ovih radnji i u slučaju pripremanja krivičnog djela je posljedica proaktivnog karaktera ovih radnji, kao i stava sudske prakse da se, bez naročite zakonske norme, one mogu narediti za krivična djela koja su učinjena, a ne i za ona koja će biti učinjena u budućnosti.²⁵

Dakle, imamo situaciju da se primjena posebnih dokaznih radnji, regulisane ZKP-om, aktuelizuje na radnje koje nisu zabranjene sa krivičnogpravnog aspekta (jer, pripremna radnja kao takva obično nije kažnjiva, sem izuzetaka kada ona predstavlja radnju izvršenja krivičnog djela).²⁶ Iako smo bliži stavu da je ovakva zakonska koncepcija u suštini prihvatljiva, trebalo bi u svakom slučaju razmisliti o tome da se čl. 1 ZKP-a izmijeni u tom pravcu i da se ta proaktivna uloga aktuelizuje i na tom mjestu. No, upravo svjestan navedenih činjenica zakonopisac je i standard u određivanju u ovom slučaju znatno povećao, koristeći sintagmu „*izuzetno mogu odrediti*”.

Slijedi da su uslovi za primjenu posebnih dokaznih radnji u ovom slučaju: 1) *izuzetnost* u određivanju; 2) postojanje *osnova sumnje* da se priprema neko od krivičnih djela iz čl. 162 ZKP-a; 3a) okolnosti slučaja ukazuju da se *na drugi način krivično djelo ne bi moglo otkriti, spriječiti ili dokazati* ili 3b) u slučaju da postoji drugi način da se djelo otkrije, spriječi ili dokaže, to bi, upotrebom standardnih dokaznih radnji, *izazvalo nesrazmjerne teškoće ili veliku opasnost*.

Komentarišući sintagmu „da bi pribavljanje dokaza bilo povezano sa nesrazmjernim teškoćama”, Šikman (sa čijim gledištem smo dakako saglasni) ističe da je to jedna od „najslabijih karika” odobravanja posebnih istražnih radnji.²⁷ Nastavlja time da je najčešća praksa sudova da prepišu zakonski osnov za primjenu posebnih istražnih radnji, ne obrazlažući posebno niti osnove sumnje u pogledu izvršenog krivičnog djela, niti razloge zbog čega se dokazi ne mogu pribaviti na drugi način, kao ni nesrazmjerne poteškoće u pogledu pribavljanja dokaza redovnim radnjama dokazivanja.²⁸

1.3. Obrazloženje naredbe i nezakoniti dokazi

Aplikaciju posebnih dokaznih radnji određuje sud u formi naredbe. Naredbu, kao vrstu (sudske) odluke, karakteriše neapelaciona mogućnost. Dakle, lice na koga se ove radnje odnose ne zna za naredbu niti može, prije nego što bude izvršena, ak-

---

vazivne mere s ciljem da se tako neposredno sprečava vršenje budućih krivičnih dela, pri čemu bi se državnim organima prepuštalo da, sa manjom ili većom uspešnošću, predviđaju buduće događaje i uočavaju sumnjive građane”. Tako: M. Kovačević /2014/: Tajni nadzor komunikacije – usklađenost sa praksom Evropskog suda za ljudska prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXII, n° 2, pp. 172–173.

24 M. Škulić /2009/: *op. cit.*, p. 486.

25 G. P. Ilić et al.: *op. cit.*, p. 443.

26 Više o tome: Z. Stojanović /2014/: *Krivično pravo – Opšti deo*, Beograd, pp. 217–222.

27 M. Šikman /2017/: Posebne istražne radnje i odluke Evropskog suda za ljudska prava, *RKK*, n° 1, p. 152.

28 M. Šikman: *ibid.*, p. 152.

tivirati mehanizam utvrđivanja/preispitivanja njene zakonitosti. To dodatno nameće obavezu sudiji da posebno obrazloži svaki od pomenutih uslova za njihovo određivanje. Skloni smo zaključku, bez ikakve fleksibilnosti u tome (za razliku od ESLJP i nekih nacionalnih sudova) da nepoštovanje zahtjeva koji se tiču obrazloženja treba sankcionisati na način što će se svi materijali „eksploatisani” primjenom ovih mjera devalvirati. Odnosno, na takvim dokazima se ne bi mogla zasnivati sudska odluka.

Summa summarum, kada određuje primjenu ovih mjera, sudija mora da odgovori na sledeća pitanja: Iz čega proizlazi osnov sumnje da je određeno lice izvršilo krivično djelo.²⁹ To se ne čini prostim nabranjanjem materijala koji je naveden u predlogu za određivanje ovih mjera, već se moraju analizirati ti dokazi i na taj način jasno demonstrirati da je sudija zaista ubijeđen da osnov sumnje proizlazi iz dostavljenog materijala. Radi se obično o indicijama³⁰ i njih po pravilu treba da bude više, ali može da bude dovoljna i jedna.³¹ Nekakvi dokazi o izvršenju krivičnog djela ili pripremanju na vršenje (obično indicije) moraju da postoje prije određivanja neke od mjera, ali u isto vrijeme ti dokazi treba da budu takvi da nijesu dovoljni za pokretanje postupka.³² Primjena ovih mjera nema nikakvog opravdanja kada državni tužilac ima dovoljno drugih dokaza za pokretanje istrage.³³

Zatim, sudija mora biti i uvjeren (i tu uvjerenost obrazložiti) da je primjena ovih mjera *ultima ratio* karaktera. Ne zaboravimo da se primjenom ovih dokaznih radnji, na jedan svojevrсно legalan način, suspenduju Ustavom zajemčena prava. Ukoliko bi se desilo da odgovori na druga, a ne i na ovo pitanje, onda se sudija kretao mimo granica zakona. Jer mu zakonodavac nije dao mogućnost da određuje primjenu ovih mjera u svakom slučaju, već samo ukoliko je to nužno.

Obrazloženje omogućava kontrolu logičkog procesa pomoću kog je sud došao do odluke i ispitivanje da li su zaključci odluke saobrazni zakonu.³⁴ Obrazloženje predstavlja jemstvo protiv sudske proizvoljnosti i istovremeno omogućava okrivlje-

29 U crnogorskoj jurisprudenciji se nametnulo kao sporno i pitanje oko obrazloženja osnova sumnje. Naime, kako to proizlazi iz stilizacije rješenja Apelacionog suda Crne Gore (*Kvž. br. 60/2020* od 26. februara 2020. godine), osnov sumnje nije bio obrazložen u naredbi o određivanju mjera tajnog nadzora. Ukidajući prvostepeno rješenje Višeg suda u Podgorici (*K. br. 106/17* od 28. januara 2020. godine), Apelacioni sud je istakao da naredbu sudije za istragu koja je donesena na obrazloženi predlog tužioca, zajedno sa tim predlogom *treba cijeniti kao jednu cjelinu (sic!)*, i da to znači da je u konkretnom sudija za istragu prilikom donošenja naredbe imao u vidu i predlog za određivanje mjera tajnog nadzora, koji su službenici Uprave policije dostavili tužiocu, kao i predlog za donošenje naredbe, što znači da je sudija za istragu nesporno imao u vidu razloge za osnove sumnje, kao osnovnog i primarnog uslova za određivanje mjera u trenutku donošenja naredbe. Ne možemo se složiti sa ovakvim razmišljanjem Apelacionog suda. Ovo iz prostog razloga što je (samo) naredba sudije za istragu podložna kasnijoj sudskoj evaluaciji. Dakle, naredba mora da sadrži sve konstitutivne elemente. Ukoliko to nije slučaj, ne može se taj nedostatak nadoknaditi pozivanjem na to da je taj element sadržan u predlogu tužioca.

30 Za više o pojmu indicija (osnova podozrenja) vid. T. Vasiljević /1981/: *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, p. 370.

31 Tako: M. Grubač, B. Vučković /2010/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore*, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Tivat, p. 382.

32 M. Grubač, B. Vučković: *ibid.*, p. 382.

33 M. Grubač, B. Vučković: *ibid.*, p. 382.

34 G. P. Ilić /2011/: Pravo na obrazloženu sudska odluku, *Crimen* (II), n° 2, p. 229.

nom da, znajući za razloge na kojima se temelji osuda, bolje pripremi pravni lijek za njeno pobijanje.³⁵ S pravom se u doktrini ističe da se za sudsku odluku koja ne sadrži obrazloženje teško može tvrditi da je zakonita, bez obzira na to što je pravilna.³⁶ U hrvatskoj doktrini izražen je stav da bi predstavljao nezakonit dokaz slučaj ukoliko nalog za primjenu posebnih dokaznih radnji ne bi sadržavao jasne, potpune i provjerljive razloge postojanja osnova sumnje.³⁷

Nadalje, s pravom se u teoriji ističe da je zakonodavac, kada je u pitanju korišćenje pojma „osnov sumnje”, bezmalo kontradiktoran.³⁸ To se objašnjava time da je ovaj pojam u čl. 2 tač. 17 ZKP-a, definisan kao „skup činjenica koje posredno ukazuju da je učinjeno krivično delo ili da je određeno lice učinilac krivičnog dela”. Imajući to u vidu i činjenicu da kada govori o posebnim dokaznim radnjama koristi ovaj pojam i mogućnost njihovog određivanja u fazi pripremanja krivičnog djela, onda je osnove sumnje trebalo definisati kao „jednu ili više činjenica koje posredno ukazuju da se priprema ili da je učinjeno krivično delo, odnosno da određeno lice priprema izvršenje dela ili je učinilac krivičnog dela”.³⁹

Ukoliko naredba o određivanju ovih mjera bude kasnije u toku postupka proglašena nezakonitom,⁴⁰ to bi onda značilo da svi rezultati do kojih se došlo njenom primjenom „padaju u vodu” (čl. 16 ZKP-a). To je posledica teorije „o plodovima otrovnog drveta”.⁴¹ Uostalom, i odredbom čl. 163 st. 3 ZKP-a je propisano da ukoliko je pri preduzimanju posebnih dokaznih radnji postupljeno suprotno odredbama ovog zakonika ili naredbi organa postupka, na prikupljenim podacima se ne može zasnivati sudska odluka, a sa prikupljenim materijalom se postupa u skladu sa čl. 84 st. 3 ZKP-a.

35 G. P. Ilić /2011/: *ibid.*, p. 231.

36 G. P. Ilić /2011/: *ibid.*, p. 233.

37 Tako: Ž. Karas, M. Jukić /2009/: Promjene u sustavu nezakonitih dokaza, s osvrtom na kretanja u poredbenom pravu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb)*, vol. 16, n° 2, p. 625.

38 N. Paunović /2019/: Simulovani poslovi kao posebna dokazna radnja u srpskom krivičnoprocenom pravu – zakonsko rešenje i neka sporna pitanja, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXVII, elektronski dodatak – studentski radovi, p. 50.

39 N. Paunović: *ibid.*, p. 50.

40 Pitanje nezakonitih dokaza jedno je od spornijih pitanja kako u teoriji tako i u praksi. Upor. G. L. Davies /2002/: The Exclusion of Evidence Illegally or Improperly Obtained: An Unsatisfactory Answer to an Unstated Question, *Journal of Financial Crime*, Vol. 9 Iss. 3, p. 244. Pravila u vezi sa isključenjem nelegalno dobijenih dokaza nisu uvijek bez kritika. Sudovi i doktrina ističu da se društvo bori da nađe srednji put između obezbeđivanja osnovnih prava, sa jedne strane, i obezbeđivanja pravde, s druge strane. Tako: J. Meese /2017/: The use of illegally obtained evidence in criminal cases: A brief overview, *ERA forum*, n° 18, p. 298.

41 Iako nastala u američkom pravnom sistemu još dvadesetih godina prošlog vijeka, teorija o „plodovima otrovne vočke” je upravo u tamošnjem sistemu, u međuvremenu, relativizovana. Za više o tome, vid.: I. I. Feješ /2015/: Sistem izuzetaka od primene “teorije ploda otrovnog drveta”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, n° 2, pp. 529–539; B. Obradović, I. Župan /2011/: “Plodovi otrovne vočke” u hrvatskom i poredbenom pravu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb)*, vol. 18, n° 1, pp. 117–121; D. Krapac: *op. cit.*, p. 197. Ova doktrina je primjenjivana i u brakorazvodnim parnicama – vid. američki slučaj *Stamme v. Stamm*, 589 S.W.2d So. (Mo. App. 1979). Cit. prema: S. R. Arnold /1987/: Caught in a Wiretap: The ethical and evidentiary dangers of using illegally obtained evidence, *Family Advocate*, Vol. 10, n° 1, Special issue on Evidence, pp. 35–36.

2. PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Kada je u pitanju praksa ESLJP, na početku treba istaći da ovaj sud u okviru čl. 6 Konvencije razmatra pravo na obrazloženu sudsku odluku. Pravo na obrazloženu presudu koje je Sud stvorio u sopstvenoj praksi, zasnivajući ga na čl. 6 st. 1 Konvencije, praktično je „proširilo” nadležnost Suda i na meritorno ocjenjivanje nacionalnih presuda, što uobičajeno nije nadležnost međunarodnih tribunala.⁴² Pravo na obrazloženu presudu (mada se može generalizovati i reći – na obrazloženu sudsku odluku – primj. K. P.), izvire iz obaveze nacionalnih sudova da na adekvatan način izlože razloge na kojima se zasniva rešenje pravnog i faktičkog pitanja u konkretnom sporu.⁴³

U vezi sa našim shvatanjem oko posljedica nezakonitih naredbi za pretresanje, rekli bismo da nas praksa ESLJP uveliko demantuje. Naime, prema stanovištu Suda prihvatanje nezakonito dobijenih dokaza samo po sebi ne predstavlja kršenje čl. 6, ali to može dovesti do nepravilnosti postupka u zavisnosti od činjenica konkretnog predmeta.⁴⁴ Kada se sudovi oslanjaju na nezakonito pribavljene dokaze, ESLJP provjerava: a) da li je „nezakonitost” u smislu unutrašnjeg prava koincidirala sa „nepravilnošću” u autonomnom značenju Konvencije i b) da li je aplikant imao mogućnost da pokrene to pitanje pred domaćim sudovima.⁴⁵ Da bismo objasnili o čemu se radi predstavice standarda ovog suda koji su determinisani u nekoliko referentnih slučajeva.

Među prvima, treba pomenuti predmet *Klass i ostali protiv Njemačke*⁴⁶ koji ima višestruku važnost. U ovom predmetu Sud je najprije razmatrao da li se pojmom „žrtva” mogu obuhvatiti lica koja nisu pod mjerama, ali koja potencijalno mogu biti i da li je nužno obavještavanje lica koja su se našla pod mjerama. Sud je dao značenje pojma žrtva. Na to je bio primoran zbog prigovora njemačke Vlade da aplikanti nisu lica na koja su mjere primijenjene. Sud je u § 34 ukazao da pojedinac može, pod određenim uslovima, tvrditi da je žrtva povrede izazvane samim postojanjem tajnih mjera ili propisa koji omogućavaju tajne mjere, bez potrebe da navede da su takve mjere zapravo bile na njemu primijenjene. Zaključio je (§ 38) da svaki podnositelj predstave ima pravo da tvrdi da je žrtva povrede Konvencije, čak i ako ne može potkrijepiti svoju predstavku navodom da je bio predmet konkretnih mjera nadzora. Glavna žalba aplikantata, kako to Sud sumira u § 57, leži u tome da se osoba na koju se odnose mjere naknadno ne obavještava uvijek nakon ukidanja nadzora i zbog toga nije u situaciji da traži efikasno pravno sredstvo pred sudovima. Međutim, Sud je istakao da treba razjasniti da li je čak i u praksi moguće u svim slučajevima zahtijevati naknadno obavještavanje. Sud je napomenuo da aktivnost ili

42 G. Dajović, B. Spaić /2019/: Doktrina “četvrte instance” i pravo na obrazloženu presudu u praksi Evropskog suda za ljudska prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXVII, n° 3, p. 159.

43 G. Dajović, B. Spaić: *ibid.*, p. 167.

44 N. Mole, C. Harby /2006/: *The right to a fair trial: A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention of Human Rights*, Strasbourg, p. 52.

45 D. Vitkauskas, G. Dikov /2017/: *Protecting the right to a fair trial under European Convention of Human Rights: A Handbook for legal practitioners*, Second edition, Strasbourg, p. 102.

46 Za detaljniju analizu ovog predmeta vid. K. C. Burke /1981/: Secret Surveillance and the European Court of Human Rights, *Stanford Law Review*, Vol. 33, n° 6, pp. 1114–1122.

opasnost protiv kojih su određene mjere nadzora može trajati godinama, pa čak i decenijama, nakon ukidanja tih mjera. Naknadno obavještanje svakog pojedinca pogođenog ukinutom mjerom može bitno ugroziti dugoročnu svrhu koja je prvobitno iziskivala nadzor. Složio se sa Saveznim Ustavnim sudom Njemačke, da bi takvo obavještanje moglo dovesti do otkrivanja metoda rada i polja djelovanja tajnih službi, pa čak i do mogućnosti otkrivanja identiteta njihovih agenata. Na temelju izloženog, nije utvrđeno kršenje čl. 8 Konvencije.

Nadalje, predmet *Schenk protiv Švajcarske*⁴⁷ je od izuzetne važnosti za razumijevanje pojma nezakonitih dokaza, tačnije u pogledu toga da li se i pod kojim uslovima određeni dokazi mogu koristiti u postupku. U ovom slučaju se radilo o prihvatljivosti kao dokaza kasete kojom je g. *Schenk* snimljen da je g. *Pautiju* naložio da ubije njegovu suprugu. Optužen je i osuđen na podsticanje za ubistvo. Iako je u nacionalnim okvirima pokušao da ospori snimanje i upotrebu snimka kao dokaza, to mu nije pošlo za rukom. U postupku pred Sudom, g. *Schenk* je tvrdio da je snimanje njegovog telefonskog razgovora sa g. *Pautijem* i korišćenje tog snimka u dokaznom postupku, u suprotnosti sa čl. 6 st. 1 Konvencije. Po njegovom mišljenju korišćenje nezakonito pribavljenog dokaza bilo je dovoljno da suđenje učini nepravičnim. Vlada nije sporila da je snimak pribavljen na nezakonit način, a to su, uostalom, priznali i švajcarski sudovi. Pa i pored toga, tri nacionalna suda su prihvatila snimak kao dokazni materijal. Sud je ponovio da ne može principijelno i generalno da isključi da su nezakonito pribavljeni dokazi ove vrste mogli da budu prihvatljivi. Može samo da ustanovi da li je suđenje g. *Schenku* bilo pravično u cjelini. S tim u vezi, Sud je najprije konstatovao da prava na odbranu nisu bila zanemarena. Aplikantu nije bilo nepoznato da je snimanje na koje se on žalio bilo nezakonito, jer ga nije naredio nadležni sudija. On je imao mogućnost – koju je i iskoristio – da osporava njegovu vjerodostojnost i korišćenje. Pri tome, nije od značaja činjenica što su njegovi pokušaji ostali bezuspješni. Sud je takođe (§ 48), pridao značaj činjenici da snimak telefonskog razgovora nije bio jedini dokaz na kojem se osuda zasnivala.⁴⁸

47 ESLJP: *Schenk protiv Švajcarske*, predstavka br. 10862/84 od 12. jula 1988. godine.

48 Vrlo važno pitanje (koje ćemo na ovom mjestu samo postaviti, bez detaljnije analize istog) je i u kojoj se mjeri krše prava drugih, mjerama neobuhvaćenih, lica. Evo o čemu se radi. Kada se npr. odredi tajni nadzor komunikacija, nije sporno da se prisluškuje okrivljeni – prema njemu su radnje i određene – međutim, tada se dolazi do informacija o ličnosti lica koja su sa tim okrivljenim ostvarili komunikaciju, a koja, kako je već rečeno, nisu obuhvaćena naredbom. Kako su i da li su oni zaštićeni? Odgovor bi, po svemu sudeći, na oba pitanja bio negativan. Međutim, bezmalo je opravdano pitanje. Jer preko jednog lica, primjenom neke od ovih radnji (recimo, tajni nadzor komunikacija) ne pratimo samo dešavanja iz njegovog života niti samo upoznajemo sadržinu njegovog socio-porodično-ekonomskog bivstvovanja. U dosta situacija se takva slika dobija i za druga lica. I toga su svjesni oni koji predlažu i određuju te mjere. Ne vidimo razloga da se pitanje ne aktuelizuje. Kao protivargument iznijetom, vjerovatno će se isticati da je ova mjera „destinirana”, odnosno da je cilj bio da se, riječima ESLJP, tijela javne vlasti upoznaju sa podacima iz života lica prema kome je ona određena. Međutim, da li je ova činjenica ipak dovoljna da opravda upoznavanje sa životima obično na desetine lica. Jer, svjesni smo da će se svako, ako ne sa prijateljima, onda sigurno sa članovima porodice čuti vrlo često i da će ti razgovori sadržati intimne detalje iz života svakog od njih. Ovo razmatranje posebno dobija na težini kada se ima u vidu odredba čl. 164 ZKP-a, kojom je regulisan tzv. *slučajni nalaz*. Naime, prema ovoj odredbi ako je preduzimanjem posebnih dokaznih radnji prikupljen materijal o krivičnom djelu ili učinocu koji nije bio obuhvaćen odlukom o određivanju posebnih dokaznih radnji, takav

⁴⁹ Na osnovu ove analize, utvrdio je da korišćenje spornog snimka kao dokaza u postupku, nije podnosioca predstavke lišilo pravičnog postupka, iz kog razloga nije prekršen čl. 6 st. 1 Konvencije.

Vrijedno pažnje u ovom predmetu je i zajedničko suprotno mišljenje sudija *Pettitia, Spielmanna, De Meyera i Carrillo Salcedoa*. Naime, oni se nisu složili sa mišljenjem većine, tvrdeći da postupanje po zakonu, kada je u pitanju prikupljanje dokaza, nije apstraktan niti formalistički zahtjev. Naprotiv, smatrali su da je to od osnovne važnosti za pravičnost krivičnog suđenja. Nijedan sud se, tvrde oni, ne može bez štete po pravilno funkcionisanje pravosuđa osloniti na dokaze koji su pribavljeni ne samo nepravičnim sredstvima, već, prije svega, nezakonito. Ako se to i desi, suđenje ne može da bude pravično prema značenju u Konvenciji. Na temelju izloženog, oni su, s druge strane, zaključili da je došlo do kršenja čl. 6 Konvencije.

U predmetu *Kruslin protiv Francuske*⁵⁰ Sud je ustanovio kršenje čl. 8 Konvencije, iz razloga što domaći – francuski – zakon nije bio dovoljnog kvaliteta. Naime, u ovom predmetu jedan od dokaza protiv g. Kruslina je bio snimak telefonskog razgovora koji je aplikant imao na telefonskoj linniji koja je pripadala trećem licu. Snimanje je realizovano na zahtjev istražnog sudije u vezi sa drugim postupkom. Sud je najprije analizirao da li je mjera koja je primijenjena imala osnov u domaćem zakonu. Odgovor na ovo pitanje je bio afirmativan. Nadalje, razmatrao je i to da li je zakon bio pristupačan. Ni to, kao ni prethodno pitanje, nije bilo sporno. Takva situacija međutim nije bila sa *predvidljivošću zakona*. Ukratko, to je bio kamen spoticanja Francuske u ovom slučaju. Zakon mora biti dovoljno jasan u svojim značenjima da građanima da adekvatnu naznaku o okolnostima u kojima i uslovima pod kojima su javne vlasti ovlašćene da pribjegnu ovom tajnom i potencijalno opasnom miješanju u pravo na poštovanje privatnog života i korespondencije. Zakon, naglašava Sud, koji daje diskreciono pravo mora naznačiti obim te diskrecije, iako se detaljna procedura i uslovi na koje se mora paziti nužno ne moraju unijeti u pravila osnovnog zakona. Sud je naglasio da prislušivanje i druge forme praćenja telefonskih razgovora predstavljaju ozbiljno miješanje u privatni život i korespondenciju i, prema tome, moraju biti zasnovane na „zakonu”, koji je posebno precizan. Sud je zamjerio što kategorije lica koja mogu biti podvrgnuta mjerama prislušivanja i priroda krivičnih djela koja mogu dati razloga za takav nalog nigdje nisu definisana (§ 35). Ništa, navodi se dalje, ne obavezuje sudije da odrede ograničenja za trajanje telefonskog prislušivanja. Zaključuje (§ 36) da francusko pravo, pisano i nepisano, ne ukazuje sa razumnom jasnoćom na obim i način izvršenja diskrecije date javnim vlastima. Prema tome, postojalo je kršenje čl. 8 Konvencije.

---

materijal se može koristiti u postupku samo ako se odnosi na krivično djelo iz čl. 162 ZKP-a. Na osnovu izloženog, može se postaviti pitanje, da li ova „treća” (koja vrlo vjerovatno mogu da budu i „prva”, ukoliko se sazna da su izvršila neko od krivičnih djela iz čl. 162 ZKP-a) lica imaju pravo (posebno, ukoliko se u toku postupka utvrdi da je naredba nezakonita) na naknadu nematerijalne štete?

49 U Belgiji, recimo, od 2003. godine, je vrlo rijetko iz dokaznog materijala eliminisan nezakonit dokaz. Većina sudija se slaže sa navodima odbrane da je dokaz vjerovatno bio nelegalno dobijen, ali nakon što zakluče da takav dokaz nije nepouzdan i da njegovo korišćenje nije nekompatibilno sa principom poštenog suđenja, izvode zaključak da se na takvom – nelegalno dobijenom – dokazu, sudske odluke mogu temeljiti. J. Meese: *op. cit.*, p. 305.

50 ESLJP: *Kruslin protiv Francuske*, predstavka br. 11801/85 od 24. aprila 1990. godine.

I u predmetu *Amann protiv Švajcarske*⁵¹, Sud je takođe kritikovao zakonski okvir i na bazi tog deficita konstatovao postojanje kršenje čl. 8 Konvencije.

U slučaju *Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁵², prislusni uređaji su bili postavljeni u prostorijama drugog lica, u koje se aplikant, ne znajući za ovu radnju, našao. Međutim u momentu kada su uređaji za prisluškivanje instalirani, domaće pravo nije regulisalo ovu situaciju (§ 27, in fine). Zaključak, koji je proizašao iz te činjenice, jeste da miješanje u konkretnom slučaju nije bilo u skladu sa zakonom, kako je to predviđeno čl. 8 st. 2 Konvencije. Pod takvim okolnostima, Sud je konstatovao kršenje čl. 8 Konvencije, bez potrebe da razmatra da li je to bilo neophodno u demokratskom društvu. Kako se aplikant žalio i na povredu čl. 6 Konvencije, Sud je napomenuo da je na njemu da odluči da li je postupak u cjelini, uključujući način na koji je dokaz pribavljen, bio pravičan. Najprije, Sud je notirao da je materijal nastao prisluškivanjem jedini dokaz protiv aplikanta. Konstituisao je pravilo da ukoliko je dokaz na kom se temelji presuda bio pouzdan, u toj mjeri slabi obaveza za „podržavajućim dokazima”. Krenuvši u analiziranje predmeta, zaključio je da je aplikant imao dosta mogućnosti da ospori autentičnost i upotrebljivost prisluškivanog materijala. Međutim, nije poricao njegovu autentičnost. Činjenica što nije uspio sa argumentom da se kao takav ne koristi u postupku, ne znači da nije imao mogućnost da ga ospori. Nakon što je detaljno analizirao činjenice, Sud je utvrdio da u konkretnom nije došlo do kršenja čl. 6 st. 1 Konvencije, u dijelu da je korišćenjem spornog snimka u postupku došlo do nepravilnog suđenja.

U djelimično izdvojenom mišljenju sudija *Loucaide* je istakao da po njegovom mišljenju, suđenje ne može biti fer, kakav zahtjev je sadržan u čl. 6 Konvencije, ukoliko je krivica pojedinca za bilo koje djelo ustanovljena na osnovu dokaza koji je dobijen kršenjem ljudskih prava zagarantovanih Konvencijom, te da ukoliko kršenje čl. 8 može biti prihvaćeno kao „pravilno”, onda ne može vidjeti kako će se policija efektivno odvratiti od ponavljanja nedozvoljenog ponašanja.

U predmetu *Dragojević protiv Hrvatske*,⁵³ protiv aplikanta su, iz nekoliko navrata, aktom suda, bile određene mjere tajnog nadzora (prisluškivanje telefona i praćenje). Nacionalni sudovi su odbili kao neosnovane navode aplikanta o tome da su predmetne mjere nezakonite zbog nedovoljnog obrazloženja ključnih aspekata – osnova sumnje i supsidijarnosti. U svojoj analizi ESLJP je ustanovio da je u konkretnom došlo do miješanja u pravo aplikanta na poštovanje „privatnog života” i „dopisivanja” koja prava su zajemčena čl. 8 Konvencije. U pogledu pitanja da li je miješanje bilo opravdano, Sud je najprije konstatovao da je tajni nadzor nad podnositeljem utemeljen u mjerodavnom domaćem pravu. Nadalje, Sud je konstatovao da u konkretnom nisu navedeni nikakvi stvarni detalji koji se temelje na specifičnim činjenicama predmeta i posebnim okolnostima koje ukazuju na osnovanu sumnju da su krivična djela počinjena, te da istragu nije moguće sprovesti na drukčiji, ma-

51 ESLJP: *Amann protiv Švajcarske*, predstavka br. 27798/95 od 16. februara 2000. godine.

52 ESLJP: *Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, predstavka br. 35394/97 od 12. maja 2000. godine. Za više vidj. i *Bykov protiv Rusije* (VV), predstavka br. 4378/02 od 10. marta 2009. godine. Cit. prema J. McBride /2009/: *Human rights and criminal proceedings – The Case Law of European Court of Human Rights*, First Edition, Council of Europe, Strasbourg, p. 217.

53 ESLJP: *Dragojević protiv Hrvatske*, predstavka br. 68955/11 od 15. januara 2015. godine.

nje invazivan način. U toku odlučivanja, Sud je imao u vidu da je ovakva praksa relativizovana od strane Vrhovnog suda Hrvatske. Naime, prema stavu ovog nacionalnog suda manjak obrazloženja u nalogima za tajni nadzor može biti nadoknađen retroaktivnim specifičnim obrazloženjem u pogledu relevantnih pitanja u kasnijoj fazi postupka time što će se od suda zatražiti da izuzme dokaze dobijene na taj način iz spisa. Ovakvo stanovište je izgleda prihvatio i Ustavni sud Hrvatske koji je u svojoj odluci *U-III-2781/2010* od 9. januara 2014. godine, smatrao da u slučaju kada nalozi za tajni nadzor ne sadrže obrazloženje, da je isto moguće navesti u prvostepenoj presudi ili odluci vezanoj uz zahtjev za izuzimanjem nezakonito dobijenih dokaza. Sud ovakvo rezonovanje nije prihvatio. Naime, naveo je da ovakva situacija sugeriše da je praksa u primjeni zakona koja sama po sebi nije dovoljna jasna, u sukobu sa jasnim tekstom zakona koji ograničava ostvarivanje ovlašćenja dodijeljenih tijelima javne vlasti kada je u pitanju sprovođenje tajnog nadzora. Sud je zaključio da mjerodavno domaće pravo, na način na koji su ga tumačili i primijenili nadležni sudovi, nije bilo razumno jasno u pogledu opsega i načina ostvarivanja ovlašćenja dodijeljenih tijelima javne vlasti, a posebno nije u praksi osiguralo odgovarajuće mjere zaštite od raznih mogućih zloupotreba. U skladu sa tim, postupak za izdavanje i nadziranje mjera prisluškivanja telefona podnositelja nije bio u potpunosti u skladu sa pretpostavkom zakonitosti niti je na odgovarajući način ograničio miješanje u pravo podnositelja na poštovanje njegovog privatnog života i dopisivanja na ono što je bilo „nužno u demokratskom društvu”. Zbog toga je došlo do kršenja čl. 8 Konvencije. Nakon toga, Sud je prešao na analiziranje tvrdnje u vezi sa tim da je prekršen i čl. 6 Konvencije. Sud je konstatovao da aplikant nije iznio nikakve tvrdnje kojima osporava pouzdanost podataka dobijenih mjerama tajnog nadzora, već da je svoj prigovor ograničio isključivo na formalnu upotrebu takvih podataka kao dokaza u toku postupka. Polazeći od toga, Sud je istakao da je aplikant imao mogućnost osporiti vjerodostojnost dokaza i usprotiviti se njihovoj upotrebi, koju priliku je i iskoristio za vrijeme postupka pred prvostepenim sudom, u svojoj žalbi kao i u ustavnoj žalbi. Domaći sudovi su ispitali osnovanost njegovih tvrdnji te dali obrazloženje za svoje odluke. Činjenica da podnositelj nije bio uspješan ne mijenja činjenicu da je imao efektivnu mogućnost osporiti dokaze te se usprotiviti njihovoj upotrebi. Uz to, sporni dokazi nisu bili jedini dokazi na kojima se temeljila presuda. Na osnovu izloženog, Sud je zaključio da ne postoji ništa što bi potkrijepilo zaključak da prava odbrane aplikanta nisu odgovarajuće poštovana u pogledu izvedenih dokaza ili da je procjena domaćih sudova bila proizvoljna, odnosno, da upotreba spornih snimaka kao dokaza nije kao takva podnositelja lišila poštenog suđenja. Zaključeno je da nije došlo do kršenja čl. 6 st. 1 Konvencije.

I u predmetu *Bašić protiv Hrvatske*.⁵⁴ sud je konstatovao da nalog za primjenu mjera tajnog nadzora nije sadržavao odgovarajuće obrazloženje konkretnih okolnosti predmeta, a posebno razloga zbog kojih se istraga nije mogla sprovesti drugim, manje nametljivim načinima. Ukazujući na praksu u predmetu *Dragojević*, istakao

54 ESLJP: *Bašić protiv Hrvatske*, predstavka br. 22251/13 od 25. oktobra 2016. godine. Pored navedenih, vid. još i odluke *Parazajder protiv Hrvatske*, predstavka br. 50049/12 od 1. marta 2018. godine i *Grba protiv Hrvatske*, predstavka br. 47074/12 od 23. novembra 2017. godine, kao i Odluku Ustavnog suda Srbije *Už-88/2008* od 1. oktobra 2009. godine.

je da nedostatak obrazloženja u nalogu istražnog sudije, zajedno s praksom domaćih sudova koja zaobilazi takav nedostatak obrazloženja retroaktivnim opravdavanjem primjene tajnog nadzora, nije bio u skladu sa mjerodavnim domaćim pravom i da stoga u praksi nisu osigurana odgovarajuća jamstva protiv raznih mogućih zloupotreba. Ustanovio je kršenje čl. 8. određujući se povodom tvrdnje aplikanta da su dokazi prikupljeni mjerama tajnog nadzora upotrijebljeni u postupku i da je to suprotno čl. 6 st. 1 Konvencije, sud je istakao da korišćenje kao dokaza saznanja pribavljenih povredom čl. 8, kao što se dogodilo u ovom predmetu, neće biti u sukobu sa zahtjevima pravičnosti ako je njihova upotreba u postupku bila praćena odgovarajućim proceduralnim jamstvima koja zahtijeva sudska praksa Suda (§ 43). Dodao je da ne pronalazi ništa što bi dovelo u sumnju pouzdanost i tačnost predmetnih dokaza. Uz navedeno, Sud je konstatovao da je sporni materijal bio odlučujući materijal na temelju koga je pokrenuti krivični postupak i da je, isto tako, bio od odlučujuće važnosti za osudu aplikanta. I pored toga, Sud je konstatovao da taj element nije odlučujući činilac u ocjeni o pravičnosti postupka u cjelini. Ukazao je i to da će relevantnost postojanja drugih dokaza, osim onih koji se osporavaju, zavistiti od okolnosti pojedinih predmeta. U konkretnom, kada je sadržaj snimaka predstavljao tačne i pouzdane dokaze, potreba za daljim dokazima bila je u skladu sa time i slabija (§ 48). Na temelju izloženog, ustanovljeno je da nije došlo do kršenja čl. 6 st. 1 Konvencije.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Posebne dokazne radnje su, nesporno, nužno sredstvo u borbi protiv organizovanog kriminala. Pa ipak, sa druge strane, sigurno je da po stepenu ugrožavanja, predstavljaju najinvazivniju radnju u korpus ljudska prava. Iz samo prethodno navedenog može se zaključiti u kojoj mjeri su ambivalentne. No, bez obzira na to čini se da možemo sa nemalom sigurnošću reći da sud (nikad) ne vrši ponderizaciju ovih, dakako oprečnih, interesa. Kada je u pitanju referentni srpski legislativni okvir, sem nekih tehničkih nepreciznosti ne možemo uputiti nijednu ozbiljniju kritiku. S druge strane, na osnovu izvršene analize možemo zaključiti kakav je odnos nacionalnih sudova prilikom obrazlaganja ovih radnji. U najmanju ruku, nedovoljan i stereotipan. Iako dužni i pozvani od strane zakonodavca da obrazlažu sve elemente iz čl. 161 ZKP-a, to se nažalost u praksi ipak ne čini. Nasuprot tome, obično se samo prepisu zakonske odredbe, a osnov sumnje se pri tom obrazlaže pukim navođenjem materijala u spisima (bez posebne analize istog u pravcu da li postoji osnov sumnje). Uz to, usudićemo se da tvrdimo da se nikada (ili barem, vrlo rijetko) ne analizira njihova primjena sa aspekta supsidijarnosti. Ovakvo postupanje bezmalo je nezakonito. Treba dodati da je proces donošenja naredbe, takoreći, jednostranački postupak (odlučuje se samo o predlogu tužilaštva, pri čemu se druga strana ne konsultuje o tome), a čije dejstvo „pogađa” drugu stranu. Ovo je doduše nužna posljedica ovih radnji i tome se ništa ne može prigovoriti. Međutim, upravo ovaj karakter postupka ističemo kako bismo dodatno argumentovali potrebu za detaljnim i suvislim obrazloženjem takvih naredbi.

Što se tiče ESLJP, ovaj sud je afirmisao praksu prema kojoj, u slučaju da je naredba o aplikaciji ovih radnji bila nezakonita, (samo) konstatuje povredu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života. Nije nažalost (još uvijek) spreman da ustanovi i kršenje prava na pravično suđenje. Kažemo, nažalost iz prostog razloga što ovaj sud, bez dovoljno jake argumentacije, aminuje rad nacionalnih službi koji je nezakonit. Takvom jurisprudencijom šalje jasnu poruku nacionalnim sudovima da mogu da donose nezakonite⁵⁵ naredbe (a iz njihove prakse bi proizlazilo da je to moguće i bez naredbe⁵⁶ ili u nedostatku zakonskog ovlašćenja), i da će pored toga takva presuda opstati.⁵⁷ Ukoliko bismo tražili adekvatnu a lapidarnu sentencu kojom bismo izrazili ovakvo postupanje, to bi bila „*Cilj ne bira sredstva*”!

Prilikom razmatranja da li je došlo do kršenja čl. 6 st. 1 EKLJP u vezi sa upotrebom ovakvih dokaza u postupku, Sud kao relevantne uzima okolnosti poput toga: 1) da li je materijal koji je proistekao iz takvih naredbi pouzdan, 2) da li je okrivljeni imao mogućnost da ospori autentičnost i zakonitost mjera, 3) da li su se sudovi (kako god) izjasnili na takve primjedbe i 4) da li su ti materijali bili jedini dokaz protiv okrivljenog. U vezi sa poslednjim elementom valja primijetiti da je, generalno bez pravnog značaja. Ovo iz razloga što je u nekim predmetima Sud konstatovao da je to bio jedini dokaz na kome se zasniva osuda, a u nekim nije. I pored toga, rezultat je uvijek bio isti. Suđenje je bilo pravično.⁵⁸

Iako smo u potpunosti saglasni sa rezonovanjem Suda u analizi povrede čl. 8 EKLJP, takvo mišljenje ne dijelimo sa njegovim stavovima kada je u pitanju povreda čl. 6 st. 1 EKLJP. Naše razmišljanje je u tom aspektu u cjelosti kompatibilno izdvojenom mišljenju sudija u predmetima *Schenk* i *Khan*.

Shodno svemu prethodno rečenom, možemo opravdano postaviti sledeće pitanje: Da li je za aplikanta, u ovoj situaciji dobro rješenje da pred ESLJP postavi pitanje kršenja čl. 6 Konvencije ili bi za njega situacija bila mnogo bolja ukoliko samo kandiduje kao sporno kršenje čl. 8? Uzmimo da se situacija iz predmeta *Dragojević* desila pred crnogorskim sudovima. Naime, odredbom čl. 17 st. 2 Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore⁵⁹ je propisano da se sudska odluka ne može zasnivati na *dokazima koji su pribavljeni povredama ljudskih prava i osnovnih sloboda zajemčenih Ustavom ili potvrđenim međunarodnim ugovorima* (kurziv – K. P.) ili na *dokazima koji su pribavljeni povredama odredaba krivičnog postupka*, kao i drugim

55 Sud je u predmetu *Perry protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), predstavka br. 63737/00 od 26. septembra 2002. godine, izričito naveo da „korišćenje na suđenju materijala pribavljenih bez valjanog zakonskog osnova ili na *nezakonit način* (kurziv – K. P.) neće u načelu prekršiti standard pravičnosti sadržan u stavu 1 člana 6 tamo gdje postoje valjani procesni zaštitni mehanizmi i gdje priroda i izvod dokaznih materijala nisu pod sumnjom...”. Cit. prema: J. McBride: *op. cit.*, 217.

56 „Kako je u konkretnom slučaju, snimka razgovora sačinjena bez odobrenja istražnog suca, bez znanja optuženika da se njegov razgovor snima i bez njegovog pristanka na snimanje, dakle protivno zakonskim propisima, to se takva snimka, a time i prijepis te snimke ima smatrati nezakonitim dokazom... i kao takav izdvojiti iz spisa predmeta, jer se sudska odluka ne može temeljiti na dokazima pribavljenim na *nezakonit način*” Odluka Vrhovnog suda Republike Hrvatske, *I Kž. 252/08* od 12. marta 2008. godine. Cit. prema: A. Garačić: *op. cit.*, p. 234.

57 Upor. G. L. Davies: *op. cit.*, p. 246.

58 Za suprotno, vid.: J. Messe: *op. cit.*, p. 307.

59 Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore (“*Službeni list CG*”, br. br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 – odluka US, 2/2015 – odluka US, 35/2015, 58/2015 – dr. zakon i 28/2018 – odluka US).

dokazima za koje se iz njih saznalo, niti se takvi dokazi mogu koristiti u postupku. Dakle, u situaciji kada bi ESLJP konstatovao povredu čl. 8 EKLJP, to bi značilo da je nacionalna presuda zasnovana na dokazima koji su pribavljeni povredama ljudskih prava (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života), pa bi uz takvu presudu ESLJP, otkriveni mogao u nacionalnim okvirima izdejsstvovati ponavljanje krivičnog postupka s pozivom na odredbu čl. 424 st. 1 tač. 6 crnogorskog ZKP-a. U tom slučaju nacionalni sud bi ovakav dokaz na temelju citirane zakonske odredbe morao izdvojiti iz spisa predmeta. Međutim, cijenimo da to ne bi bilo moguće ukoliko bi ESLJP konstatovao da je postupak bio pravičan (da nije došlo do kršenja čl. 6 EKLJP). Potonje, iz razloga što bi na taj način došlo do kontradikcije između presude nacionalnog i odluke međunarodnog suda, što ne bi bilo dozvoljeno.

U konačnom, zaključićemo sa mišlju *Feješa*, koji je istakao da je odstranjenje protivpravnog dokaza u postupku neminovno, jer bi u suprotnom i država postupala protivno pravu, pa bi se na taj način izjednačila sa licem protiv koga ona sama vodi postupak zbog povrede pravnih normi.⁶⁰ Država bi time, nastavlja on, izgubila moralno pravo da kažnjava druge, tj. svoje građane zbog povrede pravnih normi.⁶¹

LITERATURA

- Arnold R. S. /1987/: Caught in a Wiretap: The ethical and evidentiary dangers of using illegally obtained evidence, *Family Advocate*, Vol. 10, n° 1, Special issue on Evidence.
- Burke C. K. /1981/: Secret Surveillance and the European Court of Human Rights, *Stanford Law Review*, Vol. 33, n° 6.
- Dajović G., Spaić B. /2019/: Doktrina „četvrte instance” i pravo na obrazloženu presudu u praksi Evropskog suda za ljudska prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXVII, n° 3.
- Davies L. G. /2002/: The Exclusion of Evidence Illegally or Improperly Obtained: An Unsatisfactory Answer to an Unstated Question, *Journal of Financial Crime*, Vol. 9 Iss. 3.
- Feješ I. I. /2015/: Sistem izuzetaka od primene „teorije ploda otrovnog drveta”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, n° 2.
- Garaić A. /2014/: *Zakon o kaznenom postupku: Pravni lijekovi*, Rijeka.
- Glušić S. /2012/: Posebne dokazne radnje, *Policija i sigurnost (Zagreb)*, godina 21, n° 3.
- Grubač M., Vasiljević T. /2014/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku: Prema Zakoniku iz 2011. godine*, trinaesto izdanje, Beograd.
- Grubač M., Vučković B. /2010/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore*, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Tivat.
- Ilić P. G. /2011/: Pravo na obrazloženu sudsku odluku, *Crimen (II)*, n° 2.
- Ilić P. G. /2015/: O nezakonitim dokazima u krivičnom postupku – in: *Kaznena reakcija u Srbiji – V deo* (Đ. Ignjatović, prir.), Beograd.
- Ilić P. G., Majić M., Beljanski S., Trešnjev A. /2015/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku: Prema stanju zakonodavstva od 7. maja 2015. godine*, osmo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd.

60 I. I. Feješ: *op. cit.*, p. 522.

61 I. I. Feješ: *op. cit.*, p. 522.

- Karas Ž., Jukić M. /2009/: Promjene u sustavu nezakonitih dokaza, s osvrtom na kretanja u poredbenom pravu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb)*, vol. 16, n° 2.
- Kovačević M. /2014/: Tajni nadzor komunikacije – usklađenost sa praksom Evropskog suda za ljudska prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXII, n° 2.
- Krapac D. /2000/: *Kazneno procesno prava: Knjiga prva – Institucije*, Zagreb.
- McBride J. /2009/: *Human rights and criminal proceedings – The Case Law of European Court of Human Rights*, First Edition, Council of Europe, Strasbourg.
- Meese J. /2017/: The use of illegally obtained evidence in criminal cases: a brief overview, *ERA forum*, n° 18.
- Mole N., Harby C. /2006/: *The right to a fair trial: A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention of Human Rights*, Strasbourg.
- Obradović B., Župan I. /2011/: „Plodovi otrovne voćke” u hrvatskom i poredbenom pravu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb)*, vol. 18, n° 1.
- Paunović N. /2019/: Simulovani poslovi kao posebna dokazna radnja u srpskom krivično-procesnom pravu – zakonsko rešenje i neka sporna pitanja, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXVII, elektronski dodatak – studentski radovi.
- Plazinić M., Stojković M. /2015/: Primena posebnih dokaznih radnji i mehanizmi njihove kontrole – in: *Tužilačka reč* (M. Plazinić, ur.), n° 28.
- Skakavac Z., Skakavac T. /2017/: Krivičnoprocesna regulacija posebnih dokaznih radnji u Republici Srbiji i njihova primena u savremenoj praksi, *Civitas*, 7(2).
- Stojanović Z. /2014/: *Krivično pravo – Opšti deo*, Beograd.
- Stojanović Z., Kolarić D. /2010/: *Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Beograd.
- Šikman M. /2017/: Posebne istražne radnje i odluke Evropskog suda za ljudska prava, *RKK*, n° 1.
- Škulić M. /2009/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Podgorica.
- Škulić M. /2012/: *Krivično procesno pravo*, peto izdanje, Beograd.
- Škulić M. /2015/: Tajni audio i video nadzor kao posebna dokazna radnja u Zakoniku o krivičnom postupku Srbije – in: *Tužilačka reč* (M. Plazinić, ur.), n° 28.
- Vasiljević T. /1981/: *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd.
- Vitkauskas D., Dikov G. /2017/: *Protecting the right to a fair trial under European Convention of Human Rights: A Handbook for legal practitioners*, Second edition, Strasbourg.

Krsto Pejović*

Basic Court of Podgorica

Nina Paović**

Agency for Prevention of Corruption of Montenegro

THE RIGHT TO A REASONED ORDER ON
DETERMINATION OF SPECIAL EVIDENTIARY ACTIONS
AND (CRITICAL) REVIEW OF THE PRACTICE OF THE
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

SUMMARY

Increasingly dangerous, and internationally distributed, (organized) crime has caused the need for states to find adequate means to put an end to all this. Of course, today, as many years before, we can hear that criminals are „*one step ahead of the state*.” That, when we look at the situation around us, is unfortunately not far from the truth. However, faced with this problem, states at the normative level, in order to anticipate criminal behavior, as well as, if the crime has already been committed, to reliably identify the perpetrators, stipulate (beside general evidentiary actions) special evidentiary actions / techniques in national legislation. That is quite legitimate. However, when the state prescribes certain rules, or conditions under which certain (evidentiary) actions must be taken, then it is more than unusual that state does not respect what it has prescribed. In the following lines, we were dealing with special evidentiary actions, predominantly the general characteristics of the same and in connection with them the practice of the ECtHR. All this with the aim of trying to present (from our point of view) a plausible practice, with the hope that we will break with the previous one, which in our opinion is not good.

Key words: Special evidentiary actions, Illegal evidence, Measures of secret surveillance, Right to a fair trial, Right to respect for private and family life.

---

* Candidate for a judge in the Montenegrin judicial system, krstop@yahoo.com

** Assistant Director, paovic.nina@yahoo.com

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

ОДЛУКА ОПШТЕ СЕДНИЦЕ КАСАЦИОНОГА СУДА, САУЧЕСНИШТВО НЕЧИЊЕЊЕМ

748. Помоћ коју саучесник чини главном кривцу не мора бити искључиво у активном делању саучеснику.*

Касациони Суд примедбама Бр. 4377. од 26. априла, 1904. год, поништио је пресуду Апелационога суда Бр. 1577. од 8. априла, 1904. год, нашавши да не одговара закону, јер је Апелациони Суд погрешно, што је одобрио пресуду првостепенога суда и оним њеним делом, којим се утврђује, да је оптужена Ђурђија саучесник по тач. 2. §. 46. Казн. Зак. у извршењу дела из §. 155. Казн. Зак. над Симом, кад се чињеним исљењењем по овом оптужењу то саучешће није могло ни у колико доказати.

И по науци и по одредбама главе III Казн. Зак. где наш законодавац говори о саучесницима при злочинствима и преступљењима, саучесништво при овим делима у главном може бити тројако:

а.), Активно помагање главном кривцу – извршиоцу – ма у ком облику, пре извршења кривичног дела и при самом извршењу кривичног дела, било подстрекивањем било набављањем оруђа за извршење дела, било личним учешћем пре, или при самоме извршењу кривичног дела, – §§. 46. и 47. а. Казн. Зак.

б.), Активно помагање главном кривцу ма у ком облику, да га не постигне казна за извршено кривично дело или да му обезбеди корист до које је дошао извршењем кривичног дела, кад се за то помагач договорио са главним кривцем пре извршења дела, – §. 49. Казн. Зак.

в.), Активно помагање главном кривцу, да га по извршеном кривичном делу не постигне казна или да сачува корист до које је дошао извршењем кривичног дела, кад се помагач за то није договорио пре извршења кривичног дела нити при самом извршењу истога, – §. 50. Казн. Зак.

Из свега овога види се да је по нашем Казн. Законику главни услов за постојање свих врста саучешћа у кривичним делима: активно помагање главном кривцу; и чим се за једно лице не може поуздано утврдити да је било активан помагач главном кривцу при каквоме злочинству или преступљењу ту онда не може бити ни говора о његовом саучешћу при дотичном кривичном делу. Тај главни услов за сва саучешћа тражи се и за постајање дела саучешћа из тач. 2. §. 46. Казн. Зак.

Према томе, кад се види из акта овог оптужења а нарочито из исказа оптужене Ђурђије, на протоколу код полицијске власти под Бр. 8149. који се исказ највише и ставља на терет оптужене Ђурђије, да је она признала само то, да је знала да ће оптужени Ђорђе, да убије покојног Симу, јер јој је то оптужени Ђорђе казао пред само убиство, кад је дошао кући да узме пушку и да јој каже да му као његова газдарица

* Одлуке опште седнице Касационога суда, део седми (средно: Гојко Никетић), Београд, 1924, стр. 5–9.

код које је служио, спреми пет банака од његове зарадњ, те да ту суму да лицима која су по његовом казивању имала да изврше убиство њенога мужа Симе, а она све то слушала ћутећи, и са своје стране ни у колико није активно утицала на решеност оптуженог Ђорђа да изврши намеравано убиство, нити је пак утицала на покојног Симу, да иде или не иде у бостан где му се спрема убиство; а ово се признање оптужене Ђурђије према одредбама §§. 227. и 228. Крив. Суд, Пост. има узети у целости својој онако како је исказано, – онда је Апелациони као и Првостепени Суд са свим произвољно и противно резултату чињеног ислеђења утврдио, да је оптужена Ђурђија била саучесник оптуженог Ђорђа при убиству њенога мужа покојног Симе.

Кад са наведених разлога оптужена Ђурђија не може одговарати за ово убиство као саучесник оптуженог Ђорђа, а међутим, њеним признањем и осталим ислеђењем по овом оптужењу утврђено је, да је она знала: ко ће, кад, како, и на ком месту извршити убиство њенога мужа, па ипак са своје стране ништа није учинила да се извршење тога дела осујети, онда нека суд размисли: да ли у тој нерадњи и прећутном допуштању да се њен муж убије не стоји дело из §. 51. Казн. Зак. са отежицама из тач. 4. §. 65. Казн. Зак. у вези §. 108. Грађ. Зак. па према нађеном стању ствари и своју одлуку донесе.

Апелациони Суд не усвоји ове примедбе, већ под Бр. 1946. од 3. маја, 1904. год, да следеће противразлоге:

И по науци и по одредбама нашег Казн. Законика радња, која чини појам кривичнога дела, ма да је обично позитивна, може бити и негативна, може кривично дело бити, дакле, и у нерадњи, у пропуштању онога што смо чинити дужни. Ово је тако јасно, да Апелациони Суд налази, да није потребно наводити и примерима то нарочито утврђивати. Већ према овоме природно је, да и саучешће у злочину или преступу не мора увек бити у активном помагању главном кривцу. Да ни по науци ни по одредбама нашег Казн. Законика није саучешће само у активном помагању главном кривцу, ево потврде:

Др Франц Лист у своме уџбенику казног права вели: „не подлежи никаквој суњи да се помагање (у извршењу кажњивог дела) може извршити и нечињењем, ако постоји дужност на чињење”.

Излажући врсте указивања помоћи од стране саучесника Др Хуго Мајер у своме уџбенику казног права (стр. 251. и 252, издање од 1895. год.) вели, да може бити помоћ позитивна и негативна, према томе, да ли се указује позитивним делањем или пропуштањем да се нешто уради, у ком случају вели, важе оне претпоставке које и за деликте из нерадње.

Цео §. 46. нашег Казн. Зак. само је превод §. 34. Пруског Казног Законика од 14. априла, 1851. год, па и тач. 2. нашег §. 46. истоветна је са пруском тач. 2. §. 34. Познати и много употребљавани коментатор пруског законика Ф. К. Опенхоф, коментаришући ту законску одредбу (стр. 81. треће издање), вели: У опште кривично правну одговорност порађа само радња а не нерадња, али се и од тога чини изузетак, кад ко по неком нарочитом правном основу, на пример по основу закона, уговора и т. д. има права на делање наше, па онда Опенхоф упућује читаоца на страну 92, овога истога дела, где, тумачећи реч „радња” која је у пруском тексту тач. 2. §. 34. употребљена, вели да се из те речи „не може извести, као да указивање помоћи треба да буде само у позитивном чињењу, већ се она шта више може указивати и намерним пропуштањем, да се учини нешто, што нам је (по закону или уговору) у дужности учинити”. Ту сад Опенхоф наводи пример, па каже: на пример, не хтедне закључати врата да би извесни могао крађу извршити.

Апелациони Суд према овоме, налази, да је несумњиво да помоћ, коју саучесник чини главном кривцу, не мора бити искључиво у активном делању саучесникову ни по нашем закону, и ако се примедбама одељења противно тврди, и да саучесник, и тада остаје саучесник, ако пропусти учинити нешто, што је дужан био учинити и тиме намерно знајући потпомогне кривца, или му олакша извршење, како наш закон каже.

А сад треба видети, у чему је та помоћ, коју је Ђурђија учинила у делу овога убиства главном кривцу Ђорђу.

Истрага је утврдила и оптужена Ђурђија признала: да је главни кривац Ђорђе, оптужену Ђурђију посветио у своју намеру и план извршења убиства над покојним Симом, мужем њеним, те да им овај не буде више никаква сметња за блудне одношаје, у којима су они двоје стајали; да је оптужени Ђорђе пред оптуженом Ђурђијом, из куће, у којој је она газдарица, за извршење овога убиства узео пушку, чему се она, као газдарица није ни успротивила, а не учинивши то, она је тиме пристала на извршење, што је исто као да му је сама тога ради дала пушку; да је, на захтев оптуженог Ђорђа, знајући за убиство, имала те вечери да испрати свога мужа Симу у бостан, где је после и погинуо, па да је ова кад је Сима с вечери дошао кући и пустила га да иде у бостан, где је знала да ће погинути не казујући и кријући од њега, мужа свога, зло које му је припремљено, те је тако и погинуо. Овога убиства не би било, да је оптужена Ђурђија своме мужу казала шта му је спремљено, а није му то казала зато, што је и сама хтела, па и доприносила, да он погине.

Претпостављајући, да и ово узимање пушке пред оптуженом Ђурђијом из куће, у којој је она газдарица, није исто што и давање пушке за ово убиство, и према томе да нема активног помагања главном кривцу од стране Ђурђије, може бити, у питању њенога сачешћа, речи још само о томе: је ли оптужена Ђурђија била дужна своме мужу Сими, кад је пошао у бостан, где је имао погинути, казати, да ће погинути ако оде?

На то дају одговора законске одредбе о браку. Убијени Сима и оптужена Ђурђија били су муж и жена. Дужност њена, да каже своме мужу да зна, да му се о глави ради, изводи се из појма брака, изложеног у §. 60. Грађ. Зак. За тим налази се изрично изложена у одредби тач. 2. §. 94. Грађ. Зак. по којој се одредби брак разводи, ако је једна страна знала о злом умишљају и дејствовању другог против живота супруга и то открила није. Законска дужност Ђурђијина, дакле у овом погледу била је несумњива и због неизвршења те дужности њен је муж погинуо; невршењем ове дужности она је, дакле, помагала убиство свога мужа.

Према оваквом стању ствари, без значаја је упућивање на §. 51. Казн. Зак. под који би законски пропис радња оптужене Ђурђије дошла, као самостално дело, кад би она у односу на убијенога била сасвим страном лице, а не његова законита жена с нарочитом дужношћу.

И Општа Седница Касационога Суда од 7. маја, 1904. год, под Бр. 4866, нашла је, да су противразлози Апелационога Суда Бр. 1946. на закону основани, а да примедбе Касационога Суда Бр. 4377. не стоје.

Dr SLOBODAN P. STOJANOVIĆ: BLASFEMIJA GENOCIDA – sa posebnim osvrtom na presude o genocidu u Srebrenici.

U izdanju renomirane i specijalizovane kuće za pravne publikacije „Dosije studio“, Beograd, septembra 2021.g. se pojavila monografija dr Slobodana P. Stojanovića, pod naslovom *Blasfemija genocida – sa posebnim osvrtom na presude o genocidu u Srebrenici*.

Knjiga je obima 164 strane. Od toga je nešto više od 40 strana priloga koje čine određeni zvanični dokumenti. Rad se ipak ne može smatrati manjeg obima, s obzirom da se radi o kritici samo jednog člana Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948.g, uz iznimne osvrte na još nekoliko drugih članova.

Osnovna ideja ukazuje na pravnu neprimenljivost ali i štetnost postojanja i primene pomenute Konvencije. Iako ta ideja provejava kroz mnoge radove istaknutih teoretičara u svetu, ali ne i kod nas, i to počev od samog momenta donošenja Konvencije pa do danas, nekih radova koji bi je sistematski elaborirali, prema našim saznanjima, nije bilo. Stoga se može reći da je ovaj rad u tom smislu prvi ove vrste.

I sam naziv knjige nešto govori. Blasfemija je reč koja ukazuje da je konstrukciji genocida, kao i presudama o tome pridodat sakralno-religiozni značaj i karakter, što je očigledno put u

Srednji vek. U pridavanju takvog značaja ne pravi se čak ni razlika između toga da li su sporne činjenice ili pravo. Osnova pravne teorije i prakse je davanje pravnih kvalifikacija određenim pojavama i procesima, te je ovakav pristup pravnoj konstrukciji genocida sa svim svojim zabranama težak udar na celokupnu pravnu nauku i praksu.

Oceni konstrukcije i rezultata prakse o genocidu je pristupljeno sa prikazom određenog konteksta. Tako, iako je reč genocid danas često pominjana, bar na ovim našim prostorima, skoro niko ne zna ko je „iskovao“ tu reč, kada, i zamislio osnovni koncept. Malo ljudi je čulo za Rafaela Lemkina. No, to nije ni čudo s obzirom na veoma upitne stručne i moralne kvalitete te ličnosti, o čemu se u knjizi govori.

S druge strane, kada je u pitanju praksa međunarodnih sudskih tela o genocidu, autor je zahvaljujući neposrednom ličnom iskustvu jedan od najboljih poznavalaca rada sudskog veća koje je prvo donelo presudu o genocidu u Srebrenici, pa ukazuje na zapanjujuće, zapravo neverovatne, pravne i činjenične greške koje je to isto veće u to vreme činilo u predmetu koje je paralelno sudilo i presudilo. Time i na kredibilitet sudskih tela čije presude sada dobijaju „sakralni“ karakter.

Na prednje se nadovezuje kritika presuda o genocidu u Srebrenici, sve uz tezu da nije sve greška suda i određenih snaga koje su imale presudan uticaj na te sudove, nego i na to da su takve presude moguće u uslovima velikih nedostatnosti Konvencije o genocidu. Konvencija o genocidu, blago rečeno od strane R. Niksona, bivšeg Predsednika USA, je jednostavno „neoperabilna“.

Paradoksalno je da se u knjizi ukazuje da zločinima i zločincima ne pogoduju protivnici genocida nego upravo zagovornici genocida, svojim neznanjem i nedostatkom bilo kakvog sudskog iskustva da bi sagledali šta je sve pred sudom izvodljivo. A izgleda, kako autor kaže, ne treba ulaziti u sudnicu sa Konvencijom o genocidu, bez obzira da li ste sudija, tužilac ili branilac. Kako danas stvari stoje, međunarodni sudovi izbegavaju da sude za genocid, a sve do sada donete presude u dobroj meri bitno povređuju međunarodno pravo, pa na takav način stavlja veliku senku i na osude za najteže i potpuno dokazane zločine.

Komplementaran prednjem je stav autora da su ozbiljni slučajevi genocida sasvim pokriveni postojećom regulativom i da se za iste može izreći i strožija kazna od one ukoliko bi se sudilo pod kvalifikacijom genocida. Moramo objasniti reč „ozbiljni“ jer su Konvencijom obuhvaćene kao genocid i radnje koje bi se mogle svrstati u tzv. bagatelni kriminal.

Kao ilustracija stava da se teški zločini mogu brzo i efikasno presuditi i bez genocida daje se slučaj *Einsatzgruppen*, jednog od postnirnbërških suđenja, gde su tužoci isterali R. Lemkina, kao jednog od saradnika, da ne smeta sa svojim koncepcijama i da ih „pusti na miru da

osude teške zločince“ To se, u relativno kratkom roku, završilo time da je od 22 optužena lica njih 14 obešeno, svi ostali su dobili doživotne ili dugotrajne kazne zatvora, nijedan nije oslobođen.

Nepopravljiva greška Konvencije je da se na već definisane zločine, pred sudom već dokazane, kao bitni elementi dodaju nebulozni, nedefinisani ili na mnogo načina različito definisani pojmovi zaštićene grupe, kao i genocidne namere sa bezbroj varijeteta i to sa mnogo aspekata (objektivni-subjektivni; nacionalni-međunarodni, itd.). Utvrđenje tih nebuloznih i na druge načine nedokučivih pojmova i pojava su uslov svakom sudu *sine qua non* da bi doneo presudu da je učinjen genocid.

Tako, kod najtežih zločina gde je sve jasno i gde treba samo izreći kaznu, suđenje za genocid zapravo tek počinje. U istom se tim zločincima i zločinima daje prilika ne samo da prolongiraju suđenje nego i da izbegnu osudu. Ovaj poslednji slučaj se ređe događa jer se kod očiglednih zločina donose osude uz najteže kršenje prava iz Konvencije pa i činjeničnih postavki, čime se urušava ceo pravni sistem a takve osude gube kredibilitet.

Naravno, autor ne isključuje momenat da i zaštićene grupe kao i genocidna namera budu predmet ocene pred sudovima, ali nikako kao bitan element dela, nego, i fakultativno, kao okolnosti koje mogu biti od uticaja na odmeravanje sankcije.

Najzad, dati su primeri koji sami po sebi govore da nešto sa Konvencijom o genocidu „nije u redu“.

Tako, naprimer, Konvencija o genocidu štiti određene grupe ma koliko zle bile. Saglasno tome i napad na ISIS ima genocidni karakter.

Ili, s obzirom da su određene grupe privilegovane pa su Konvencijom zaštićene, one druge, još brojnije nisu, pa bi čak i u međusobnom sukobu jedne mogle učiniti genocid nad drugima, ali ne i obrnuto, bez obzira koja grupa šta faktički radila.

Ili naprimer, da su srpske snage u jednom gradu u jednoj vojnoj akciji pobile 5.000 Hrvata i jednog Muslimana, onda će genocid postojati samo u odnosu na tog jednog a ne i u odnosu na 5.000 Hrvata jer je genocidna namera postojala samo prema Muslimanima, a ne i Hrvatima.

Jedina Konvencijom zaštićena grupa koja je u ratovima 90-tih na prostorima bivše SFRJ uništena su Jugosloveni. To nije bila samo nacionalna (po državljanstvu) nego i etnički prepoznatljiva grupa, a uništena je ne samo direktnim ubijanjem i nanošenjem povreda (dovoljna je i samo jedna žrtva), nego jednostavno dovođenjem u takve uslove u kojima joj opstanka više nema. Međutim, taj genocid niko čak i ne primećuje iako je nemoguće odbraniti da to po slovu Konvencije nije genocid. Neverovatno je da taj genocid ne primećuje ni specijalizovana organizacija za gonjenje i osudu zločina učinjenih tokom pomenutih ratova, kao što je Tribunal u Hagu, pa čak ni nakon 30 godina intenzivnog rada.

Sadašnja sudska praksa i tumačenje Konvencije upućuje da je svaki značajniji oružani sukob genocid. Time se gubi i svaka razlika između genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina. U tim sukobima, na šta takođe upućuje Konvencija, mogući su i mnogostruki genocidi i to od strane svih sukobljenih strana, pa čak i u kratkom vremenskom periodu. Ili čak, obostrani

genocid istovremeno u istom sukobu. Ako se prihvati tzv. lokalni genocid, kao što je to učinjeno u slučaju Srebrenice, ozbiljno se postavlja pitanje i mogućnosti tzv. autogenocida, kao naprmer u slučaju sukoba muslimanskih snaga lojalnih vlastima u Sarajevu i onih u Veljoj Kladaši. I tako dalje, nerazumnih mogućnosti kao rezultata Konvencije o genocidu je veliki broj. Iste se prevazilaze na najgori mogući način. Potpunim oportunistom i samovoljom subjekta koji su ovlašćeni za gonjenje. Dakle, ignorisanjem osnovne međunarodne regulative i to baš po pitanju najtežih zločina. Mogućnosti za zloupotrebe su tu neograničene. Nažalost, sa štetnim posledicama ne samo po individue nego i po čitave narode, pa i svetski poredak.

U najkraćem, knjiga pruža saznanja koja ne samo laička, nego i pravnička javnost u našoj zemlji nije imala. Tim saznanjima svakako doprinosi bogata korišćena literatura i drugi izvori, pretežno sa anglosaksonskog i zapadnoevropskog područja.

Stoga, nijednog momenta nismo bili u dilemi da ovu knjigu svesrdno preporučimo najširem krugu čitalaca. Kako lacima, da bi najzad imali predstavu o tome da se radi o izuzetno složenoj problematici u koju se treba upuštati sa velikim oprezom, tako i naučno-stručnoj javnosti sa očekivanjem da će doprineti proveriti i razradi zaključaka koje autor daje.

Prof. Dr Nedeljko Jovančević

IN MEMORIAM

THOMAS MATHIESEN (1933 – 2021)

U subotu 29. maja preminuo je u Oslu pionir sociologije prava u Norveškoj i jedan od vodećih kriminologa sveta Thomas Mathiesen. U šturom saopštenju koje je izdao Univerzitet u Oslu¹ navodi se da je u periodu 1953–1955. studirao sociologiju na Univerzitetu Viskonsin u SAD, kako je doktorsku tezu *Odbrana nemoćnih* odbranio je 1965. na Univerzitetu u Oslu. Kao i da su u svetu priznati njegovi radovi o kažnjavanju, zavodskim ustanovama, o abolicionizmu u domenu kaznene reakcije i neophodnosti zaštite ljudskih prava svakog čoveka, a naročito onog koji je suočen sa mehanizmima formalne reakcije na zabranjena ponašanja.

Jedan je od osnivača Norveškog udruženja za kaznenu reformu (KROM) i učestvovao je do poslednjih dana svog života u aktivnostima ove organizacije koja verovatno nema pandan u svetu. Jer organizovanje godišnjih konferencija u nekom od norveških zimskih turističkih centara na kojima iskustava i probleme, kao i predloge za unapređenje rada kaznenih ustanova ravnopravno razmenjuju pripadnici zavodske administracije, osuđenici i predstavnici Ministarstva pravde (nekada i ministri lično) je nešto što na drugim meridijanima deluje kao utopija.²

Mathiesen je duže od pola veka bio ne samo vodeća intelektualna figura, nego i aktivni učesnik u javnim debatama i akter niza građanskih pokreta za zaštitu obespravljenih. Zato je (uz brojne nagrade za naučni doprinos,³ dobitnik i onih za građansku hrabrost.⁴ Radovi su mu, kako navode kolege sa Odseka za kriminologiju i sociologiju prava, prevedeni na švedski, danski, nemački, engleski, italijanski, španski, srpski i mandarinski jezik.

Oni koji pročitaju pomenuto saopštenje zapaziće da se pominju i prevodi na srpski jezik i ovde počinje drugi deo ovog nekrologa koji neće biti tako krut i lapidaran kao ono.⁵ Pisac ovog teksta seća se da je u nastojanju da u okviru Edicije CRIMEN Pravnog fakulteta UB našim čitaocima približi fundamentalna kriminološka

---

1 <https://www.jus.uio.no/ikrs/english/about/news/2021/mathiesen-in-memori.html>.

2 Čak ni u ostalim skandinavskim zemljama, ovakve debatne forme usmerene ka humanizaciji uslova života lica lišenih slobode nisu pustile koren.

3 Nagrada Denis Carroll, Nagrada za životno delo Norveškog udruženja za sociologiju ...

4 Nagrada Zola.

5 Još kraće je saopštenje Univerziteta Viskonsin na kome je Mathiesen studirao sociologiju – <https://www.uwalumni.com/alumni-notes/professor-in-sociology-of-law-thomas-mathiesen-has-passed-away/>. U njemu se, za razliku od saopštenja Nordijskog istraživačkog saveta za kriminologiju (*Nordic Research Council for Criminology*) – <https://www.nsfk.org/blog/in-memory-of-professor-thomas-mathiesen-1933-2021/> – ne pominje na koje sve jezike su mu radovi prevedeni.

dela došao na ideju da zamoli profesora Mathiesena da nam odobri prevod njegove čuvene monografije *Prison on Trial*.⁶ Odgovor je stigao za nekoliko dana. Njen autor je bio oduševljen idejom da ta knjiga bude dostupna i našim čitaocima; zbog toga se 2016. pod naslovom *Zatvor na optuženičkoj klupi* kao 38. po redu pojavila u odličnom prevodu Nikole Vujičića i Aleksandre Lozić. U Pogovoru pod naslovom *Thomas Mathiesen – kritičar kazne zatvora i Polioptikon društva* ukazano je kako se radi o jednoj od najargumentovanijih kritika zatvaranja kao kazne u svetskoj kriminološkoj literaturi. Takođe, da je Mathiesen u drugim radovima ukazao na opasnosti koje za ljudska prava predstavlja težnja vladajućih struktura da uvedu sveopšti nadzor nad stanovništvom, mnogo razrađeniji od Panoptikona o kome su pisali Bentham i Foucault (zato ga on i naziva Polioptikonom). Sve vreme dok je trajao rad na prevodu, profesor Mathiesen se interesovao u kojoj se fazi nalazimo, a kada je primio primerak knjige istakao je kako mu se posebno dopada naslovna strana na kojoj se nalazi prva evropska „prava” penitencijarna ustanova (čuveni Rasphuis u Amsterdamu, osnovan 1596.) i jedna moderna kaznionica: bio je zadovoljan što je i na taj način vizuelno pokazano da su ključni problemi zatvaranja kao kazne ostali od prvih do današnjih ustanova tog tipa.⁷

Uz čestitke za Novu 2019. godinu, profesor Mathiesen je predložio da, ako smo za to zainteresovani, prevedemo i njegovo delo *Cadenza – A professional autobiography* koja je neposredno pre toga objavljena u Londonu.⁸ Nevolja je bila u tome što je knjiga dosta obimna (366 strana), a onda je Profesor predložio da izaberemo delove za koje smatramo da su za naše čitaoce najzanimljiviji. Izabrali smo sledeće rešenje: u knjizi *Kadencia – Profesionalna autobiografija*,⁹ nalazi se predgovor *Thomas Mathiesen – život posvećen zaštiti slabih* u kome je, uz ocenu celokupne misaone zaostavštine ovog velikana društvenih nauka i kriminologije,¹⁰ dat i rezime Uvoda i prvih šest poglavlja originalnog izdanja u kojima autor izlaže o sociologiji kao suprotstavljenoj nauci; njegovim iskustvima tokom Drugog svetskog rata; o tome kako se ljubav prema Americi pretvorila kasnije u veliko razočarenje; najzad, i o svojim studijama u toj zemlji. Milica Vujančić je izuzetno uspešno prevela ostalih šesnaest poglavlja koja pokazuju sa kojom posvećenošću je Mathisen činio sve da zaštiti integritet nauke, spreči zloupotrebe – od takvih koje se pokušavaju na međunarodnim kongresima, do onih kojima vladajući sloj u njegovoj zemlji nastoji da zanemari vitalne interese manjinskih etničkih grupa u korist profita preduzimača koji ne haju za to koliko doprinose uništenje čovekove okoline; o brutalnosti policije; o njegovom angažovanju protiv ulaska Norveške u Evropsku uniju; o tome da je policija godinama vodila njegov dosije koje su popunjavali svojim dojavama ljudi za koje je verovao da su na istoj – strani pravde i istine.

6 Izdao je u Londonu, 1990. SAGE Publ.

7 Jedino ga je bunilo to što je njegovo ime na koricama napisano transkribovano a ne u originalu (jer, kako je napisao „ja sam rođen i umreću kao Thomas Mathiesen, a ne kao Tomas Matisen“), ali mu je objašnjeno da su pravila u izdavačkoj delatnosti u Srbiji takva da se na naslovnim stranama imena stranih autora moraju transkribovati.

8 U izdanju kuće EG Press Ltd.

9 To je 45. monografija u Ediciji CRIMEN.

10 U knjizi *Pedeset ključnih mislilaca u kriminologiji / Fifty Key Thinkers in Criminology* (eds. Hayward K., Maruna S., Mooney S., London, 2010.) nalazi se i prilog o doprinosu Mathiesena razvoju ove nauke koji je napisala Yvonne Jewkes.

Kada je knjiga objavljena, poslali smo je na Univerzitet u Oslu na kome je Mathiesen i posle penzionisanja 2013. bio profesor emeritus. Ovaj put, odgovor je veoma kasnio. Nekoliko meseci stigao je mail jednog od dvojice njegovih sinova koji je saopštio da je otac narušenog zdravlja i da ga je zato zamolio da napiše kako se raduje knjizi i kako će jedan njen primerak, kao i onaj prethodni prevod, biti na počasnom mestu u Biblioteci departmana za kriminologiju.

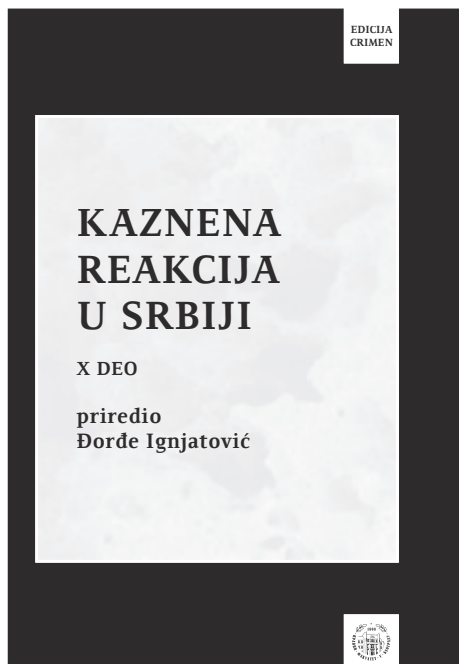
A onda je objavljena vest da nas je napustio jedan izvanredan naučnik i još veći autentični (neprofitni) humanista. Iskreni borac za sve marginalizovane i obespravljene.¹¹ Uz žaljenje što će kriminolozima ubuduće nedostajati njegov dar da na originalan način dovede u pitanje mnogo toga što se o oblasti kaznene reakcije već vekovima smatra prirodnim i nespornim, neku vrstu utehe predstavlja činjenica da su dela ovog autora dostupna čitaocima na ovim prostorima i što je za života mogao da vidi koliko se njegove ideje i životni angažman ovde vrednuju.

Dorđe Ignjatović

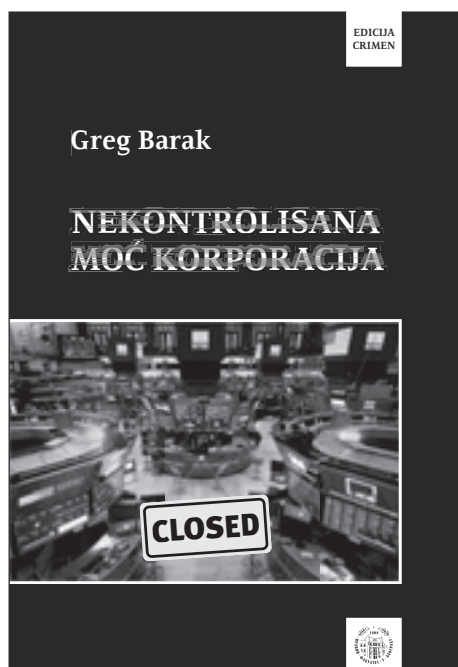
---

11 Tu crtu možda je stekao u najranijoj mladosti živeći u porodici koja je od šire familije godinama bila odbačena jer su njegov otac, Norvežanin i majka Amerikanka bili bliski srodnici.

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 48

Edicija CRIMEN • Knjiga 49

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 50

Edicija CRIMEN • Knjiga 39
Drugo izmenjeno izdanje

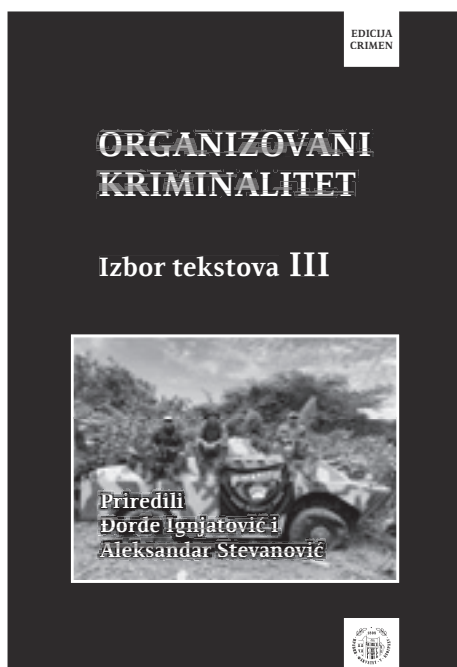

EDICIJA *CRIMEN*

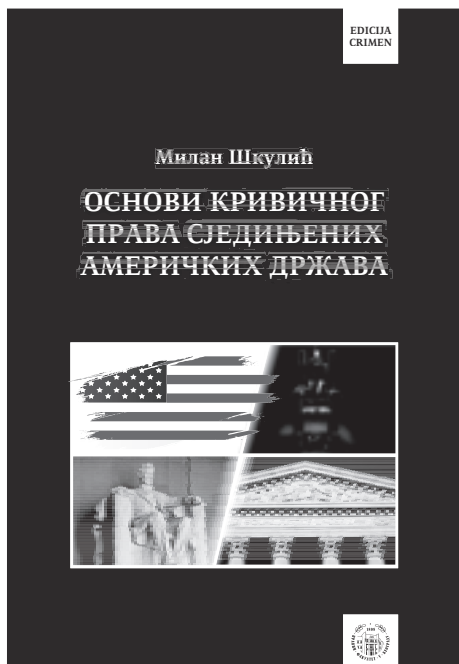

Edicija CRIMEN • Knjiga 51

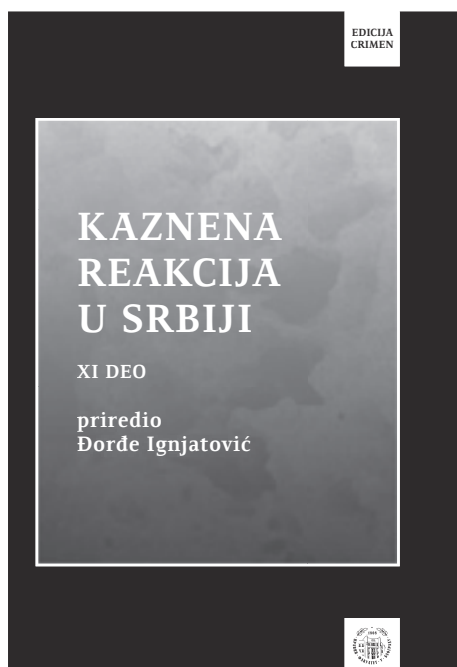
Edicija CRIMEN • Knjiga 52

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 53

Edicija CRIMEN • Knjiga 54

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. КОРУПЦИЈА – ОСНОВНИ ПОЈМОВИ И МЕХАНИЗМИ ЗА БОРБУ (Илић Г. прир.) (2 издања)
3. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I (Ignjatović Đ. ed.)
4. Žan Pradel: ISTORIЈAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod. Perić O.)
5. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – II (Ignjatović Đ. ed.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈA ISTRAŽIVANJA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (3 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗС
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
10. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – III (Ignjatović Đ. ed.)
11. Žan Pradel: KOMPATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
16. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – IV (Ignjatović Đ. ed.)
17. Luk Hulsman, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI (Ignjatović Đ. ed.)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfgangag, Franko Ferakuti: POTKULTURA NASILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
23. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI II (Ignjatović Đ. ed.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPATIVCIЈA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
25. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI III (Ignjatović Đ. ed.)
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
28. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IV (Ignjatović Đ. ed.)
29. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIЈE
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
31. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI V (Ignjatović Đ. ed.)
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Bajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU
35. Nils Kristi: GRANICE PATIЈE (prevod: Vujičić N.)
36. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VI (Ignjatović Đ. ed.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANJA KRIMINALITETA
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ
40. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VII (Ignjatović Đ. ed.)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
42. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VIII (Ignjatović Đ. ed.)
43. Nils Kristi: NORVEŽANI STRAŽARI SRPSKIH LOGORA NA SEVERU NORVEŠKE 1942–1943. (prevod: Bukvić R.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanić M.)
46. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IX (Ignjatović Đ. ed.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Ђокић И.: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
51. Лукић Н.: КРИМИНАЛИТЕТ КОМПАНИЈА – КРИМИНОЛОШКИ АСПЕКТ
52. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova III (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
53. Шкулић М.: ОСНОВИ КРИВИЧНОГ ПРАВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА
54. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI XI (Ignjatović Đ. ed.)

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Prevodi knjiga

Ž. Pinatel /1964/: *Kriminologija*, Sarajevo [orig. Pinatel J. /1960/: *Criminologie*, Paris]

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: *Jurisdiction*, *British Journal of International Law*, n° 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: *Subjects of International Law* – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. **Druga pod-celina potamnjena slova (bold)**

1.1.1. *Treća pod-celina u italic-u ili podvučena*

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.
2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.
3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.
4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.
5. References should contain following details:
  - 5.1. References to Books:
    - General
      - J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100
      - Collections of papers
        - M. Sorensen (ed.) /1989/, *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15
      - Repeated references
        - J. Fawcett, *op. cit.*, p. 40.
        - Subsequent references
          - J. Fawcett, *ibid.*, p. 40.
    - 5.2. References to texts in Journals and Collections of papers
      - Articles in Journals
        - D. Connell /1988/, Jurisdiction, *British Journal of International Law*, no 4, pp. 2–18.
      - Contributions in Collections of papers
        - N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.
    - 5.3. References to Legislation and Juridical Decisions
      - A method of citation according to the national method is recommended
    - 5.4. Citation of Internet sources
      - Beside the Internet address, date of access to the document should also be written
      - http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.
  6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.
    1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL
      - 1.1. **Second sub-division in bold lower case**
        - 1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*
          - 1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XII) 1/2021 pp. 111–230

ARTICLES

- Nigel South, Green Criminology: – Revisiting – Reflections, Connections, Horizons 113
- Božidar Banović, Žarko Braković, The Influence of Criminal Career on the Manner of Perpetrating Street Robbery 132

REVIEW ARTICLES

- Nikola Vuković, Public Prosecutor's Decisions Not to Conduct Criminal Prosecution and to Abandon Criminal Prosecution
– Introduction of the Ruling of Abandoning Criminal Prosecution ... 148
- Aleksandar Stevanović, Violation of Labour Rights and Social Security Rights: The Problems in Practice and the Need for Revision 167
- Olivera Ševo, Principle of Legality and Crime Against Humanity Proceedings in Bosnia and Herzegovina 182
- Krsto Pejović, Nina Paović, The Right to a Reasoned Order on Determination of Special Evidentiary Actions and (Critical) Review of the Practice of the European Court of Human Rights 198

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- Decision of the General Session of the Court of Cassation, Complicity by Omission 216

REVIEWS

- Slobodan Stojanović, Blasphemy of genocide – with special reference to the verdicts on genocide in Srebrenica (N. Jovančević) 219

IN MEMORIAM

- Thomas Mathiesen 222

ISSN 2217-219X

